

THE
MÂLAVIKÂGNIMITRA
OF
KÂLIDÂSA.

With the Commentary of Kâtayavema.

EDITED BY
KÂS'INÂTH PÂNDURANG PÂRAB.

Sixth Edition.

REVISED BY
WÂSUDEV LAXMAN S'ÂSTRÎ PAÑSÎKAR.

PUBLISHED
BY
PÂNDURANG JÂWAJÎ,
PROPRIETOR OF THE "NIRNAYA-SAGAR" PRESS,
BOMBAY.

1924.

Price 12 Annas.

[All rights reserved by the publisher.]

Published by Pandurang Jawaji at the 'Nirnaya-sagar' Press,
23, Kolbhat Lane, Bombay.

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya-sagar' Press,
23, Kolbhat Lane, Bombay.

॥ श्रीः ॥

महाकविश्रीकालिदासविरचितं

मालविकाग्निमित्रम् ।

श्रीकाट्यवेमभूपविरचितेन कुमारगिरिराजीयेन
व्याख्यानेन समेतम् ।

काशीनाथ पाण्डुरङ्ग परब इत्यनेन
संशोधितम् ।

तखेदं षष्ठं संस्करणम् ।

पणशीकरोपाहलक्ष्मणशर्मतनुजनुषा वासुदेवशर्मणा
संस्कृतम् ।

तच्च

शके १८४६ संवत्सरे

मुम्बापुर्यां

पाण्डुरङ्ग जावजी,

इत्येतैः स्वीये निर्णयसागराख्यमुद्रणयन्त्रालये प्रकाशितम् ।

मूल्यं १२ आणका ।

अथ

मालविकाग्निमित्रम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

एकैश्वर्ये स्थितोऽपि प्रणतबहुफले यः स्वयं कृत्तिवासाः

कान्तासंमिश्रदेहोऽप्यविषयमनसां यः परस्ताद्यतीनाम् ।

अष्टाभिर्यस्य कृत्स्नं जगदपि तनुभिर्विश्रतो नाभिमानः

सन्मार्गालोकनाय व्यपनयतु स वस्तामसीं वृत्तिमीशः ॥ १ ॥

वेदादीनां विशुद्धानां विद्यानां जन्महेतवे ।

पार्वतीपरतन्त्राय परस्मै वस्तुने नमः ॥

भाग्यं नाम समग्रमीदृशमतिस्नेहैकपात्रं यतो

नीरं काटयवेममुद्धतरिपुध्वंसे नियुज्य स्वयम् ।

नित्यं नन्दति नर्तनैरभिनवैः कान्तैर्वसन्तोत्सवैः

संतानाभ्युदयैः कुमारगिरिभूपालो नृपालोत्तमः ॥

अत्र कविः कालिदासः प्रारिप्सितस्य ग्रन्थस्याविज्ञेन परिसमाप्त्यर्थमिष्टदेवता-
स्मरणपूर्वकमाशिषं प्रयुक्ते—एकैश्वर्यं इत्यादि । स ईशः परमेश्वरः सन्मार्गालो-
कनाय । सन् प्रशस्तो मार्गः पन्था मोक्षमार्गस्तस्यालोकनाय दर्शनाय वो युष्माकं
तामसीं तमःसंबन्धिनीं वृत्तिं प्रवृत्तिं व्यपनयत्पपाकरोत्विति संबन्धः । कथंभूत
ईशः । यः प्रणतबहुफले । बहूनि फलानि यस्मात्तत्तथोक्तम् । प्रणतानां प्रणामं
कृतवताम् । भक्तानामित्यर्थः । तेषां बहुफलं तस्मिन् । एकैश्वर्यं । ईश्वरस्य भाव
ऐश्वर्यम् । एकं मुख्यम् । अनन्यसाधारणमित्यर्थः । तच्च तदैश्वर्यं च । तस्मिन्स्थि-
तोऽपि । अणिमाद्यैश्वर्ययुक्तोऽपीत्यर्थः । स्वयमात्मना कृत्तिवासाः कृत्तिश्रमं वासो
वसनं यस्य स तथोक्तः । यः कान्तासंमिश्रदेहोऽपि कान्तया स्त्रिया संमिश्रः संमि-
लितो देहः शरीरं यस्य स तथोक्तस्तादृशोऽपि सन् । अविषयमनसाम् । न विद्यन्ते
विषयाः शब्दादयो येषां तान्यविषयाणि तानि मनांसि येषां ते तथोक्ताः तेषां
यतीनां संयमिनां परस्तात्परः श्रेष्ठः । ‘दिवशब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दि-
ग्देशकालेष्वस्तीति’ इत्यस्तीतिप्रत्ययः । अष्टाभिस्तनुभिः पृथिव्यादिमूर्तिभिः कृत्स्नं

(नान्द्यन्ते)

सूत्रधारः—(नेपथ्यामिसुखमवलोक्य ।) मारिष, इतस्तावत् ।

(प्रविश्य ।)

पारिपार्श्विकः—भाव, अयमस्मि ।

सूत्रधारः—अभिहितोऽस्मि विद्वत्परिषदा कालिदासप्रथितवस्तु मालविकाग्निमित्रं नाम नाटकमस्मिन्वसन्तोत्सवे प्रयोक्तव्यमिति । तदारभ्यतां संगीतम् ।

पारिपार्श्विकः—मा तावत् । प्रथितयशसां भाससौमिल्लकक-विपुत्रादीनां प्रबन्धानतिक्रम्य वर्तमानकवेः कालिदासस्य क्रियायां कथं बहुमानः ।

सूत्रधारः—अयि, विवेकप्रस्तमभिहितम् । पश्य ।

सर्वं जगल्लोकं बिभ्रतोऽपि धारयतोऽपि यस्यामिमानः प्रणयो ममत्वं न भवति । एषु विशेषणेषु विरोधालंकारेणाख्येश्वरस्य लोकातिशायित्वमुक्तं भवति । अत्र प्रण-तवद्गुणल एकैश्वर्यस्थित्या कान्तासंमिश्रणेन जगद्भरणेन ईश इत्यनेन च लोकोत्तरः कश्चिद्राजास्मिन्नाटके वर्ण्यत इति सूच्यते । सन्मार्गालोकनायेत्यनेनात्र कश्चिन्मा-र्गाभिनयः प्रतिपाद्यत इति सूच्यते । मार्गो नाम नाट्यविशेषः । तथोक्तम्—‘मार्गोऽपि देशी तद्भेदः कथितो नाट्यवेदिभिः । अत्र मार्गो भवेन्नाट्यं नाट्यवे-दोक्तलक्षणम् ॥’ इति । एष नान्दीश्लोकः । नान्द्यादिलक्षणं तु शाकुन्तलव्याख्यान एवाभिहितम् । अत्र ‘पदादिनियमोऽपि वा’ इति विकल्पात्पदादिनियमाभावः ॥ अथ प्रस्तावनां विवक्षुस्तदङ्गयोः प्ररोचनामुखयोः प्ररोचनां प्रसूति—नान्द्यन्ते सूत्रधार इत्यादिना । मारिष, इतस्तावत् । आगम्यतामिति शेषः । नटः सू-त्रधारेण मारिष इति बाध्यः । ‘सूत्री नटेन भावेति तेनासौ मारिषेति च’ इत्यु-क्तत्वात् ॥ परिपार्श्वं यथा भवति तथा वर्तत इति पारिपार्श्विकः । नट इत्यर्थः । ‘परिमुखं च’ इत्यत्र चकारादृक् ॥ अभिहितोऽस्मीत्यादि । विद्वत्परिषदा विदुषां विप्रश्चितां परिषत्सभा तथा । अनेन सभाप्रशंसा कृता । कालिदासप्रथि-तवस्तु कालिदासेन प्रथितं वस्तु कथा यस्मिंस्तत्तथोक्तम् । मालविकाग्निमित्रम् । ‘अधिकृत्य कृते ग्रन्थे’ इत्यण् । यथा मालतीमाववम् । वसन्तोत्सव इत्यनेन का-लनिर्देशः कृतः । संगीतं तौर्यत्रिकम् । तथा चोक्तं संगीतरत्नाकरे—‘वृत्तं गीतं तथा वाद्यं त्रयं संगीतमुच्यते’ इति । आरभ्यतां प्रयोक्तुं यत्नः क्रियताम् ॥ मा तावत् मा इति निवारणे । भास कविपुत्र-सौमिल्लका कवय प्राक्तना । प्रबन्धा-न्कृपाणि ।

। परिहृत्येत्यर्थ

पुराणमित्येव न साधु सर्वं
न चापि काव्यं नवमित्यवद्यम् ।
सन्तः परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते
मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥ २ ॥

पारिपार्श्विकः—आर्यमिश्राः प्रमाणम् ।

सूत्रधारः—तेन हि त्वरतां भवान् ।

शिरसा प्रथमगृहीतामाज्ञामिच्छामि परिषदः कर्तुम् ।
देव्या इव धारिण्याः सेवादक्षः परिजनोऽयम् ॥ ३ ॥
(इति निष्क्रान्तौ ।)

प्रस्तावना ।

(ततः प्रविशति बकुलावलिका ।)

बकुलावलिका—आणत्तमि देवीए धारिणीए । अहरप्पउत्तोव-

१. आज्ञप्तास्मि देव्या धारिण्या । अचिरप्रवृत्तोपदेशं छलिकं नाम नाट्य-

कवेः। क्रियायां कृतौ रूपके। कथं बहुमान आदरातिशयः कथनमीक्ष्यते॥विवेकप्रस्तं
विवेकदुर्बलम् । विवेकशून्यमित्यर्थः । क्रियाविशेषणं चैतत् । पुराणमित्यादि ।
सर्वं काव्यं कवेः कर्म । कृतिरित्यर्थः । पुराणमित्येव पुराणत्वादेव साधु रम्यं न
भवति । नवमिति च नवत्वादेव अवद्यं गह्वं न भवति । किंतु सन्तो विद्वांसः
परीक्ष्य पुराणं नवं च काव्यं गुणतो दोषतश्च परामृश्य अन्यतरत्तयोरेकं पुराणं
नवं वा । गुणयुक्तमित्यर्थः । भजन्ते । स्वीकुर्वन्तीत्यर्थः । मूढोऽज्ञस्तु परप्रत्य-
यनेयबुद्धिः परस्यान्यस्य प्रत्ययेन ज्ञानेन नेया प्राप्या बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः ।
अनेन कविकाव्यप्रशंसा कृता ॥ शिरसेत्यादि । शिरसा मूर्ध्ना प्रथमगृहीतां
पूर्वस्वीकृताम् । शिरसा ग्रहणेन भक्त्यतिशयो गम्यसे । परिषदः सभाया आज्ञां
ज्ञासनं कर्तुं निर्वर्तयितुमिच्छाम्यसिलषामि । अत्रोपमामाह—धारिण्या देव्याः । धा-
रिणी नाम कथानायकस्य पत्नी । तस्या आज्ञां सेवादक्षः परिचर्यातिपुणोऽयं पुरोवर्ती
परिजन इव । परिचारको जनः परिजनः । अनेन पात्राक्षेपहेतुः प्रयोगातिशयो
नाम मुखाङ्गमुक्तं भवति ॥ प्रस्तावना ॥ कविरिदानीमङ्कमारभमाणः कथोपयो-
गितया प्रथमं मिश्रविष्कम्भं नामार्थोपक्षेपकं प्रस्तौति—ततः प्रविशतीत्या-
दिना । आज्ञप्तास्मि देव्या धारिण्या । अचिरप्रवृत्तोपदेशं छलिकं नाम नाट्यमन्त-
रेण कीदृशी मालविकेति नाट्याचार्यमार्यगणदासं प्रष्टुम् । तस्मात्तावद्वर्तमानगीतशालां

देसं छलिकं णाम णट्टअं अन्तरेण कीरिसी मालविअत्ति णट्टाअरिअं
अज्जगणदासं पुच्छिदुं । ता दाव संगीतसालं गच्छम्मि (इति परिक्रामति ।)

(ततः प्रविशत्याभरणहस्ता द्वितीया चेटी ।)

प्रथमा—(द्वितीयां दृष्ट्वा ।) हँला कोसुदीए, कुदो दे इअं धीरदा ।
जं समीवेण वि अदिक्कमन्ती इदो दिट्ठिं ण देसि ।

द्वितीया—अहो बउलावलिआ । सहि, इदं देवीए सिप्पिस-
आसादो आणीदं णाअमुदासणाहं अङ्गुलीअअं सिणिद्धं णिज्जा-
अन्ती तुह उवालम्भे पडिदम्हि ।

प्रथमा—(विलोक्य ।) ठाणे सज्जदि दिट्ठी । इमिणा अङ्गुलीअ-
एण उन्निमण्णकिरणकेसरेण कुसुमिदो विअ दे अगगइत्थो ।

द्वितीया—हँला, कहिं पत्थिदा सि ।

मन्तरेण कीदशी मालविकेति नाट्याचार्यमार्थगणदासं प्रष्टुम् । तर्चावत्संगीत-
शालां गच्छामि ।

१. सखि कौमुदिके, कुतस्त इयं धीरता । यत्समीपेनाप्यतिक्रामन्तीतो
दृष्टिं न ददासि ।

२. अहो बकुलावलिका । सखि, इदं देव्याः शिल्पिसकाशादानीतं
नागमुद्रासनायमङ्गुलीयकं स्निग्धं निध्यायन्ती तत्रोपालम्भे पतितासि ।

३. स्थाने सज्जति दृष्टिः । अनेनाङ्गुलीयकेनोद्भिन्नकिरणकेसरेण कुसुमित
इव तेऽग्रहस्तः ।

४. 'सखि, कुत्र प्रस्थितासि ।

गच्छामि । अन्तरेणेत्ययं निपात उद्देशार्थे वर्तते । छलिकं नाम नाट्यविशेष इत्यर्थः ।
तथा चोक्तम् — 'तदेव छलिकं नाम साक्षाद्यदमिनीयते । व्यपदिश्य पुरावृत्तं स्वा-
मिप्रायप्रकाशकम् ॥' इति ॥ सखि कौमुदिके, कुतस्त इयं धीरता । यत्समीपेनाप्यति-
क्रामन्तीतो दृष्टिं न ददासि ॥ अहो बकुलावलिका । सखि, इदं देव्याः शिल्पिसका-
शादानीतं नागमुद्रासनायमङ्गुलीयकं स्निग्धं निध्यायन्ती पश्यन्ती तत्रोपालम्भे प-
तितासि ॥ स्थाने सज्जति दृष्टिः । अनेनाङ्गुलीयकेनोद्भिन्नकिरणकेसरेण कुसुमित इव
तेऽग्रहस्तः ॥ सखि, कुत्र प्रस्थितासि ॥ देव्या एव वचनेन नाटकाचार्यमार्थगणदासं

प्रथमा देवीए एव वचणेन नाटकाचारिअं अज्जगणदास
देखिखु । उवदेसगहणे कीरिसी मालविकेति ।

द्वितीया—सहि, ईरिसेण वावारेण असंणिहिदा वि सा कहं
भट्टणा दिट्ठा ।

प्रथमा—आम । सो जणो देवीए पाससगदो चित्ते दिट्ठो ।

द्वितीया—कहं विअ ।

प्रथमा—छुणु । चित्तसालं गदा देवी पच्चग्गवण्णराअं चित्तलेहं
आआरिअस्स ओलोअन्ती चिट्ठदि । भट्टा अ उवट्ठिदो ।

द्वितीया—तदो तदो ।

प्रथमा—उवआराणन्तरं एकासनोपविट्ठेण भट्टणा चित्तगदाए
देवीए परिअणमज्जगदं आसण्णदारिअं देखिख अ देवी पुच्छिदा ।

द्वितीया—किं ति ।

१. देव्या एव वचनेन नाटकाचार्यमार्यगणदासं द्रष्टुम् । उपदेशग्रहणे
कीदृशी मालविकेति ।

२. सखि, ईदृशेन व्यापारेणासंनिहितापि सा कथं भर्ता दृष्टा ।

३. आम । स जनो देव्याः पार्श्वगतश्चित्रे दृष्टः ।

४. कथमिव ।

५. शृणु । चित्रशालां गता देवी प्रत्यग्रवर्णरागां चित्रलेखामाचार्यस्याव-
लोकयन्ती तिष्ठति । भर्ता चोपस्थितः ।

६. ततस्ततः ।

७. उपचारानन्तरमेकासनोपविष्टेन भर्ता चित्रगताया देव्याः परिजन-
मध्यगतामासन्नदारिकां दृष्ट्वा देवी पृष्टा ।

८. किमिति ।

द्रष्टुम् । उपदेशग्रहणे कीदृशी मालविकेति ॥ सखि, ईदृशेन व्यापारेणासंनिहितापि
सा कथं भर्ता दृष्टा ॥ आमेत्यभ्युपगमे । स जनो देव्याः पार्श्वगतश्चित्रे दृष्टः ॥ कथमिव ॥
शृणु । चित्रशालांगता देवी प्रत्यग्रवर्णरागां चित्रलेखामाचार्यस्यावलोकयन्ती तिष्ठति ।
भर्ता चोपस्थितः ॥ ततस्ततः ॥ उपचारानन्तरमेकासनोपविष्टेन भर्ता चित्रगताया
देव्याः परिजनमध्यगतामासन्नदारिकां दृष्ट्वा देवी पृष्टा ॥ किमिति ॥ अपूर्वेयं दारिका,

प्रथमा अपुष्पा इअ दारिआ, आसण्णा अ देवीए आलिहिदा, किंणामहेएत्ति ।

द्वितीया—आकिदिविसेसेसु आअरो पदं करेदि । तदो तदो ।

प्रथमा—तदो अवहीरिअवअणो भट्ठा देवीं पुणो अणुबन्धिदुं सङ्किदो । तदो कुमारीए वसुलच्छीए आचक्खिदम् । अज्ज, एसा मालविअत्ति ।

द्वितीया—(सस्मितम्) सैरिसं खु बालभावस्स । अदो वरं कहेहि ।

प्रथमा—किं^१ अण्णं । संवदं मालविआ सविसेसं भट्ठणो दंसण-पहादो रक्खीअदि ।

द्वितीया—हँला, अत्तणो णिओअं अणुचिट्ठ । अहं वि एदं अङ्गुलीअअं देवीए उवणइस्सम् । (इति निष्क्रान्ता ।)

प्रथमा—(परिक्रम्यावलोक्य ।) एसो णट्ठाअरिओ संगीदसालादो णिगच्छदि । जाव से अत्ताणं दंसेमि । (इति परिक्रामति ।)

१. अपूर्वेयं दारिका, आसन्ना च देव्या आलिखिता किंनामधेयेति ।

२. आकृतिविशेषेष्वादरः पदं करोति । ततस्ततः ।

३. ततोऽवधीरितवचनो भर्ता देवीं पुनरनुबन्धुं शङ्कितः । ततः कुमार्या वसुलक्ष्म्याख्यातम् । आर्य, एषा मालविकेति ।

४. सदृशं खलु बालभावस्य । अतः परं कथय ।

५. किमन्यत् । सांप्रतं मालविका सविशेषं भर्तुर्दर्शनपथाद्रक्ष्यते ।

६. सखि, आत्मनो नियोगमनुतिष्ठ । अहमप्येतदङ्गुलीयकं देव्यै उपनेष्यामि ।

७. एष नाट्याचार्यः संगीतशालातो निर्गच्छति । यावदस्मा आत्मानं दर्शयामि ।

आसन्ना च देव्या आलिखिता, किंनामधेयेति ॥ आकृतिविशेषेष्वादरः पदं करोति । ततस्ततः ॥ ततोऽवधीरितवचनो भर्ता देवीं पुनरनुबन्धुं शङ्कितः । ततः कुमार्या वसुलक्ष्म्याख्यातम् । आर्य, एषा मालविकेति । सदृशं खलु बालभावस्य । अतः परं कथय ॥ किमन्यत् । सांप्रतं मालविका सविशेषं भर्तुर्दर्शनपथाद्रक्ष्यते । 'अपुष्पा इअं दारिआ' इत्यारभ्य 'दंसणपहादो रक्खिअदि' इत्यन्तेन वाक्यकदम्बकेन गम्यमानो मालविकागोचरो राज्ञोऽस्मिताषोऽत्र नाटके बीजमित्यनुपस्थेयम् ॥ सखि, आत्मनो नियोगमनुतिष्ठ । अहमप्येतदङ्गुलीयकं देव्यै उपनेष्यामि ॥ एष नाट्याचार्यः

(प्रविश्य)

गणदासः—काम खलु सर्वस्यापि कुलविद्या बहुमता ।

न पुनरस्माकं नाट्यं प्रति मिथ्यागौरवम् । तथा हि ।

देवानामिदमामनन्ति मुनयः शान्तं कर्तुं चाक्षुषं

रुद्रेणेदमुमाकृतव्यतिकरे स्वाङ्गे विभक्तं द्विधा ।

त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरितं नानारसं दृश्यते

नाट्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधकम् ॥ ४ ॥

संगीतशालातो निर्गच्छति । यावदस्मा आत्मानं दर्शयामि ॥ देवानामित्यादि ।
 मुनयो भरतमतज्ञादय इदं नाट्यं देवानामिन्द्रादीनां कर्तुं यज्ञमामनन्ति । कीदृशम् ।
 शान्तं सौम्यम् । पशुविशसनादिरहितमित्यर्थः । पुनः कीदृशम् । चाक्षुषं चक्षुरनु-
 भाव्यम् । अस्य नाट्यस्य क्रतुत्वनिरूपणं चतुर्वेदसारनाट्यवेदविहितकर्मलादिति
 मन्तव्यम् । तथा च कुमारसंभवे—‘कर्म यज्ञः फलं स्वर्गः’ इति । अत्र चतुर्वेदसारत्वं
 भारतीये प्रतिपादितम्—‘सर्वशास्त्रार्थसंपन्नं सर्वशिल्पप्रदर्शनम् । नाट्यसंज्ञमिमं वेदं
 सेतिहासं करोम्यहम् ॥ एवं संकल्प्य भगवान्सर्वान्वेदाननुस्सरन् । नाट्यवेदं तत-
 श्चक्रे चतुर्वेदाङ्गसंभवम् । जग्राह पाठ्यमृगवेदात्सामभ्यो गीतमेव च । यजुर्वेदादभि-
 नयान् रसानाथर्वणादपि ॥ वेदोपवेदसंबद्धो नाट्यवेदो महात्मना । एवं भगवता सृष्टो
 ब्रह्मणा ललितात्मना ॥ उत्पाद्य नाट्यवेदं तु ब्रह्मोवाच सुरेश्वरम् ॥’ इति । प्रकारा-
 न्तरेणाप्यस्य क्रतुत्वं प्रतिपादितम्—‘प्रयोगं यश्च कुर्वीत प्रेक्षते चावधानवान् । या
 गतिर्वेदविदुषां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् । या गतिर्दानशीलानां तां गतिं प्राप्नुयान्नरः ॥’
 इति । पुनः कीदृशमिदं नाट्यम् । रुद्रेणेश्वरेणोमाकृतव्यतिकरे उभया पावत्या कृतो
 व्यतिकरः संबन्धो यस्य स तथोक्तस्तस्मिन्स्वाङ्गे आत्मदेहे द्विधा द्विप्रकारेण लास्य-
 ताण्डवरूपेण विभक्तं पृथक्कृतम् । तथा चोक्तं संगीतविद्याविनोदे—‘उद्ण्डताण्डव-
 मुदञ्चितलास्यलीलां कर्तुं स्वयं युगपदेव समुत्सुकात्मा । यः कामिनीकलितकम्लतरा-
 र्धकायः सोऽयं विभाति विभुरादिनटः सुराणाम् ॥’ अत्र नाट्ये त्रैगुण्योद्भवम् । त्रयो
 गुणाः सत्त्वरजस्तमांस्येव त्रैगुण्यम् । चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थे ष्यञ् । तस्मादुद्भवमुद्भूतं
 लोकचरितं लोकानां लोकस्थानां रामाद्यनुकार्याणां चरितं सुखदुःखमिश्रात्मकं चरितं
 नानारसं नाना बहुविधा रसाः प्रियतमोपभोग्या यस्मिस्तत्तथोक्तं दृश्यते ज्ञायते ।
 सामाजिकैरनुभूयत इत्यर्थः । लोकेऽनुकार्यस्य चरितं सुखदुःखमिश्रात्मकमपि नाट्यं
 नटेनामिनीयमानं सत्सुखरूपेणैव प्रतीयत इति भावः । पुनः कीदृशम् । नाट्यं नटनप्र-
 योगः । एकमप्येकैकमपि भिन्नरुचेर्भिन्ना बहुविधा रुचयः प्रीतयो यस्य स तथोक्त-

बकुलावलिका—(उपेक्ष १) अज्ज, वन्दामि ।

गणदासः—भद्रे, चिरं जीव ।

बकुलावलिका—अज्ज, देवी पुच्छदि । अवि उवदेसग्गहणे
णादिकीलिससदि वो सिस्सा मालविअत्ति ।

गणदासः—भद्रे, विज्ञाप्यतां देवी परमनिपुणा मेधाविनी
चेति । किं बहुना ।

यद्यत्प्रयोगविषये भाविकमुपदिश्यते मया तस्यै ।

तत्तद्विशेषकरणाप्रत्युपदिशतीव मे बाला ॥ ५ ॥

बकुलावलिका—(आत्मगतम् ।) अदिक्कन्तं विअ इरावदिं
पेक्खामि । (प्रकाशम् ।) किदत्था दाणिं वो सिस्सा । जाए गुरुअणो एवं
तुस्सदि ।

१. आर्य, वन्दे ।

२. आर्य, देवी पृच्छति । अप्युपदेशग्रहणे नातिक्लिश्नाति वः शिष्या
मालविकेति ।

३. अतिक्रान्तामिवैरावतीं पश्यामि । कृतार्थेदानीं वः शिष्या । यस्या
गुरुजन एवं तुष्यति ।

स्तस्य जनस्य बहुधा बहुप्रकारेण शृङ्गारहास्यादिरूपेण समाराधकं संतर्पकम् । तथा
चोक्तं भारतीये—‘त्रैलोक्यस्यास्य सर्वस्य नाट्यं भावानुकीर्तनम् । धर्मो धर्मप्रवृत्तानां
कामः कामोपसेविनाम् । अर्थोपजीविनामर्थो वृत्तिरद्विषचेतसाम् ॥ नानाभावोप-
संपन्नं नानावस्थान्तरात्मकम् । लोकवृत्तानुकरणं नाट्यमेतन्मया कृतम् ॥ एतद्रसेषु
भावेषु सर्वकर्मक्रियासु चासर्वोपदेशजननं नाट्यमेतद्भविष्यति ॥ न तज्ज्ञानं न तच्छि-
ल्पं नासौ विद्या न सा कला । नासौ योगो न तत्कर्म नाख्येऽस्मिन्यत्र दृश्यते ॥’ इति ॥
अर्य, वन्दे ॥ आर्य, देवी पृच्छति । अप्युपदेशग्रहणे नातिक्लिश्नाति वः शिष्या मालवि-
केति ॥ यद्यदित्यादि । प्रयोगविषयेऽभिनयार्थे मया तस्यै मालविकायै यद्यद्भाविकं
भाववत् । ‘अत इनिठनौ’ इति ठन् । नृत्यमित्यर्थः । यथोक्तम्—‘अङ्गिकाभिनयप्राय-
मल्पवाचिकसात्विकम् । भावानामास्पदं नृत्यं पदार्थव्यञ्जनात्मकम् ॥’ इति । उप-
दिश्यते बोध्यते । तत्तद्विशेषकरणात्तस्य तस्य भाविकस्य विशेषेणातिशयेन करणं
निवर्तनं मे तस्मात्सा बाला प्रत्युपदिशतीव प्रतिबोधयतीव । अनेन तस्या नृत्ये
प्रावीण्यातिशयो गम्यते ॥ अतिक्रान्तामिवैरावतीं पश्यामि । कृतार्थेदानीं वः शिष्या ।
यस्यां गुरुजन एवं तुष्यति ॥ अस्ति देव्या वर्णावरो भ्राता वीरसेनो नाम भर्त्रा

गणदासः—भद्रे,

। कुतो देव्या

तत्पात्रमानीतम् ।

बकुलावलिका—अत्थि देवीए वण्णावरो भादा वीरसेणो णाम भट्टुणा णम्मदातीरे अन्तवालदुग्गे ठाविदो । तेण सिप्पाहिआरे जोग्गा इअं दारिअत्ति भणिअ भइणीए देवीए उवाअणं पेसिदा ।

गणदासः—(स्वगतम् ।) आकृतिविशेषप्रत्ययादेनामनूनवस्तुकां संभावयामि । (प्रकाशम् ।) भद्रे, मयापि यशस्विना भवितव्यम् । यतः ।

पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः ।

जलमिव समुद्रशुक्लौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥ ६ ॥

बकुलावलिका—अह इं । अह कहिं वो सिस्सा ।

गणदासः—इदानीमेव पञ्चाङ्गाभिनयमुपदिश्य मया विश्रम्यतामित्यभिहिता दीर्घिकावलोकनगवाक्षगता प्रवातमासेवमाना तिष्ठति ।

१. अस्ति देव्या वर्णावरो भ्राता वीरसेनो नाम भर्त्रा नर्मदातीरेऽन्त-
पालदुर्गे स्थापितः । तेन शिल्पाधिकारे योग्येयं दारिकेति भणित्वा भगिन्या
देव्या उपायनं प्रेषिता ।

२. अथ किम् । अथ कुत्र वः शिष्या ।

नर्मदातीरेऽन्तपालदुर्गे स्थापितः । तेन शिल्पाधिकारे कलाविद्याधिगम इयं योग्या
दारिकेति भणित्वा भगिन्या देव्या उपायनं प्रेषिता ॥ अनूनवस्तुकामनूनमनल्पं
विशिष्टं वस्तु वृत्तं यस्याः सा तथोक्ता तां संभावयामि मन्ये । पात्रविशेष
इत्यादि । आधातुरूपदेष्टुः शिल्पं कलाविद्या पात्रविशेषे विशिष्टपात्रे न्यस्तं निहितं
सत् गुणान्तरं गुणविशेषं व्रजति प्राप्नोति । अत्रोपमामाह-पयोदस्य मेघस्य जलं समु-
द्रशुक्लौ न्यस्तं सत् मुक्ताफलतां मौक्तकलमिव ॥ अथ किम् । अथ कुत्र वः शिष्या ॥
इदानीमित्यादि । पञ्चाङ्गाभिनयं पञ्च अङ्गानि यस्य तत्तथोक्तम् । प्रेरणमित्यर्थः ।
तस्याभिनयः प्रयोगस्तमिदानीमधैवोपदिश्य शिक्षयित्वा । प्रवातं प्रशस्तो वातो यस्मि-
न्देशे स तथोक्तस्तम् । प्रेरणस्याङ्गपञ्चकमुक्तं संगीतरत्नाकरे—‘नृत्तं तथा च कैवारो
मर्मरो जागरं तथा । गीतं चेति समाख्यातं प्रेरणस्याङ्गपञ्चकम् ॥ त्रिभिस्त्वेतत्प्रयोज्यं
स्यात्कैवारं जागरं विना ॥’ इति । अत्र पञ्चाङ्गरूपनृत्तान्तरोपक्रमकथनेन च्छलिकं
नृत्तं साकल्येन परिशीलितमिति सूच्यते । तेन हि पुनरनुजानातु भामार्यः ।

बकुलावलिका—तेर्ण हि पुणो अणुजाणादु मं अज्जो । जाव से
अज्जस्स परितोसणिवेदणेण ऊसाहं वड्ढेमि ।

गणदासः—दृश्यतां सखी । अहमपि लब्धक्षणाः स्वगृहं गच्छामि ।
(इति निष्क्रान्तौ ।)

मिश्रविष्कम्भः ।

(ततः प्रविशत्येकान्तस्थितपरिजनो मन्त्रिणा लेखहस्तेनान्वास्यमानो राजा ।)

राजा—(अनुवाचितलेखममात्यं विधोव्य ।) बाहव, किं प्रतिप-
द्यते वैदर्भः ।

अमात्यः—देव, आत्मविनाशम् ।

राजा—संदेशमिदानीं श्रोतुमिच्छामि ।

अमात्यः—इदमिदानीमनेन प्रतिलिखितम् । पूज्येनाहमादिष्टः ।
पितृव्यपुत्रो भवतः कुमारो माधवसेनः प्रतिश्रुतसंबन्धो भूमोपान्तिकमु-
पसर्पन्नन्तरा त्वदीयेनान्तपालेनावस्कन्ध गृहीतः । स त्वया मदपेक्षया
सकलत्रसोदर्यो मोक्तव्य इति । एतन्ननु वो विदितम् । यत्तुल्या-

१. तेन हि पुनरनुजानातु मामर्थः । यावदस्या आर्यस्य परितोपनिवे-
दनेनोत्साहं वर्धयामि ।

यावदस्या आर्यस्य परितोपनिवेदनेनोत्साहं वर्धयामि ॥ लब्धक्षणा लब्धः प्राप्तः क्षणो
निर्व्यापारस्थितिर्विश्रमो येन स तथोक्तः स्वगृहमात्मगृहं गच्छामि ॥ मिश्रविष्क-
म्भः ॥ ततः प्रविशतीत्यादि । बाहववेति तस्यामात्यस्य संज्ञा । वैदर्भो विदर्भराजः
किं प्रतिपद्यते किं कार्यं मन्यते । संदेशं संदिष्टार्थं श्रोतुमिच्छामि ॥ अनेन वैदर्भेणेदं
प्रतिलिखितं प्रत्युत्तरत्वेनाभिलिखितम् । पूज्येन पूजार्हेण त्वया अग्निमित्रेणेत्यर्थः ॥
अहं वैदर्भ आदिष्ट आज्ञप्तः । तमेवादेशं विवृणोति—भवत इत्यादिना । भवतस्तव
पितृव्यपुत्रः पितृभ्रातृसुतो माधवसेनो नाम प्रतिश्रुतसंबन्धः प्रतिश्रुतोऽङ्गीकृतः संब-
न्धः कन्यकाप्रदानरूपो येन स तथोक्तो भूमोपान्तिकं मत्समीपमुपसर्पन्नुपगच्छन्नाग-
च्छन्नन्तरा मध्ये लक्ष्मीयेन हस्तसंबन्धनान्तपालेन सीमादुर्गरक्षकेणावस्कन्ध पथिप्र-
हृत्य गृहीतो निरुद्धः । बन्दीकृत इत्यर्थः । समाधवसेनस्त्वया भवता मदपेक्षया मध्यमे-
क्षा इच्छा ॥ ज्ञेह इत्यर्थः । तथा हेतुना । सकलत्रसोदर्यो भार्यामग्निनीसहितः । 'वोपसर्ज-
नस्य' इति सहस्रब्दस्य सादेशः । मोक्तव्यो विसर्जनीयः । इतिः समाप्तौ । एतावता
वैदर्भेणाग्निमित्रप्रेषितपत्रिकार्यानुवादः कृत इत्यनुसंधेयम् । इतः परं प्रत्युत्तररूपं वै-
दर्भवचनमुच्यते—एतन्ननु वो विदितमित्यादि । एतद्वक्ष्यमाणं वो युष्माकं

भिजनेषु राज्ञा वृत्तिः अतोऽत्र मध्यस्थः पूज्यो भवितुमर्हति सो-
दर्या पुनरस्य ग्रहणविप्लवे विनष्टा । तदन्वेषणाय प्रयतिष्ये । अ-
थवा, अवश्यमेव माधवसेनो मया पूज्येन मोचयितव्यः, श्रूयताम-
भिसंधिः ।

मौर्यसचिवं विमुञ्चति यदि पूज्यः संयतं मम श्यालम् ।

मोक्ता माधवसेनस्ततो मया बन्धनात्सद्यः ॥ ७ ॥

इति ।

राजा—(सरोषम् ।) कथं कार्यविनिमयेन मयि व्यवहरत्यनात्मज्ञः।
वाहतव, प्रकृत्यमित्रः प्रतिकूलकारी च मे वैदर्भः । तद्यातव्यपक्षे
स्थितस्य पूर्वसंकल्पितसमुन्मूलनाय वीरसेनमुखं दण्डचक्रमाज्ञापय ।

अमात्यः—यदाज्ञापयति देवः ।

राजा—अथवा किं भवान्मन्यते ।

अमात्यः—शास्त्रदृष्टमाह देवः ।

अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः प्रकृतिष्वरूढमूलत्वात् ।

नवसरोपणशिथिलस्तरुरिव सुकरः समुद्धर्तुम् ॥ ८ ॥

राजा—तेन ह्यवितथं तन्त्रकारवचनम् । इदमेव वचनं निमित्त-
मुपादाय समुद्योज्यतां सेनाधिपतिः ।

विदितं नन्वित्यत्र काकुरन्नुसंधेया । तुल्याभिजनेषु समानवंशेषु । ज्ञातिष्वित्यर्थः ।
राज्ञां वृत्तिर्वर्तनमीदृश्येवंविधेति यत्तत्रनु वो विदितमिति संबन्धः । अतोऽस्मात्का-
रणादत्रास्मिन्नर्थे पूज्यो भवान्मध्यस्थः समो भवितुमर्हति । अस्य माधवसेनस्य
सोदर्या पुनः स्वसा पुनर्ग्रहणविप्लवे विनष्टा तिरोहिता । तदन्वेषणाय तस्या अन्वे-
षणाय गवेषणाय प्रयतिष्ये । अथवेति पक्षान्तरे । मोचयितव्यस्त्याजयितव्यः । अमि-
संधिर्निश्चयः । मौर्यसचिवमित्यादि । पूज्यो भवान्संयतं त्वया निगलितं मम
श्यालं पत्नीभ्रातरं मौर्यसचिवं मौर्यसचिवनामानं विमुञ्चति यदि त्यजति चेत् तत-
स्तस्मात्कारणान्मया सद्यः सपदि माधवसेनो बन्धनानिगलान्मोक्ता मुक्तो भविता ।
मुञ्चतेः कर्मणि लुट् । इतिः लिखितार्थसमाप्तौ ॥ प्रकृत्यमित्रः स्वभावतः शत्रुः । अत्र
प्रकृत्यमित्रत्वं च विषयानन्तरत्वादिति मन्तव्यम् ॥ अचिराधिष्ठितेत्यादि ।
सद्योऽर्थः ॥ तेनारूढमूलत्वेन हेतुना तन्त्रकारवचनमर्थशास्त्रकारवचनमवितथं

अमात्यः—तथा (इति निष्क्रान्तः)

(परिजनो यथाव्यापारं राजानमभितः स्थितः ।)

(प्रविश्य ।)

विदूषकः—आणत्तोहि तत्तभवदा रण्णा । गोदम, चिन्तेहि दाव उवाअं । जहा मे जदिच्छादिद्वपदिकिदी मालविआ पच्छक्ख-
दंसणा होदित्ति । मए अ तत्तहा किदं । दाव से णिवेदेमि । (इति
परिक्रामति ।)

राजा—(विदूषकं दृष्ट्वा ।) अयमपरः कार्यान्तरसचिवोऽस्मानु-
पस्थितः ।

विदूषकः—(उपगम्य ।) वैड्डुदु भवं ।

राजा—(सशिरःकम्पम् ।) इत आस्यताम् ।

(विदूषक उपविष्टः ।)

राजा—अपि किंचिदुपेयोपायदर्शने व्यापृतं ते प्रज्ञाचक्षुः ।

विदूषकः—^१ओअसिद्धिं पुच्छ ।

१. आज्ञप्तोऽस्मि तत्रभवता राज्ञा । गौतम, चिन्तय तावदुपायम् ।
यथा मे यद्वच्छादष्टप्रतिकृतिर्मालविका प्रत्यक्षदर्शना भवतीति । मया च
तत्तथा कृतम् । तावदसौ निवेदयामि ।

२. वर्धतां भवान् ।

३. प्रयोगसिद्धिं पृच्छ ।

हि सत्यमेव । भविष्यतीति शेषः । हिशब्दोऽवधारणे । ‘हि हेतावधारणे’ इत्यमरः ।
इदमेव वैदर्भस्य कार्यविनिमयरूपमेव वचनं वाक्यं निमित्तं हेतुमुपादायावलम्ब्य
समुद्योज्यतां प्रत्यावर्त्यताम् ॥ आज्ञप्तोऽस्मि तत्रभवता राज्ञा । गौतम, चिन्तय ता-
वदुपायम् । यथा मे यद्वच्छादष्टप्रतिकृतिर्मालविका प्रत्यक्षदर्शना भवतीति । मया
च तत्तथा कृतम् । तावदसौ निवेदयामि । अत्र गम्यमानं राज्ञो मालविकादर्शनौ-
त्सुक्यभारम्भो नाम प्रथमावस्थेति मन्तव्यम् । अत्र बीजारम्भयोः समन्वयान्मुख-
संधिरित्यनुसंधेयम् ॥ वर्धतां भवान् ॥ उपेयोपायदर्शने उपेयस्य साध्यस्य मालविका-
साक्षाद्दर्शनस्योपायदर्शने साधनज्ञाने ते प्रज्ञाचक्षुः प्रतिभादृष्टिः किंचिदीषदपि व्या-
पृतं प्रसृतम् । अपिः प्रश्ने । अत्र गम्यमानस्य मालविकारूपस्य बीजस्य विन्यासा-
दुपक्षेपो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ प्रयोगसिद्धिं पृच्छ ॥ कर्णे । एवमिव । एतद्वचनं

राजा—कथमिव

विदूषकः—(कर्णे ।) एवमिव ।

राजा—साधु वयस्य; निपुणमुपक्रान्तम् । इदानीं दुरधिगम-

सिद्धावप्यस्मिन्नारम्भे वयमाशंसामहे । कुतः ।

अर्थं सप्रतिबन्धं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव ।

दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि ॥ ९ ॥

(नेपथ्ये ।)

अलं बहु विकल्प्य । राज्ञः समक्षमेवावयोरधरोत्तरयोर्व्यक्ति-
र्भविष्यति ।

राजा—(आकर्ण्य ।) सखे, त्वत्सुनीतिपादपस्य पुष्पमुद्भिन्नम् ।

विदूषकः—फलं वि अदरेण दक्षिस्त्वसि ।

(ततः प्रविशति कञ्चुकी ।)

कञ्चुकी—देव, अमात्यो विज्ञापति अनुष्ठिता प्रभोराज्ञेति ।

एतौ पुनर्हरदत्तगणदासौ

उभावभिनयाचार्यौ परस्परजयैषिणौ ।

त्वां द्रष्टुमुद्यतौ साक्षाद्भावाविव शरीरिणौ ॥ १० ॥

१. एवमिव ।

२. फलमप्यचिरेण द्रक्ष्यसि ।

नियतस्य व्यापारान्तरमेवस्य गुह्यतरार्थस्य प्रयोगे कविना प्रयुक्तम् । तथोक्तम्—
‘कर्णे एवमिवेत्युक्त्वा ज्ञाप्यः पश्चात्प्रसङ्गतः’ इति ॥ इदानीमित्यादि । अस्मि-
न्नारम्भे मालविकासाक्षाद्दर्शनोद्योगे दुरधिगमसिद्धावपि दुर्लभसिद्धौ सत्यपीदानीं
त्वद्वचनश्रवणानन्तरं वयमाशंसामहे सिद्धिमपेक्षामहे ॥ अर्थमित्यादि । सप्रति-
बन्धं सप्रतिरोधमर्थं प्रयोजनमधिगन्तुं लब्धुं सहायवानेव जनः प्रभुः समर्थो भ-
वति । ‘इदानीम्’ इत्यादिना ‘सहायवानेव’ इत्यन्तेन तस्य बीजस्य बहुलीकरणात्परि-
कर इति संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ नेपथ्य इत्यादि । बहु विकल्पात्मश्लाघां कृत्वालम् ।
अलमिति प्रतिषेधे । ‘अलंखत्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा’ इति क्त्वाप्रत्ययः ॥ फल-
मप्यचिरेण द्रक्ष्यसि । अत्र बीजस्य दृढीकरणात्परिन्त्यासो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥
उभावित्यादि । शरीरिणौ मूर्तौ साक्षाद्भावौ मल्लक्षणाभावाविव नृत्ताभिनयार्थाविव ॥

माल० २

राजा—प्रवेशय ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य ताभ्यां सह प्रविष्टः ।
इत् इतो भवन्तौ ।

गणदासः—(राजानं विलोक्य ।) अहो दुरासदो राजमहिभा ।

न च न परिचितो न चाप्यरम्य-

श्चकितमुपैमि तथापि पार्श्वमस्य ।

सलिलनिधिरिव प्रतिक्षणं मे

भवति स एव नवो नवोऽयमक्ष्णोः ॥ ११ ॥

हरदत्तः—महत्त्वलु पुरुषाकारमिदं ज्योतिः । तथा हि ।

द्वारे नियुक्तपुरुषाभिमतप्रवेशः

सिंहासनान्तिकचरेण सहोपसर्पन् ।

तेजोभिरस्य विनिवर्तितदृष्टिपातै-

र्वाक्यादृते पुनरिव प्रतिवारितौऽस्मि ॥ १२ ॥

कञ्चुकी—एष देवः । उपसर्पतां भवन्तौ ।

उभौ—(उपेत्य) विजयतां देवः ।

राजा—स्वागतं भवञ्छ्याम् (परिजनं विलोक्य ।) आसने तावदत्र-
भवतोः ।

(उभौ परिजनोपनीतयोरासनयोरुपविष्टौ ।)

राजा—किमिदं शिष्योपदेशकाले युगपदाचार्याभ्यामत्रोप-
स्थानम् ।

गणदासः—देव, श्रूयताम् । तीर्थादभिनयविद्या शिक्षिता । दत्त-
प्रयोगश्चास्मि देवेन देव्या च परिगृहीतः ।

न च न परिचित इत्यादि । अयं राजा परिचितः संस्तुतश्च न भवतीति न, कि-
न्तु परिचित एव । अरम्योऽसौम्यश्च न किं तु रम्य एव । तथापि चकितं सभयं यथा
भवति तथास्य पार्श्वं समीपमुपैमि । शेषं स्पष्टम् ॥ द्वारे नियुक्तेत्यादि । विनिवर्ति-
तदृष्टिपातैर्विनिवारितदृष्टिप्रसारैरस्य राज्ञस्तेजोभिः पुनः प्रकाशविशेषैस्तु वाक्या-
दृते प्रतिषेधवाक्यं विना प्रतिवारित इव निरुद्ध इवास्मि । तीर्थादभिनयविद्ये

राजा—बाढं जाने । ततः किम् ।

गणदासः—सोऽहममुना हरदत्तेन प्रधानपुरुषसमक्षमयं मे न पादरजसापि तुल्य इत्यधिक्षितः ।

हरदत्तः—देव, अयमेव प्रथमं परिवादकरः । अत्रभवतः किल मम च समुद्रपल्वलयोरिवान्तरमिति । तदत्रभवानिमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु । देव एव नौ विशेषज्ञः प्राक्षिकः ।

विदूषकः—समर्थं पङ्णादं ।

गणदासः—प्रथमः कल्पः । अवहितो देवः श्रोतुमर्हति ।

राजा—तिष्ठ यावत् । पक्षपातमत्र देवी मन्यते । तदस्याः पण्डितकौशिकीसहितायाः समक्षमेव न्याय्यो व्यवहारः ।

विदूषकः—सुष्ठु भवं भणादि ।

आचार्यौ—यद्देवाय रोचते ।

राजा—मौद्गल्य, अमुं प्रस्तावं निवेद्य पण्डितकौशिक्या सार्ध-माहूयतां देवी ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य सपरिव्राजिक्या देव्या सह प्रविष्टः ।) इत इतो भवती ।

धारिणी—(परिव्राजिकां विलोक्य ।) मैअवदि, हरदत्तस्स गण-दासस्स अ संरम्भे कथं पेक्खसि ।

परिव्राजिका—अलं स्वपक्षावसादशङ्कया । न परिहीयते प्रति-वादिनो गणदासः ।

१. समर्थं प्रतिज्ञातम् ।

२. सुष्ठु भवान्भणति ।

३. भगवति, हरदत्तस्य गणदासस्य च संरम्भे कथं पश्यसि ।

स्यादि । तीर्थाद्विचित्राद्गुरोरभिनयविद्या नाट्यविद्या शिक्षिताभ्यस्ता । दत्तप्रयो-गश्चास्मि । दत्तः शिष्येभ्यः प्रतिपादितः प्रयोगो विनियोगो येन स तथोक्तः ॥ समर्थं प्रतिज्ञातम् ॥ प्रथमः कल्पो मुख्यः पक्षः ॥ न्याय्यो युक्तः । व्यवहारो वि-वादः । सुष्ठु भवान्भणति ॥ भगवति, हरदत्तस्य गणदासस्य च संरम्भे कथं पश्यसि कथं भन्वसे । अनयो कतरस्य पराजयं । अलं स्वपक्षे

धारिणी—जइवि एवं राअपरिग्रहो से पहाणत्तणं उवहरइ ।

परित्राजिका—अयि, राज्ञीशब्दभाजनमात्मानमपि चिन्तयतु भवती । पश्य ।

अतिमात्रभासुरत्वं पुष्यति भानोः परिग्रहादनकः ।

अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥ १३ ॥

विदूषकः—अइ, उअडिदा देवी पीठमदिअं पण्डिअकोसिइं पुरोकरिअ धारिणी ।

राजा—पश्याम्येनाम् । यैषा

मङ्गलालंकृता भाति कौशिक्या यतिवेषया ।

त्रयी विग्रहवत्येव सममध्यात्मविद्यया ॥ १४ ॥

परित्राजिका—(उपेल ।) विजयतां देवः ।

राजा—भगवति, अभिवादये ।

१. यद्यप्येवं राजपरिग्रहोऽस्य प्रधानत्वमुपहरति ।

२. अयि, उपस्थिता देवी पीठमर्दिकां पण्डितकौशिकीं पुरस्कृत्य धारिणी ।

त्यादि । अत्र परित्राजिकायाः स्त्रीत्वात्प्राकृते प्राप्ते संस्कृताश्रयणं लिङ्गित्वादिति मन्तव्यम् । तथा चोक्तम्—‘देवद्विजनरेन्द्राणां लिङ्गिनां संस्कृतं वचः’ इति ॥ यद्यप्येवं राजपरिग्रहोऽस्य हरदत्तस्य प्रधानत्वंमुपहरति ॥ अतिमात्रभासुरत्वं-मित्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ अयि, उपस्थिता देवी पीठमर्दिकां पण्डितकौशिकीं पुरस्कृत्य धारिणी । पीठमर्दो नाम कामपुरुषार्थसहायो नायकसमीपवर्ती पुरुषः कथ्यते । तथा चोक्तम्—‘पीठमर्दः समीपस्थः कार्यालोचनकोविदः’ इति । अत्र विदूषकः परिहासेन परित्राजिकायां पण्डितकौशिक्यां तद्धर्ममारोपयतीति मन्तव्यम् ॥ मङ्गलेत्यादि । मङ्गलालंकृता मङ्गलं शोभनं यथा भवति तथालंकृता भूषितैषा धारिणी यतिवेषया यतः परित्राजकस्य वेष इव वेषः काषायादिधारणं यस्याः सा तथोक्ता तथा कौशिक्या समं सार्धं भाति प्रकाशते । अत्रोपमामाह—विग्रहवत्या धारीरिण्याध्यात्मविद्यया समं त्रयीव वेदत्रयीव । विग्रहवतीव त्रिभक्तिविपरिणामेन योज-

परिव्राजिका—

महासारप्रसवयोः सदृशक्षमयोर्द्वयोः ।

धारिणीभूतधारिण्योर्भव भर्ता शरच्छतम् ॥ १५ ॥

धारिणी—जेटुं अज्जउत्तो ।

राजा—स्वागतं देव्यै । (परिव्राजिकां विलोक्य ।) भगवति, क्रियतामासनपरिग्रहः ।

(सर्वे उपविशन्ति ।)

राजा—भगवति, अत्रभवतोर्हरदत्तगणदासयोः परस्परं विज्ञानसंधर्षिणोर्भगवत्या प्राश्रिकपदमध्यासितव्यम् ।

परिव्राजिका—(सस्मितम् ।) अलमुपालम्भेन । पत्तने सति ग्रामे रत्नपरीक्षा ।

राजा—नैतदेवम् । पण्डितकौशिकी खलु भगवती । पक्षपातिनावहं देवी च ।

आचार्यौ—सम्यगाह देवः । मध्यस्था भगवती नौ गुणदोषतः परिच्छेत्तुमर्हति ।

राजा—तेन हि प्रस्तूयतां विवादः ।

परिव्राजिका—देव, प्रयोगप्रधानं हि नाट्यशास्त्रम् । किमत्र वाग्व्यवहारेण । कथं वा देवी मन्यते ।

देवी—जेटुं मं पुच्छसि, एदाणं विवादो एव ण मे रोअदि ।

गणदासः—देव, न मां समानविद्यया परिभवनीयमवगन्तुमर्हसि ।

विदूषकः—भोदि, पेक्खामो उरब्भसंवादं । किं सुहा वेअणदाणेण ।

१. जयत्वार्यपुत्रः ।

२. यदि मां पृच्छसि, एतेषां विवाद एव न मे रोचते ।

३. भवति, पश्याम उरभ्रसंवादम् । किं सुधा वेतनदानेन ।

नीयम् ॥ महासारेत्यादि । महासारप्रसवयोः । महान्सारो वरः प्रसवः संतानं ययोस्ते तयोः । सदृशक्षमयोः । सदृशी समाना क्षमा सहिष्णुत्वं ययोस्ते तयोः । शेषं स्पष्टम् ॥ जयत्वार्यपुत्रः ॥ यदि मां पृच्छसि, एतयोर्विवाद एव न मे रोचते ॥ भवति,

देवी—^१णं कलहप्पिओसि ।

विदूषकः—मो एवं । अण्णोण्णकलहप्पिआणं मत्तहत्थीं
एकदरस्सि अणिज्जिदे कुदो उवसमो ।

राजा—ननु स्वाङ्गसौष्ठवातिशयमुभयोर्दृष्टवती भगवती ।

परिव्राजिका—अथ किम् ।

राजा—तदिदानीमतः परं किमाभ्यां प्रत्याययितव्यम् ।

परिव्राजिका—तदेव वक्तुकामासि ।

श्लिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था

संक्रान्तिरन्यस्य विशेषयुक्ता ।

यस्योभयं साधु स शिक्षकाणां

धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव ॥ १६ ॥

विदूषकः—सुँदं अज्जेहिं भअवदीए वअणं । एसो पिण्डितत्थं
उवदेसदंसणादो णिण्णओत्ति ।

हरदत्तः—परमभिमतं नः ।

गणदासः—देवि, एवं स्थितम् ।

१. ननु कलहप्रियोऽसि ।

२. मैवम् । अन्योन्यकलहप्रिययोर्मत्तहस्तिनोरेकतरस्मिन्ननिर्जिते कुत-
उपशमः ।

३. श्रुतमार्याभ्यां भगवत्या वचनम् । एष पिण्डितार्थ उपदेशदर्शना-
न्निर्णय इति ।

पश्याम उरभ्रसंवादम् । किं मुधा वेतनदानेन ॥ ननु कलहप्रियोऽसि ॥ मैवम् । अ-
न्योन्यकलहप्रिययोर्मत्तहस्तिनोरेकतरस्मिन्ननिर्जिते कुत उपशमः ॥ श्लिष्टेत्यादि
कस्यचित्कस्यापि पुरुषस्यापि क्रिया शिक्षा । विद्याभ्यास इत्यर्थः । आत्मसंस्था आ-
त्मनिष्ठा सती श्लिष्टा संगता । रम्या भवतीत्यर्थः । अन्यस्य पुरुषस्य संक्रान्तिः श्लिष्टेषु
क्रियासंक्रमणम् । संक्रान्तिशब्दोऽन्तर्भावितव्यर्थः । विशेषयुक्तातिशयवती । यस्य
पुरुषस्योभयम्, आत्मसिद्धिः परसंक्रमणं च, साधु रम्यं स पुरुष एव शिक्षकाणामुपदे-
शकानां धुर्यमे प्रतिष्ठां प्रापयितव्य । श्रुतमार्याभ्यां
एष पिण्डितार्थ इति अत्र माउ

देवी—जदा उण मन्दमेधा सिस्सा उवदेसं मलिणेन्ति, तदा आभरिअस्स दोसो णु ।

राजा—देवि, एवमापठ्यते । विनेतुरद्रव्यपरिग्रहोऽपि बुद्धि-
लाघवं प्रकाशयतीति ।

देवी—(स्वगतम्) कैहं दाणिं (गणदासं विलोक्य प्रकाशम् ।)—
अलं अज्जउत्तस्स ऊसाहकारणं मनोरहं पूरिअ । विरम णिरत्थ-
आदो आरम्भादो ।

विदूषकः—सुँहु भोदी भणादि । भो गणदास, संगीतपदं
लम्बिअ सरस्सईए उवाअणमोदआणं खादमाणस्स किं ते सुहणि-
ग्गहेण विवादेण ।

गणदासः—सत्यसमयमेवार्थो देवीवाक्यस्य । श्रूयतामवसरप्रा-
प्तमिदानीम् ।

लब्धास्पदोऽस्मीति विवादभीरो-

स्तितिक्षमाणस्य परेण निन्दाम् ।

यस्यागमः केवलजीविकायै

तं ज्ञानपथ्यं वणिजं वदन्ति ॥ १७ ॥

१. यदा पुनर्मन्दमेधाः शिष्या उपदेशं मलिनयन्ति, तदाचार्यस्य दोषो नु ।

२. कथमिदानीम् । अलमार्यपुत्रस्योत्साहकारणं मनोरथं पूरयित्वा ।
विरम निरर्थकादारम्भात् ।

३. सुष्ठु भवती भणति । भो गणदास, संगीतपदं लब्ध्वा सरस्वत्युपाय-
नमोदकान्खादतः किं ते सुखनिग्रहेण विवादेन ।

किर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ यदा पुनर्मन्दमेधाः शिष्या उपदेशं मलिनयन्ति, तदा-
चार्यस्य दोषो नु । नुः प्रश्ने ॥ कथमिदानीम् । अलमार्यपुत्रस्योत्साहकारणं मनोरथं
पूरयित्वा विरम निरर्थकादारम्भात् ॥ सुष्ठु भवती भणति । भो गणदास, संगीतपदं
लब्ध्वा सरस्वत्युपायनमोदकान्खादतः किं ते सुखनिग्रहेण विवादेन ॥ लब्धा-
स्पदोऽस्मीत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ अचिरोपनीतायां शिष्यायां पुनः प्रतिष्ठितस्योप-

देवी—अहोरोवणीदाए सिस्साए उण पडिडिदस्स उवदेसस्स
अण्णाय्यं पआसणं ।

गणदासः—अत एव मे निर्वन्धः ।

देवीः—तेणं हि दुवेवि उवदेसं भअवदीए दंसेध ।

परिव्राजिका—देवि, नैतज्झ्याय्यम् । सर्वज्ञस्याप्येकाकिनो निर्ण-
याभ्युपगमो दोषाय ।

देवी—(जनान्तिकम् ।) मूढे परिव्राजिए, मं जाग्गतिंपि सुत्तं
विअ करेसि । (इति सासूयं परावर्तते ।)

(राजा देवीं परिव्राजिकायै दर्शयति ।)

परिव्राजिका—

अनिमित्तमिन्दुवदने किमत्र भवतः पराङ्मुखी भवसि ।

प्रभवन्त्योऽपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः ॥ १८ ॥

विदूषकः—णं सकारणं एव । अत्तणो पक्खो रक्खिदब्बो ।
(गणदासं विलोक्य) दिट्ठिआ कोवव्वाजेण देवीए परित्तादो भवं ।
सुसिक्खिदो वि सब्बो उवदेसेण णिण्हादो होदि ।

गणदासः—देवि, श्रूयताम् । एवं जनो गृह्णाति । तदिदानीम्

१. अचिरोपनीतायां शिष्यायां पुनः प्रतिष्ठितस्योपदेशस्यान्याय्यं प्रका-
शनम् ।

२. तेन हि द्वावप्युपदेशं भगवत्यै दर्शयतम् ।

३. मूढे परिव्राजिके, मां जाग्रतीमपि सुप्तामिव करोषि ।

४. ननु सकारणमेव । आत्मनः पक्षो रक्षितव्यः । दिष्ट्या कोपव्याजेन
देव्या परिव्रातो भवान् । सुशिक्षितोऽपि सर्व उपदेशेन निष्णातो भवति ।

देशस्यान्याय्यं प्रकाशनम् । तेन हि द्वावप्युपदेशं भगवत्यै दर्शयतम् ॥ मूढे परिव्रा-
जिके, मां जाग्रतीमपि सुप्तामिव करोषि ॥ अनिमित्तमित्यादि स्पष्टोऽर्थः ॥
ननु सकारणमेव आत्मनः पक्षो रक्षितव्यः । दिष्ट्या कोपव्याजेन देव्या परिव्रातो भ-
वान् । सुशिक्षितोऽपि सर्व उपदेशेन निष्णातो भवति । अत्र देवीकोपेन वस्तुवि-
च्छेदे प्राप्ते विदूषककृत

विवादे दर्शयिष्यामि क्रियासंक्रान्तिमात्मनः ।

यदि मां नानुजानासि परित्यक्तोऽस्म्यहं त्वया ॥ १९ ॥

(आसनादुत्थातुमिच्छति ।)

देवी—(स्वगतम् ।) का गई । (प्रकाशम् ।) पहवदि आअरिओ सिस्सजणस्स ।

गणदासः—चिरमपदे शङ्कितोऽस्मि । (राजानमवलोक्य ।) अनु-
ज्ञातं देव्या । तदाज्ञापयतु देवः कस्मिन्नभिनयवस्तुन्युपदेशं दर्श-
यिष्यामि ।

राजा—यदादिशति भगवती ।

परिव्राजिका—किमपि देव्या मनसि वर्तते । ततः शङ्कितास्मि ।

देवी—भण वीसद्धं । पहवदि पहु अत्तणो परिअणस्स ।

राजा—मम चेति ब्रूहि ।

देवी—भैअवदि, भणेदानीम् ।

परिव्राजिका—देव, शर्मिष्ठायाः कृतिं चतुष्पदोत्थं छलिकं
दुष्प्रयोज्यमुदाहरन्ति । तत्रैकार्थसंश्रयमुभयोः प्रयोगं पश्यामि ।
तावता ज्ञायत एवात्रभवतोरुपदेशान्तरम् ।

आचार्यौ—यदाज्ञापयति भगवती ।

विदूषकः—तेनै हि दुवेवि वग्गा पेक्खावरे संगीदरअणं करिअ
तत्तभवदो दूदं पेसअह । अहवा मुदङ्गसद्धो एव णो उत्थावइस्सदि ।

१. का गतिः । प्रभवत्याचार्यः शिष्यजनस्य ।

२. भण विस्रब्धम् । प्रभवति प्रभुरात्मनः परिजनस्य ।

३. भगवति, भणेदानीम् ।

४. तेन हि द्वावपि वर्गौ प्रेक्षागृहे संगीतरचनां कृत्वा तत्रभवतो दूतं
प्रेषयतम् । अथवा मृदङ्गशब्द एव न उत्थापयिष्यति ।

संवेयम् ॥ विवाद इत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ का गतिः प्रभवत्याचार्यः शिष्यजनस्य ॥
भण विस्रब्धम् । प्रभवति प्रभुरात्मनः परिजनस्य ॥ भगवति, भणेदानीम् ॥ तेन हि
द्वावपि वर्गौ प्रेक्षागृहे संगीतरचनां कृत्वा तत्रभवतो दूतं प्रेषयतम् । अथवा मृदङ्गशब्द

हरदत्तः—तथा । (इत्युत्तिष्ठति ।)

(गणदासो धारिणीमवलोकयति ।)

देवी—(गणदासं विलोक्य ।) विअई होहि ।

(आचार्यौ प्रस्थितौ)

परिव्राजिका—इतस्तावत् ।

आचार्यौ—(परिवृत्त ।) इमौ स्वः ।

परिव्राजिका—निर्णयाधिकारे ब्रवीमि । सर्वाङ्गसौष्ठवामिव्यक्तये विगतनेपथ्ययोः पात्रयोः प्रवेशोऽस्तु ।

उभौ—नेदमावयोरुपदेश्यम् । (इति निष्क्रान्तौ ।)

देवी—(राजानमवलोक्य ।) जई राअकज्जेसु ईरिसी उवाअणि-
उणदा अज्जउत्तस्स, तदो सोण्हं भवे ।

राजा—

अलमन्यथा गृहीत्वा न खलु मनस्विनि मया प्रयुक्तमिदम् ।

प्रायः समानविद्याः परस्परयशःपुरोभागाः ॥ ३० ॥

(नेपथ्ये मृदङ्गध्वनिः । सर्वे कर्णं ददति ।)

परिव्राजिका—हन्त । प्रवृत्तं संगीतम् । तथा ह्येषा
जीमूतस्तनितविशङ्किभिर्मयूरैरुद्धीवैरनुरसितस्य पुष्करस्य ।

निर्हादिन्युपहितमध्यमस्वरोत्था मायूरी मदयति मार्जना मनांसि ॥ २१ ॥

१. विजयी भव ।

२. यदि राजकार्येष्वीदृश्युपायनिपुणतार्यपुत्रस्य, ततः शोभनं भवेत् ।

एव न उत्थापयिष्यति ॥ विजयी भव ॥ सर्वाङ्गेत्यादि । अत्र गुणवत्त्वस्य गम्यमानत्वादिलोचनं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ यदि राजकार्येष्वीदृश्युपायनिपुणतार्यपुत्रस्य, ततः शोभनं भवेत् । अत्र गूढार्थोद्भेदनादुद्भेदो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ अलमन्यथा गृहीत्वेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ जीमूतस्तनितेत्यादि । जीमूतस्तनितविशङ्किभिर्जीमूतस्य स्तनितं गर्जितं विशङ्कन्त इति तथोक्तास्त्रैरुद्धीवैरुत्कण्ठैर्मयूरैः शिखण्डभिरनुरसितस्यानुध्वनितस्य पुष्करस्य वाद्यभाण्डमुखस्य मायूरी मयूरप्रिया मार्जना मनांसि मदयति हर्षयति । कीदृशी मार्जना । उपहितमध्यमस्वरोत्था उपहितो योजितो मध्यमस्वरो मध्यमसंज्ञकस्वरस्तस्मादुत्तिष्ठत्युदेतीति तथोक्तम्

मार्जना नाम

राजा—देवि, तस्याः सामाजिका भवामः ।

देवी—(स्वगतम् ।) अहो अविनयो अज्जउत्तस्स ।

(सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।)

विदूषकः—(अपवार्य ।) भो, धीरं गच्छह । तत्तमोदी धारिणी विसंवादइस्सदि ।

राजा—

धैर्यावलम्बिनमपि त्वरयति मां मुरजवाद्यरागोऽयम् ।

अवतरतः सिद्धिपथं शब्दः स्वमनोरथस्येव ॥ २२ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति प्रथमोऽङ्कः ।

१. अहो अविनय आर्यपुत्रस्य ।

२. भोः, धीरं गच्छामः । तत्रभवती धारिणी विसंवादयिष्यति ।

तथोक्तं भारतीये—‘षोडशाक्षरसंपन्नं चतुर्मासं तथैव च ॥ द्विलेपनं षट्करणं त्रियति त्रिलयं तथा । त्रिगतं त्रिप्रचारं च त्रिसंयोगं त्रिपाणिकम् ॥ दशार्धपाणिप्रहतं त्रिप्रहारं त्रिमार्जनम् । एमिरङ्गैस्तु संपन्नं वाद्यं पुष्करजं भवेत् ॥’ तत्र ‘मायुरि चार्धमायूरी तथा कार्मारवीति च । तिस्रस्तु मार्जना ज्ञेयाः पुष्करेषु स्वराश्रयाः ॥ गान्धारो वामके कार्यः षड्जो दक्षिणपुष्करे । मध्यमश्चोर्ध्वगः कार्यो मायूरीस्तु स्वरास्त्वमी ॥ वामके पुष्करे षड्ज ऋषभो दक्षिणे तथा । धैवतश्चोर्ध्वगोत्रार्धमायूरी निर्दिशेद्बुधः ॥ ऋषभः पुष्करे वामे षड्जो दक्षिणपुष्करे । पञ्चमश्चोर्ध्वगः कार्यः कार्मारव्याः स्वरा अमी ॥’ इति ॥ अहो, अविनय आर्यपुत्रस्य ॥ भोः, धीरं गच्छामः । तत्रभवती धारिणी विसंवादयिष्यति ॥ धैर्यावलम्बिनमित्यादि । अयं मुरजवाद्यरागो मुरजवाद्यस्य रज्जुकत्वं धैर्यावलम्बिनमपि मां त्वरयति संप्रमयति । सिद्धिपथं सिद्धिमार्गमवतरतः प्राप्नुवतः स्वमनोरथस्यात्मवाञ्छितस्य शब्द इव ध्वनिरिव । अत्र बीजस्य पुनरावर्तनात्समाधानं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । अत्रैव सुखागमस्य गम्यमानत्वात्प्राप्तिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । अत्रोपक्षेपादिषु संध्यङ्गेषु कतिचिदेव कविनोक्तानि नेतराणि तथापि न दोषः । ‘न्यूनमप्यत्र यैः कैश्चिदङ्गैर्नाथं न दुष्यति । यद्युपात्तेषु संपत्तिराराधयति तद्विदः ॥’ इति वचनात् । अत्र नृत्यदर्शननिश्चयान्ते प्रथमाङ्कार्थे समाप्तेऽपि तमसमाप्यैवोत्तराङ्कादौ विष्कम्भादौ प्रतिपाद्यायाः संगीतरचनाया अत्रैव निपातनादङ्गावतरणं नामार्थोपक्षेपकमुक्तं भवति । यथोक्तम्—‘अङ्गावतारस्त्वङ्गान्ते पात्रेणाङ्गस्य सूचनात्’ इति ॥ इति श्रीकाट्यवेमभूपविरचिते कुमारगिरिराजीये माळविकाग्निमित्रव्याख्याने प्रथमोऽङ्कः ॥

द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति संगीतरत्ननायामासनस्थो राजा सवयस्यो भारिणी परिव्राजिका विभवतश्च परिवारः ।)

राजा—भगवति, अत्रभवतोराचार्ययोः प्रथमं कतरस्योपदेशं द्रक्ष्यामः ।

परिव्राजिका—ननु समानेऽपि ज्ञानवृद्धभावे वयोवृद्धत्वाद्गण-
दासः पुरस्कारमर्हति ।

राजा—मौढूल्यं, एवमत्रभवतोरावेद्य नियोगमशून्यं कुरु ।

कञ्चुकि—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः ।)

(प्रविश्य ।)

गणदासः—देव, शर्मिष्ठायाः कृतिर्लयमध्या चतुष्पदास्ति ।
तस्याश्चतुर्थवस्तुनः प्रयोगमेकमनाः श्रोतुमर्हति देवः ।

राजा—आचार्य, बहुमानादवहितोऽसि ।

(निष्क्रान्तो गणदासः ।)

राजा—(जनान्तिकम् ।) वयस्य,

नेपथ्यपरिगतायाश्चक्षुर्दर्शनसमुत्सुकं तस्याः ।

संहर्तुमधीरतया व्यवसितमिव मे तिरस्करिणीम् ॥ १ ॥

कविरिदानीमह्वान्तरं प्रस्तौति—ततः प्रविशतीत्यादि । ‘भगवति, अत्र-
भवतोः’ इत्यादिना ‘गणदासः पुरस्कारमर्हति’ इत्यन्तेन प्रतीयमानं राज्ञ उपायतो
मालविकादर्शनप्रवर्तनं प्रयत्नो नाम द्वितीयावस्थितिरिति मन्तव्यम् । अत्र
बिन्दुप्रयत्नयोः समन्वयात्प्रतिमुखसंधिरित्यनुसंधेयम् ॥ देव, शर्मिष्ठाया इ-
त्यादि । शर्मिष्ठा नाम वृषपर्वणो राक्षसराजस्य दुहिता । तस्याः कृतिः काव्यम् ।
लयमध्या लयेन तालकालेन मध्या मध्यमानयुक्ता । चतुष्पदा चत्वारि पदानि
खण्डानि यस्याः सा तथोक्ता । तस्याः कृतिसंबन्धिनश्चतुर्थवस्तुनश्चतुर्थस्य तुर्थस्य
वस्तुनः प्रबन्धस्य प्रयोगमभिनयमेकमना अवहितः सन् श्रोतुमर्हति । अत्रशृङ्गार-
स्य प्रतिपाद्यमानत्वाद्लयमध्येत्युक्तम् । तथा चोक्तं भारतीये—‘शृङ्गारहासयोर्म-
ध्यलयः । कक्षणे विलम्बितः । वीररौद्राद्भुतबीभत्सभयानकेषु द्रुतः ॥ नेपथ्य-
परिगताया इति । नेपथ्यपरिगताया यावन्निष्क्रान्तरस्थितायास्तस्या मालवि-
काया मे तिरस्करिणी

विदूषकः—(अपवार्यं ।) उर्वद्विदं णअणमहु संणिहिदमक्खिअं च । ता अप्पमत्तो दाणिं पेक्ख ।

(ततः प्रविशत्याचार्यावेक्ष्यमाणाङ्गसौष्ठवा मालविका ।)

विदूषकः—(जनान्तिकम् ।) पेक्खदु भवं । ण खु से पडिच्छन्दादो परिहिअदि मधुरदा ।

राजा—(अपवार्यं ।) वयस्य,

चित्रगतायामस्यां कान्तिविसंवादशङ्कि मे हृदयम् ।

संप्रति शिथिलसमार्धि मन्ये येनेयमालिखिता ॥ २ ॥

गणदासः—वत्से, मुक्तसाधवसा सत्त्वस्था भव ।

राजा—(आत्मगतम् ।) अहो सर्वस्थानानवद्यता रूपविशेषस्य ।
तथाहि ।

१. उपस्थितं नयनमधु संनिहितमक्षिकं च । तदप्रमत्त इदानीं पश्य ।

२. पश्यतु भवान् । न खल्वस्याः प्रतिच्छन्दात्परिहीयते मधुरता ।

यवनिकां संहर्तुमपनेतुं व्यवसितमिवोद्युक्तमिव । अत्रेष्टार्थविषयेच्छाया गम्यमानत्वाद्विलासो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ उपस्थितं नयनमधु संनिहितमक्षिकं च । तस्मादप्रमत्त इदानीं पश्य ॥ ततः प्रविशतीत्यादि । आचार्यावेक्ष्यमाणाङ्गसौष्ठवा आचार्येण गणदासेनावेक्ष्यमाणमङ्गानां सौष्टवं यस्याः सा तथोक्ता । सौष्टवं नामाङ्गानां शोभनावस्था । यथोक्तम्—‘अनुचनीवचलतामङ्गानां समपादताम् । कटिकूर्परशीर्षासकण्ठानां समरूपताम् ॥ रम्यां प्रतीकविश्रान्तिमुरसश्च समुन्नतिम् । अभ्यासोपहितामाहुः सौष्टवं नृत्यवेदिनः ॥’ पश्यतु भवान् । न खल्वस्याः प्रतिच्छन्दात्परिहीयते मधुरता ॥ अत्रापवार्येत्येतन्नियतश्राव्यार्थभेदस्यापवारितस्य विवक्षितत्वे कविना प्राक्प्रयुक्तमिति मन्तव्यम् । यथोक्तं वसन्तराजीये—‘अर्थस्त्वैकेन विज्ञेयो नियतश्राव्य इष्यते । द्विविधः स परिज्ञेयो जनान्तश्चापवारितः ॥’ अत्र ‘परैरलक्ष्यव्यापारं कथितोऽर्थोऽपवारितः । उक्त्वा प्रागपवार्येति पश्चादेनं प्रयोजयेत् ॥’ इति ॥ चित्रगतायामित्यादि । मे हृदयं मन्त्रित्रगतायामालेख्यगतायामस्यां मालविकायां कान्तिविसंवादशङ्कि कान्तेः शोभाया विसवाद विपर्यासं शङ्कत इति तथोक्तम् संप्रतीदानीम् । साक्षाद्दर्शनं

दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्ति वदनं बाहू नतावंसयोः

संक्षिप्तं निविडोन्नतस्तनमुरः पार्श्वे प्रमृष्टे इव ।

मध्यः पाणिमितो नितम्बि जघनं पादावरालाङ्गुली

छन्दो नर्तयितुर्यथैव मनसि श्लिष्टं तथास्या वपुः ॥ ३ ॥

मालविका—(उपगानं कृत्वा चतुष्पदवस्तु गायति ।)

दुर्लभो प्रियो मे तस्मिन्भव हृदय निराशं

अहो अपाङ्गो मे परिस्फुरति किं पि वामो ।

एष स चिरदृष्टो कथं पुनरुपनेतव्यो

नाथ मां पराधीनां त्वयि परिगणय सतृष्णम् ॥ ४ ॥

(ततो यथारसमभिनयति ।)

१. दुर्लभः प्रियो मे तस्मिन्भव हृदय निराश-

महो अपाङ्गो मे परिस्फुरति किमपि वामः ।

एष स चिरदृष्टः कथं पुनरुपनेतव्यो

नाथ मां पराधीनां त्वयि परिगणय सतृष्णम् ॥

रहितेत्यर्थः । सत्त्वस्था सत्त्वगुणयुक्ता । अविकृता भवेत्यर्थः । यथोक्तम्—‘चित्तस्याविकृतिः सत्त्वं विकृतेः कारणे सति’ इति । अत्र विकृतिकारणं नायकसंनिधिः ॥ अहो इत्याश्चर्ये । सर्वस्थानानवद्यता सर्वेषु स्थानेषु सर्वावयवेष्वनवद्यता निर्दोषता । रमणीयतेत्यर्थः । दीर्घाक्षमित्यादि । वदनं मुखं दीर्घाक्षं वीर्यं आयते अक्षिणी लोचने यस्य तत्तथोक्तम् । शरदिन्दुकान्ति शरदिन्दोः शरच्चन्द्रस्य कान्तिरिव कान्तिर्यस्य तत्तथोक्तम् । बाहू भुजावंसयोः स्कन्धयोर्नतौ नम्रौ । मध्योऽवलग्नं पाणिमितः पाणिना हस्तेन मितः परिमितः । जघनं नितम्बि नितम्बातिशययुक्तम् । पादौ चरणावरालाङ्गुली अराला आकुञ्चिता अङ्गुल्यो ययोस्तौ तथोक्तौ । अस्या मालविकाया वपुः शरीरं नर्तयितुं नृत्ताचार्यस्य छन्दोऽभिप्रायो यथा यादृशस्तथा तेन प्रकारेण श्लिष्टं संगतम् । अनेन नर्तक्या नृत्तारम्भोचितावस्थानविशेष उक्तः । तथा चोक्तं वसन्तराजीये—‘अङ्गस्य चतुरस्रत्वं समपादौ लताकरौ । आरम्भे सर्वनृत्तानामेतत्सामान्यमिष्यते ॥’ इति ॥ उपगानं रागवीर्यं कृत्वा चतुष्पदवस्तु चतुष्पदसंज्ञकं प्रबन्धं गायति वस्त्रिति प्रबन्धः । ‘प्रबन्धो रूपकं वस्तु निबन्धस्याभिधात्रयम्’ इत्युक्तत्वात् । दुर्लभः प्रियो मे तस्मिन्भव हृदय निराशम् । अहो अपाङ्गो मे परिस्फुरति किमपि वामः । एष स चिरदृष्टः कथं पुनरुपनेतव्यः । नाथ मां पराधीनां त्वयि परिगणय सतृष्णम् ॥ ततो यथारस

अत्र रसोऽयोगविप्रलम्भमन्यकार

विदूषकः—(जनान्तिकम् ।) भो, चउप्पदवत्तुअं दुवारीकरिअ तुइ उवट्ठाविदो अप्पा तत्तहोदीए ।

राजा—सखे, एवमेव ममापि हृदयम् । अनया खलु

जनमिममनुरक्तं विद्धि नाथेति गेये

वचनमभिनयन्त्याः स्वाङ्गनिर्देशपूर्वम् ।

प्रणयगतिमदृष्ट्वा धारिणीसंनिकर्षा-

दहमपि सुकुमारप्रार्थनाव्याजमुक्तः ॥ ५ ॥

(मालविका गीतान्ते निष्क्रमितुमारब्धा ।)

१. भोः; चतुष्पदवस्तुकं द्वारीकृत्य त्वय्युपस्थापित आत्मा तत्रभवत्या ।

यथोक्तम्—‘अप्राप्तिर्विप्रलम्भः स्याद्यूनोर्जाताभिलाषयोः । विप्रलम्भस्य भेदाः स्युरयोगो विरहस्ततः ॥ प्रवासः शापः करुणा मानश्चेति च षण्मताः ॥’ तत्र । ‘संप्राप्ते षागसङ्को यस्तमयोगं प्रचक्षते’ इति । अत्र चतुष्पद्याः पादचतुष्टये क्रमेण निर्वेदः सविस्मयो हर्षश्चिन्ता दैन्यं चेति संचारिभावास्तत्तदनुभावैर्मुखरागादिभिः सम्यक्प्रकाशिता इत्यनुसंधेयम् । तेषां लक्षणमुक्तं वसन्तराजीये—‘इष्टार्थविरहव्याधि-निन्दासदनमानसैः । दारिद्र्यसंताननाशपरवृद्धवलोकनैः । निष्फलत्वमतिनृणां निर्वेदो जीवितादिषु ॥’ अत्रेष्टार्थविरहजनितो निर्वेदः । ‘अन्तर्बाष्पोपमध्याननिःश्वासस्यावमानसैः । दैन्यगद्गदवैवर्ण्यैरभिनेयो भवेदयम् ॥ हर्षो मनःसमुल्लासो गुरुदेवमहीभुजाम् । प्रसादात्प्रियसङ्गाच्च भवेदिष्टार्थलाभतः ॥’ अत्रेष्टार्थलाभजनितो हर्षः । अपाङ्गस्फुरणस्येष्टार्थलाभहेतुत्वात् । ‘मुखे नेत्रे प्रसन्नत्वात्प्रियोक्ति-पुलकोद्गमः । दानत्यागपरीरम्भैरभिनेयो भवेदयम् ॥ इष्टालाभादिष्टनाशादनि-ष्टाप्तेश्च दैन्यतः । चित्तस्यैकाग्रता चिन्ता’ । अत्र चिन्तेष्टालाभजनिता । ‘स्मरणं चानुपस्मृतिः ॥ संतापोच्छ्वासनिश्वासा भ्रान्त्यमिन्द्रियकर्मणाम् । अधोमुखत्वमित्याद्यै-रभिनेयो भवेदयम् ॥ अनौजस्वं तु मनसो दैन्यमित्यभिधीयते । मनःसंतापदारिद्र्य-चिन्तौत्सुक्यादिभिर्भवेत् ॥’ अत्रौत्सुक्यजनितं दैन्यम् । ‘अज्ञानामपि शैथिल्यं देहसंस्कारवर्जनम् । अश्रितं भरतेऽस्मिन्वै अनुभावाः प्रदर्शिताः ॥’ इति ॥ भोः, चतुष्पद-वस्तुकं द्वारीकृत्य त्वय्युपस्थापित आत्मा तत्रभवत्या ॥ **जनमिममित्यादि** । नाथ स्वामिन्, इमं जनम् । मामित्यर्थः । अनुरक्तं स्निग्धम् । त्वयीति शेषः । विद्धि जा-नीहि । इत्येवंविधे गेये गीते । वचनं ‘गाह मं पराहीणं’ इत्यादिवाक्यं स्वाङ्गनिर्देश-पूर्वमात्मशरीरप्रदर्शनपूर्वं यथा भवति तथाभिनयन्त्या हस्तादिभिः प्रकाशीकुर्वत्य अनया मालविकया धारिणीसंनिकर्षाद्विहितां प्रणयगतिं मम स्नेहप्रवृत्तिमदृष्ट्वा-ज्ञात्वा । अनुभावानामप्रकाशनादिति भावः । सुकुमारप्रार्थनाव्याजं सुकुमारा मृ-

विदूषकः—भोदि^१, चिद् किञ्चि । वो विस्मुरिदो कम्म-
भेदो । तं दाव पुच्छिस्सम् ।

गणदासः—भद्रे, उपदेशविशुद्धा यातुमर्हसि ।

(मालविका निवृत्य स्थिता ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) अहो, सर्वास्ववस्थासु चारुता शोभान्तरं
पुष्यति । तथा हि ।

वामं संधिस्तिमितवल्यं न्यस्य हस्तं नितम्बे

कृत्वा श्यामाविटपसदृशं सस्तमुक्तं द्वितीयम् ।

पादाङ्गुष्ठाञ्जलितकुसुमे कुट्टिमे पातिताक्षं

नृत्तादस्याः स्थितमतितरां कान्तमृज्वायतार्धम् ॥ ६ ॥

देवी—^२णं गोदमवअणं वि अज्जो हिअए करेदि ।

गणदासः—देवि, मा मैवम् । दैवप्रत्ययात्संभाव्यते सूक्ष्मद-
र्शिता गौतमस्य ।

मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विपश्चितः ।

पङ्कच्छिदः फलस्येव निकषेणाविलं पयः ॥ ७ ॥

१. भवति, तिष्ठ किञ्चित् । वो विस्मृतः कर्मभेदः । तं तावत्प्रक्ष्यामि ।

२. ननु गौतमवचनमप्यार्यो हृदये करोति ।

दुला । रसनीयेत्यर्थः । सा चासौ प्रार्थना सैव व्याजोऽपदेशो यस्मिन्कर्मणि तत्तथो-
क्तम् । अहमुक्त इवोदित इव ॥ भवति, तिष्ठ किञ्चित्क्षणमात्रम् । वो विस्मृतः कर्म-
भेदः । तं तावत्प्रक्ष्यामि ॥ वाममित्यादि । संधिस्तिमितवल्यं संधौ मणिबन्धे
स्तिमितं निश्चलं बलयं कङ्कणं यस्य स तथोक्तः । तं वामं सव्यं हस्तं नितम्बे न्यस्य
निधाय । श्यामाविटपसदृशं फलिनीशाखासंनिभं द्वितीयं दक्षिणं हस्तं सस्तमुक्तं
सस्तं क्षिणिलं यथा भवति तथा मुक्तं विसृष्टम् । लम्बितमित्यर्थः । कृत्वा निधाय ।
पादाङ्गुष्ठाञ्जलितकुसुमे पादाङ्गुष्ठेनाञ्जलितमानुष्टं कुसुमं यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन्कुट्टिमे ।
स्फटिकादिखचितस्थले पातिते व्यापारिते अक्षिणी यस्मिन्कर्मणि तथोक्तम् ।
ऋज्वायतार्धम् ऋजु अवक्रमायतं दीर्घं अर्धं शरीरस्योर्ध्वभागो यस्य तत्तथोक्तम् ।
अस्याः स्थितमवस्थानं नृत्ताभर्तनादतितरामत्यर्थं कान्तं मनोहरं भवति । अत्र
वाक्यस्य विशेषितत्वात्पुष्पं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ ननु गौतमवचनमप्यार्यो
हृदये करोति ॥ मन्दो

सद्योऽर्थः । अस्य वाक्यस्योपप

(विदूषकं विलोक्य ।) ततः शृणुमो वयं विवक्षितमार्यस्य ।

विदूषकः—(गणदासं विलोक्य ।) कौसिर्हं दाव पुच्छ । पच्छा
जो मण् कम्मभेदो दिट्ठो तं भणिस्सं ।

गणदासः—भगवति, यथादृष्टमभिधीयताम् । गुणो वा दोषो वा ।

परिव्राजिका—यथादृष्टं सर्वमनवद्यम् । कुतः ।

अङ्गैरन्तर्निहितवचनैः सूचितः सम्यगर्थः

पादन्यासो लयमनुगतस्तन्मयत्वं रसेषु ।

शाखायोनिर्मुदुरभिनयस्तद्विकल्पानुवृत्तौ

भावो भावं नुदति विषयाद्रागबन्धः स एव ॥ ८ ॥

गणदासः—देवः कथं वा मन्यते ।

राजा—वयं स्वपक्षे शिथिलाभिमानाः संवृत्ताः ।

गणदासः—अद्य नर्तयितासि ।

१. कौशिकीं तावत्पृच्छ । पश्चाद्यो मया कर्मभेदो दृष्टस्तं भणिष्यामि ।

तिमत्त्वादुपन्यासो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । कौशिकीं तावत्पृच्छ । पश्चाद्यो
मया कर्मभेदो दृष्टस्तं भणिष्यामि ॥ अङ्गैरित्यादि । अन्तर्निहितवचनैरन्तर्नि-
हितान्यभ्यन्तरस्थापितानि वचनानि पदानि यैस्तैरङ्गैर्हस्तादिभिः । अत्राभ्यासपा-
टवादङ्गानां स्वत एवान्तर्निहितवचनत्वमुप्रेक्षितमिति मन्तव्यम् । अर्थो गीतार्थः
सम्यक् साधु । सूचितः प्रकाशितः । पादन्यासः पादस्य न्यासो विन्यासः । लयम-
नुगतोऽनुसृतः । लयो नाम तालमानम् । 'तालवर्ती तु यः कालः स काललयना-
लयः' इत्युक्त्वात् । अत्र पादन्यासस्य स्वतो लयानुसरणमभ्यासपाटवादिति
मन्तव्यम् । रसेषु रसविषयेषु तन्मयत्वं तादात्म्यम् । रसात्मता भवतीत्यर्थः ।
अत्र रसशब्देनोपचारात्परितोषातिशयवत्त्वादिभावाः कथ्यन्ते । प्रकृतरसस्यैकत्वा-
द्रसेष्विति बहुवचनानुपपत्तिप्रसङ्गात् । अमिनयः प्रयोगः । यथोक्तम्—'प्रयोगो
यस्तु नाख्यादेर्भवेदमिनयो हि सः' इति । शाखायोनिः शाखा योनिः प्रभवो यस्य स
तथोक्तस्तथाविधः सन् । मृदुः सुकुमारः । शाखा नाम नृत्तहस्तानां मानप्रचारः ।
यथोक्तम्—'शाखा तु नृत्तहस्तानां या मात्रोचितनर्तना' इति । तद्विकल्पानु-
वृत्तौ तस्यामिनयस्य विकल्पो भेदस्तस्यानुवृत्तिरनुगतिः प्राप्तिः । तस्यां सत्यां
भावः अमिनीयमानो निर्वेदादिर्विषयादाश्रयात् । प्रकृतात्स्थान इत्यर्थः । भावं

उपदेशं विदुः शुद्धं सन्तस्तमुपदेशिनः ।

श्यामायते न युष्मासु यः काञ्चनमिवामिषु ॥ ९ ॥

देवी—दिष्टिआ अपरिक्खदाराहणेण अज्जो वड्डुइ ।

गणदासः—देवीपरिग्रह एव वृद्धिहेतुः । (विदूषकं विलोक्य ।)

गौतम, वदेदानीं यत्ते मनसि वर्तते ।

विदूषकः—पुढमोपदेसदंसणे पुढमं बह्मणस्स पूआ कादवा ।
सा णं वो विस्सुमरिदा ।

परिव्राजिका—अहो प्रयोगाभ्यन्तरः प्रक्षः ।

(सर्वे प्रहसिताः ।)

(मालविका स्मितं करोति ।)

राजा—(आत्मगतम्) उपात्तसारश्चक्षुषा मे स्वविषयः । यदनेन

सयमानमायताक्ष्याः किञ्चिदभिव्यक्तदर्शनशोभि मुखम् ।

असमग्रलक्ष्यकेसरमुच्छ्रुसदिव पङ्कजं दृष्टम् ॥ १० ॥

गणदासः—महाब्राह्मण, न खलु प्रथमं नेपथ्यप्रदर्शनमिदम् ।
अन्यथा कथं त्वामर्चनीयं नार्चयिष्यामः ।

विदूषकः—मैए णाम सुद्धचादएण विअ सुक्खवणगज्जिदे

१. दिष्ट्यापरिक्षिताराधनेनार्यो वर्धते ।

२. प्रथमोपदेशदर्शने प्रथमं ब्राह्मणस्य पूजा कर्तव्या । सा ननु वो विस्मृता ।

३. मया नाम मुग्धचातकेनेव शुष्कधनगर्जितेऽन्तरिक्षे जलपानमिष्टम् ।
अथवा पण्डितसंतोषप्रत्यया ननु मूढजातिः । यतोऽत्रमवत्या शोभनं भणितं
ततोऽप्यै इदं पारितोषिकं प्रयच्छामि ।

पूर्वाभिनीतं संचारिणं नुदत्यपाकरोति । रागबन्धो रजनलमोगः स एव । पूर्वं
यादृशस्तादृश एवेत्यर्थः ॥ उपदेशं विदुरित्यादि । उपदेशिनः शिक्षकस्य ।
युष्मासु युष्मादशेषु । विवेकिष्वित्यर्थः । न श्यामायते न मालिनीभवति । 'लोहि-
तादिवाज्ज्यः क्यष्' । 'वा क्यष्' इति विकल्पादात्मनेपदम् ॥ दिष्ट्या अपरिक्ष-
ताराधनेनार्यो वर्धते ॥ प्रथमोपदेशदर्शने प्रथमं ब्राह्मणस्य पूजा कर्तव्या । सा
ननु वो विस्मृता । अत्र परिहासस्य गम्यमानत्वान्नमेति संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥

स्पष्टोऽयं मया नाम मुग्धचातकेनेव शुष्कधनगर्जितेऽन्त

द्वितीयोऽङ्कः ।

३१

अन्तरिक्षे जलपाणं हच्छिदं । अहवा पण्डितसंतोषप्रत्यया णं
मूढजादी जदो अत्तहोदीए सोहणं भणिदं तदो से इमं पारि-
तोसिअं पअच्छामि । (इति राज्ञो हस्तात्कटकमाकर्षति ।)

देवी—चिद्व दाव । गुणन्तरं आणन्तो किणिमित्तं तुमं आ-
हरणं देसि ।

विदूषकः—परिकेरअंति करिअ ।

देवी—(आचार्य विलोक्य ।) अज्ज गणदास, दंसिदोवदेसा दे
सिस्सा ।

गणदासः—वत्से, प्रतिष्ठस्वेदानीम् ।

(मालविका ज्ञेहाचार्येण निष्क्रान्ता ।)

विदूषकः—(जनान्तिकम् ।) ऐत्तिओ मे मादिविहवो भवन्तं
सेविदुं ।

राजा—अलमलं परिच्छेदेन । अहं हि

भाग्यास्तमयमिवाक्ष्णोर्हृदयस्य महोत्सवावसानमिव ।

द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करणम् ॥ ११ ॥

१. तिष्ठ तावत् । गुणान्तरमजानन्तिकनिमित्तं त्वमाभरणं ददासि ।

२. परकीयमिति कृत्वा ।

३. आर्य गणदास, दर्शितोपदेशा ते शिष्या ।

४. एतावान्मे मतिविभवो भवन्तं सेवितुम् ।

रिक्षे जलपानमिष्टम् । अथवा पण्डितसंतोषप्रत्यया ननु मूढजातिः । यतोऽत्र भ-
वत्यां शोभनं भणितं ततोऽस्यै इदं पारितोषिकं प्रयच्छामि ॥ तिष्ठ तावत् । गुणा-
न्तरमजानन्तिकनिमित्तं त्वमाभरणं ददासि ॥ परकीयमिति कृत्वा ॥ आर्य गण-
दास, दर्शितोपदेशा ते शिष्या । अनेन मालविकानिर्गमनहेतुना देवीवचनेन
राज्ञो हितरोधनान्निरोधो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ एतावान्मे मतिविभवो
भवन्तं सेवितुम् ॥ भाग्यास्तमयमित्यादि । तस्या मालविकायास्तिरस्करणं
तिरोधानमक्षणेनैव त्रयोर्भाग्यास्तमयमिव भाग्यस्य भागधेयस्यास्तमयमिव नाशमिव ।
हृदयस्य मनसो महोत्सवस्यावसानमन्तमिव । धृतेः प्रीतेर्द्वारपिधानमिव द्वारस्य
प्रवेशमार्गस्य पिधानं तिरोधानमिव । मन्ये संभावयामि । अत्रार्तेर्गम्यमानत्वाद्दि-

विदूषकः—(जनान्तिकम् ।) दलितो विअ आदुरो वैज्जेण ओ-
सदं दीअमाणं इच्छसि ।

(प्रविश्य ।)

हरदत्तः—देव, मदीयमिदानीं प्रयोगमवलोकयितुं क्रियतां
प्रसादः ।

राजा—(आत्मगतम् ।) अवसितो दर्शनार्थः । (दाक्षिण्यमवलम्ब्य
प्रकाशम् ।) ननु पर्युत्सुका एव वयम् ।

हरदत्तः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

(नेपथ्ये ।)

वैतालिकः—जयतु जयतु देवः । उपारूढो मध्याह्नः । तथा हि ।

पत्रच्छायासु हंसा मुकुलितनयना दीर्घिकापद्मिनीनां

सौधान्यत्यर्थतापाद्बलमिपरिचयद्वेषिपारावतानि ।

बिन्दुक्षेपान्पिपासुः परिसरति शिखी भ्रान्तिमद्वारियन्त्रं

सर्वैरुल्लैः समग्रस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसप्तिः ॥ १२ ॥

विदूषकः—अविहा अविहा । अह्माणं उण भोजणवेला उव-
ट्ठिदा । उइदवेलादिक्रमे चिहच्छा दोसं उदाहरन्ति । (हरदत्तं
विलोक्य ।) किं दाणिं भणसि ।

हरदत्तः—नास्ति वचनस्यान्यस्यावकाशोऽत्र ।

राजा—तेन हि त्वदीयमुपदेशं श्रो वयं द्रक्ष्यामः । विश्राम्यतु
भवान् ।

हरदत्तः—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः ।)

१. दरिद्र इवातुरो वैद्येनौषधं दीयमानमिच्छसि ।

२. अविध अविध । अस्माकं पुनर्भोजनवेलोपस्थिता । उचितवेलातिक्रमे
चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति । किमिदानीं भणसि ।

धुतं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ दरिद्र इवातुरो वैद्येनौषधं दीयमानमिच्छसि ॥
पत्रच्छायेत्यादि । सप्तोऽर्थः ॥ अविध अविध । अस्माकं पुनर्भोजनवेलोप-
स्थितम् । चिकित्सका किमिदानीं भणसि

देवी—णिब्वेदु अज्जउत्तो मज्जणविहिम् ।

विदूषकः—भोदि, विसेसेण पाणभोजणं तुवरावेहि ।

परित्राजिका—(उत्थाय ।) स्वस्ति भवते (इति सपरिजनया देव्या सह निष्क्रान्ता ।)

विदूषकः—भो वयस्स, ण केवलं रूवे, सिप्पेवि अहुदीआ मालविआ ।

राजा—वयस्स,

अव्याजसुन्दरीं तां विज्ञानेन ललितेन योजयता ।

परिकल्पितो विधात्रा बाणः कामस्य विषदिग्धः ॥ १३ ॥

किं बहुना । सखे, चितयिन्तव्योऽसि ।

विदूषकः—भवदावि अहं । दिढं विपणिक्न्दु विअ मे उअ-
रब्भन्तरं दज्झह ।

राजा—एवमेव भवान्सुहृदर्थेऽपि त्वरताम् ।

विदूषकः—गृहीदो खणो । किं तु मेघावलीनिरुद्धा जोण्हा
विअ पराहीणदंसणा तत्तहोदी । भवं वि सूणापरिसरचरो विअ

१. निर्वर्तयत्वार्यपुत्रो मज्जनविधिम् ।

२. भवति, विशेषेण पानभोजनं त्वरय ।

३. भो वयस्स, न केवलं रूपे, शिल्पेऽप्यद्वितीया मालविका ।

४. भवताप्यहम् । दृढं विपणिक्न्दुरिव म उदराभ्यन्तरं दह्यते ।

५. गृहीतः क्षणः । किं तु मेघावलीनिरुद्धा ज्योत्स्नेव पराधीनदर्शना तत्र-
भवती । भवानपि सूनापरिसरचर इव विहङ्ग आमिषलोलुपो भीरुकश्च ।
तदनातुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थयमानो मे रोचसे ।

निर्वर्तयत्वार्यपुत्रो मज्जनविधिम् ॥ भवति, विशेषेण पानभोजनं त्वरय ॥ भो
वयस्स, न केवलं रूपे, शिल्पेऽप्यद्वितीया मालविका ॥ अव्याजसुन्दरीमि-
त्यादि । ललिते सुभगेन विज्ञानेन संगीतकलापरिज्ञानेन ॥ भवताप्यहम् ।
दृढं विपणिक्न्दुरिव म उदराभ्यन्तरं दह्यते । विपणिक्न्दुर्नाम पण्यवीथिकायां
मिष्टपचनपात्रम् । 'क्न्दुर्ना स्वेदनी ख्रियाम्' इत्यमरः ॥ एवमेवेत्यादि ।
एवमेवेत्यमेव । यथा भवानभोजनरूपे स्वकार्ये त्वरते तथा सुहृदर्थे मदर्थे माल-
विका पुनर्दर्शने त्वरताम् । अत्र दृष्टनष्टस्य बीजस्यानुसर्पणात्परिसर्प इति संध्यङ्क-
मुक्तं भवति ॥ गृहीतः क्षणः । किं तु मेघावलीनिरुद्धा ज्योत्स्नेव पराधीनदर्शना

विहंगो आमिसलोलुओ भीरुओ अ । ता अणादुरो भविअ कज्जसिद्धिं
पत्थेन्तो मे रोअसि ।

राजा—कथमनातुरो भविष्यामि ।

सर्वान्तःपुरवनिताव्यापारप्रतिनिवृत्तहृदयस्य ।

सा वामलोचना मे स्नेहस्यैकायनीभूता ॥ १४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति द्वितीयोऽङ्कः ।

तत्रभवती । भवानपि सूनापरिसरचर इव विहङ्ग आमिषलोलुपो भीरुकश्च
तस्मादनातुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थयमानो मे रोचसे । अत्र सान्त्वनस्य गम्य-
मानत्वात्पर्युपासनं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ **सर्वान्तःपुरेत्यादि** । यस्नेहस्य
प्रेम्ण एकायनीभूता । एकं केवलमयनं स्थानम् । आश्रय इत्यर्थः । तद्भूता ।
अत्राङ्के मालविकाया निष्क्रमणेन कथाविच्छेदे सति सर्वान्तःपुरेत्यादिना गम्य-
मानो राज्ञोऽमिलाषातिशय उत्तराङ्ककथाहेतुत्वाद्विन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥ इति
श्रीकाट्यवेमभूषणविरचिते कुमारगिरिराजीये मालविकाग्निमित्र-
व्याख्याने द्वितीयोऽङ्कः ॥

तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति परिव्राजिकायाः परिचारिका समाहितिका ।)

समाहितिका—आणत्तस्सि भवदीए । समाहिदिए, देवीए उवायणत्थं बीअऊरअं गेण्हिय आअच्छत्ति । जाव पमदवणपालिअं महुअरिअं अण्णेसामि । (परिक्लम्यावलोक्य ।) एसा तवणीआसोअं ओलोअन्ती चिट्ठदि । जाव णं उवसप्पामि ।

(ततः प्रविशत्युद्यानपालिका ।)

प्रथमा—(उपसृत्य ।) मैहुअरिए, अवि सुहो दे उज्जाणवावारो ।

द्वितीया—अहो समाहिदिआ । सहि, सागतं ते ।

समाहितिका—हँला, भगवदी आणवेदि । अरित्तपाणिणा अह्वारिसजणेण तत्तहोदी देवी देक्खिदवा । ता बीअपूरण सुस्सुसिदुं इच्छामिच्चि ।

मधुकरिका—“णं संणिहिदं बीजपूरअं । कहेहि दाव अ-

१. आज्ञप्तास्सि भगवत्या । समाहितिके, देव्या उपायनार्थं बीजपूरकं गृहीत्वागच्छेति । यावत्प्रमदवनपालिकां मधुकरिकामन्विष्यामि । एषा तपनीयाशोकमवलोकयन्ती तिष्ठति । यावदेनामुपसर्पामि ।

२. मधुकरिके, अपि सुखस्त उद्यानव्यापारः ।

३. अहो समाहितिका । सखि, स्वागतं ते ।

४. सखि, भगवत्याज्ञापयति । अरित्तपाणिनास्माद्विशजनेन तत्रभवती देवी द्रष्टव्या । तद्वीजपूरकेण शुश्रूषितुमिच्छामीति ।

५. ननु संनिहितं बीजपूरकम् । कथय तावदव्योन्वसंघर्षितयोर्नाट्याचार्ययोरुपदेशं दृष्ट्वा कतरो भगवत्या प्रशंसितः ।

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभमाणः कथासंघटनार्थं प्रथमं प्रवेशकं नामार्थोपक्षेपकं प्रस्तौति—ततः प्रविशतीत्यादिना ॥ आज्ञप्तास्सि भगवत्या । समाहितिके, देव्या उपायनार्थं बीजपूरकं गृहीत्वागच्छेति । यावत्प्रमदवनपालिकां मधुकरिकामन्विष्यामि । एषा तपनीयाशोकमवलोकयन्ती तिष्ठति । यावदेनामुपसर्पामि ॥ मधुकरिके, अपि सुखस्त उद्यानव्यापारः । अहो समाहितिका । सखि, स्वागतं ते ॥ सखि, भगवत्याज्ञापयति । अरित्तपाणिनास्माद्विशजनेन तत्रभवती देवी द्रष्टव्या ।

ण्णोणसंघरिसिदाणं णट्ठाअरिआणं उवदेसं देक्खिअ कदरो भअ-
वदीए पसंसिदो ।

समाहितिका—दुवेवि किल आअमिणा पओअणिउणा अ ।
किंतु सिस्सागुणविसेसेण मालविआए उवदेसो पसंसिदो ।

मधुकरिका—अह मालविआगदं कोलीणं किंति सुणीअदि ।

समाहितिका—दिदं किल तस्सि साहिलासो भट्ठा । किंतु
केवलं धारिणीए चित्तं रक्खन्तो पहुत्तणं दसेदि । मालविआवि
इमेसु दिअहेसु अणुहूदमुत्ता विअ मालदीमाला मिलाणा लक्खि-
अदि । अदो वरं ण जाणे । विसज्जेहि मं ।

मधुकरिका—एदं साहावलम्बिदं बीअपूरअं गेण्ह ।

समाहितिका—तह । (इति नाट्येन बीजपूरकं गृहीत्वा ।) हला
तुमं वि अदो पेसलदरं साहुजणमुस्सूसाए फलं पावेहि । (इति प्र-
स्थिता ।)

१. द्वावपि किलागमिनौ प्रयोगनिपुणौ च । किंतु शिष्यागुणविशेषेण
मालविकाया उपदेशः प्रशंसितः ।

२. अथ मालविकागतं कौलीनं किमिति श्रूयते ।

३. दृढं किल तस्यां साभिलाषो भर्ता । किंतु केवलं धारिण्याश्रितं
रक्षन्प्रभुत्वं दर्शयति । मालविकाप्येषु दिवसेष्वनुभूतमुक्तेव मालतीमाला
म्लाना लक्ष्यते । अतः परं न जाने । विसृज माम् ।

४. एतच्छाखावलम्बितं बीजपूरकं गृहाण ।

५. तथा । सखि, त्वमप्यतः पेशलतरं साधुजनशुश्रूषायाः फलं प्राप्नुहि ।

तस्माद्बीजपूरकेण शुश्रूषितुमिच्छामीति ॥ ननु संनिहितं बीजपूरकम् । कथय तावद-
न्योन्यसंघर्षितयोर्नाट्याचार्ययोरुपदेशं दृष्ट्वा कतरो भगवत्या प्रशंसितः ॥ द्वावपि कि-
लागमिनौ प्रयोगनिपुणौ च । किंतु शिष्यागुणविशेषेण मालविकाया उपदेशः प्रशं-
सितः ॥ अथ मालविकागतं कौलीनं लोकवार्ता किमिति श्रूयते ॥ दृढं किल तस्यां
साभिलाषो भर्ता किंतु केवलं धारिण्याश्रितं रक्षन्प्रभुत्वं दर्शयति । मालविकाप्येषु
दिवसेष्वनुभूतमुक्तेव मालतीमाला म्लाना लक्ष्यते । अतः परं न जाने । विसृज
माम् ॥ एतच्छाखावलम्बितं बीजपूरकं गृहाण ॥ तथा । सखि, त्वमप्यतः पेशलतरं

मधुरिका—हैला, समं एव गच्छह्य । अहं वि इमस्स चि-
रावमाणकुसुमोगमस्स तवणीआसोअस्स दोहलनिमित्तं देवीए
विण्णावेमि ।

समाहितिका—जुज्जइ । अहिआरो वखु तुह ।

(इति निष्क्रान्ते)

इति प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशति कामयमानावस्थो राजा विदूषकश्च ।)

राजा—(आत्मानं विलोक्य ।)

शरीरं क्षामं स्यादसति दयितालिङ्गनमुखे

भवेत्सास्रं चक्षुः क्षणमपि न सा दृश्यत इति ।

तथा सारङ्गाक्ष्या त्वमसि न कदाचिद्विरहितं

प्रसक्ते निर्वाणे हृदय परितापं व्रजसि किम् ॥ १ ॥

विदूषकः—अलं भवदो धीरं उज्झिअ परिदेविदेण । दिट्ठा
मए तत्तहोदीए मालविआए पिअसही वउलावलिआ । सुणाविदो
अअं अत्थो जो भवदा संदिट्ठो ।

१. सखि सममेव गच्छावः । अहमप्यस्य चिरायमाणकुसुमोद्गमस्य
तपनीयाशोकस्य दोहदनिमित्तं देव्यै विज्ञापयामि ।

२. युज्यते । अधिकारः खलु तव ।

३. अलं भवतो धीरतामुज्झित्वा परिदेवितेन । दृष्टा मया तत्रभवत्या
मालविकायाः प्रियसखी वकुलावलिका । श्रावितोऽयमर्थो यो भवता
संदिष्टः ।

णकुसुमोद्गमस्य तपनीयाशोकस्य दोहदनिमित्तं देव्यै विज्ञापयामि ॥ युज्यते । अधि-
कारः खलु तव ॥ इति प्रवेशकः ॥ ततः प्रविशतीत्यादि । कामयमानावस्थः ।
कामयमानानां कामिनामवस्थेवावस्था दशा यस्य स तथोक्तः ॥ शरीरमित्यादि ।
दयितालिङ्गनमुखे प्रियामिध्वङ्गसौख्येऽसत्यविद्यमाने सति शरीरं वपुःक्षामं स्यात्कृशं
भवेत् । क्षणमपि क्षणमात्रमपि सा मालविका न दृश्यत इति न लक्ष्यत इति चक्षुः
सास्रं सबाष्पं भवेत्सात् । हे हृदय चित्त, सारङ्गाक्ष्या हरिणनेत्रया तथा मालविकया
कदाचिज्जातुचिद्विरहितं वियुक्तं नासि न भवसि । अतस्तस्मात्कारणान्निर्वाणे मुखे

राजा—ततः किमुक्तवती ।

विदूषकः—विण्णावेहि । अणुगहीदस्मि इमिणा णिओएण ।
किंतु सा तवस्सिणी देवीए अहिअं रक्खन्तीए णाअरक्खिदो
विअ णिही ण सुहं समासादइदवा । तहवि घटइस्सं ति ।

राजा—भगवन् संकल्पयोने, प्रतिबन्धवत्सु चापि विषयेष्वभि-
निवेशकारी किं तथा प्रहरसि यथा जनोऽयं न कालान्तरक्षमो
भवति । (सविस्मयम् ।)

क रुजा हृदयप्रमाथिनी

क च ते विश्वसनीयमायुधम् ।

मृदु तीक्ष्णतरं यदुच्यते

तदिदं मन्मथ दृश्यते त्वयि ॥ २ ॥

विदूषकः—^१णं भणामि तस्सि साहणिज्जे किदो उवक्खेओ ।
यज्जवत्थावेदु भवं अप्पाणं ।

राजा—अथेमं दिवसशेषमुचितव्यापारविमुखेन चेतसा कनु
खलु यापयामि ।

१. विज्ञापय । अनुगृहीतास्म्यनेन नियोगेन । किंतु सा तपस्विनी
देव्याधिकं रक्षन्त्या नागरक्षित इव निधिर्न सुखं समासादयितव्या । तथापि
घटयिष्यामीति ।

२. ननु भणामि तस्मिन्साधनीये कृतः उपक्षेपः । पर्यवस्थापयतु भवा-
नात्मानम् ।

प्रसक्ते प्रस्तुते सति किं किमर्थं परितार्पं संतापं व्रजसि प्राप्नोषि ॥ अलं भवतो धीर-
तामुज्जित्वा परिदेवितेन । दृष्ट्वा मया तत्रभवत्या मालविकायाः प्रियसखी बकुला-
वलिका । आवितोऽयमर्थो यो भवता संदिष्टः ॥ विज्ञापय । अनुगृहीतास्म्यनेन
नियोगेन । किंतु सा तपस्विनी देव्याधिकं रक्षन्त्या नागरक्षित इव निधिर्न सुखं
समासादयितव्या । तथापि घटयिष्यामिति । अत्र तपस्विनीति कर्तृणापात्रमुच्यते ।
'तपस्वी कर्तृणापात्रम्' इति हलानुबन्धः । अत्र प्राप्तिसंभावनया प्राप्त्याशा नाम तृ-
तीयावस्था सूचिता । अनया प्राप्त्याशया विन्दोः समन्वयाद्गर्भसंघिरिति मन्तव्यम् ॥
क रुजेत्यादि स्पष्टोऽर्थः ॥ ननु भणामि तस्मिन्साधनीये कृत उपक्षेप पर्य-

विदूषकः—अज्ज एव पुढमावदारसुहआणि रक्तकुरबआणि उवाअणं पेसिअ गववसन्तावदारबवदेसेण इरावदीए णिउणिआमु-
हेण पत्थिदो भवं । इच्छामि अज्जउत्तेण सह दोलाहिरोहणं अणुह-
विदुं ति । भवदावि से पडिण्णादं । ता पमदवणं एव गच्छह्व ।

राजा—न क्षममिदम् ।

विदूषकः—कैहं विअ ।

राजा—वयस्य, निसर्गनिपुणाः स्त्रियः । कथमन्यसंक्रान्तहृदय-
मुपललयन्तमपि ते सखी न मां लक्षयिष्यति । अतः पश्यामि ।

उचितः प्रणयो वरं विहन्तुं

बहवः खण्डनहेतवो हि दृष्टाः ।

उपचारविधिर्मनस्विनीनां

न तु पूर्वाभ्यधिकोऽपि भावशून्यः ॥ ३ ॥

१. अथैव प्रथमावतारसुभगानि रक्तकुरबकाण्युपायनं प्रेक्ष्य नववसन्ता-
वतारव्यपदेशेनेरावत्या निपुणिकासुखेन प्रार्थितो भवान् । इच्छाम्यार्यपु-
त्रेण सह दोलाधिरोहणमनुभवितुमिति । भवताप्यस्यै प्रतिज्ञातम् । तत्प्रमद-
वनमेव गच्छावः ।

२. कथमिव ।

वस्थापयतु भवानात्मानम् । अत्र 'कृत उपक्षेपः' इत्यनेन कपटोपायकल्पनाया गम्य-
मानत्वेनाभूताहरणं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ अथैव प्रथमावतारसुभगानि रक्त-
कुरबकाण्युपायनं प्रेक्ष्य नववसन्तावतारव्यपदेशेनेरावत्या निपुणिकासुखेन प्रार्थितो
भवान् इच्छाम्यार्यपुत्रेण सह दोलाधिरोहणमनुभवितुमिति । भवताप्यस्यै प्रतिज्ञा-
तम् । तस्मात्प्रमदवनमेव गच्छावः ॥ कथमिव ॥ उचित इति । प्रणय इरावत्याः
प्रार्थना विहन्तुं प्रतिषेद्धुमुचितोऽहो वरं भनाकिप्रयम् । अयं पक्षः किंचित्साधुरि-
त्यर्थः । हि यस्मात्कारुणात्खण्डनहेतव ईर्ष्याकोपकारणानि बहवोऽनेके दृष्टा भया
लक्षिताः । खण्डनहेतुदर्शनेऽभ्युपचारविशेषैः प्रलोभ्यतामित्यत आह—**उपचा-
रेति** । भावशून्यः प्रेमरहितं उपचारविधिरिष्टाचरणं पूर्वाभ्यधिकोऽपि पूर्वस्मादुप-
चारविधेरतिशयितो मनस्विनीनां तु प्रशस्तमनसां पुनः । विवेकवतीनामित्यर्थः ।
उपचारविधिर्न भवति । किंत्वपचारविधिरित्यर्थः । अत्र नवर्थस्तद्विरोधः ॥

विदूषकः—गारिहदि भवं अन्तेउरपडिडिदं दक्खिण्णं एक
पदे पिड्डो कादुम् ।

राजा—(विचिन्त्य ।) तेन हि प्रमदवनमार्गमादेशय ।

विदूषकः—इदो इदो भवं ।

(उभौ परिक्रामतः ।)

विदूषकः—एदं पमदवणं पवणदरचलाहिं पल्लवङ्गुलीहिं तुव-
रेदि विअ भवन्तं पवेसिदुं ।

राजा—(स्पर्शसुखं रूपयित्वा ।) अभिजातः खलु वसन्तः । सखे,
पश्य ।

आमत्तानां श्रवणसुभगैः कूजितैः कोकिलानां

सानुकोशं मनसिजरुजः सङ्घातां पृच्छतेव ।

अङ्गे चूतप्रसवसुरभिर्दक्षिणो मारुतो मे

सान्द्रस्पर्शः करतल इव व्यावृतो माधवेन ॥ ४ ॥

विदूषकः—एविस णिव्वुदि लाहाअ ।

(उभौ प्रविशतः ।)

विदूषकः—अवहाणेण दिट्ठिं देहि । एदं खु भवन्तं विअ वि-

१. नार्हति भवानन्तःपुरप्रतिष्ठितं दाक्षिण्यमेकपदे पृष्ठतः कर्तुम् ।

२. इत इतो भवान् ।

३. एतत्प्रमदवनं पवनदरचलाभिः पल्लवाङ्गुलिभिस्त्वरयतीव भवन्तं प्रवेष्टुम् ।

४. प्रविश निर्वृतिलाभाय ।

५. अवधानेन दृष्टिं देहि । एतत्खलु भवन्तमिव विलोभयितुकामया मधुलक्ष्म्या युवतिषेषलज्जयितृकं वसन्तकुसुमनेपथ्यं गृहीतम् ।

नार्हति भवानन्तःपुरप्रतिष्ठितं दाक्षिण्यमेकपदे पृष्ठतः कर्तुम् ॥ इत इतो भवान् ॥
एतत्प्रमदवनं पवनदरचलाभिः पल्लवाङ्गुलिभिस्त्वरयतीव भवन्तं प्रवेष्टुम् ॥ आम-
त्तानामित्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ प्रविश निर्वृतिलाभाय ॥ अवधानेन दृष्टिं देहि । एत-
त्खलु

लोहदुकामाए महुलच्छीए जुवइवेसलज्जापइत्तअं वसन्तकुसुमणे-
वत्थं गहीदं ।

राजा—(विस्मयात् ।) एतदवलोकयामि ।

रक्ताशोकरुचा विशेषितगुणो बिम्बाधरालक्तकः

प्रत्याख्यातविशेषकं कुरबकं श्यामावदातारुणम् ।

आक्रान्ता तिलकक्रिया च तिलकैर्लम्बद्विरेफाञ्जनैः

सावज्ञेव मुखप्रसाधनविधौ श्रीर्माधवी योषिताम् ॥ ५ ॥

(उभौ नाञ्जनोद्यानशोभां निर्वर्णयतः ।)

(ततः प्रविशति पर्युत्सुका मालविका ।)

मालविका—अविण्णादहिअअं भट्टारं अहिलसन्ती अप्पणो

१. अविज्ञातहृदयं भर्तारमभिलषन्त्यात्मनोऽपि तावल्लज्जामि । कुतो
विभवः स्निग्धस्य सखीजनस्येमं वृत्तान्तमाख्यातुम् । न जानेऽप्रतिकारगुरुकां
वेदनां कियन्तं कालं मदनो मां नेष्यतीति । आ, कुत्र खलु प्रस्थितासि ।
आदिष्टासि देव्या । गौतमचापलादोलापरिभ्रष्टायाः सरुजो मम चरणः ।
त्वं तावद्गत्वा तपनीयाशोकस्य दोहदं निर्वर्तयेति । यद्यसौ पञ्चरात्राभ्यन्तरे
कुसुमं दर्शयति, ततोऽहमभिलाषपूरयितुं प्रसादं दास्यामीति । यावन्नियो-
गभूमिं प्रथमं गता भवामि, तावदनुपदं मम चरणालंकारहस्तया वकुलावलि-
कयागन्तव्यम्, परिदेवयिष्यामि तावद्विषयं मुहूर्तकम् ।

सुमनेपथ्यं गृहीतम् ॥ रक्ताशोकेत्यादि । बिम्बाधरे । बिम्बमिवाधरस्तस्मिन् ।
'विशेषणं विशेष्येण बहुलम्' इति विशेषणसमासः । 'उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्या-
प्रयोगे' इत्युपमितसमासस्तु कविमिरत्र ग्राम्ये (प्राये) ण नाङ्गीकृतः । अलक्तको लाक्षा ।
रक्ताशोकरुचा रक्ताशोककुसुमस्य रुचा कान्त्या विशेषितगुणः । विशेषितोऽतिशयित-
स्तिरस्कृतो गुणो रागो यस्य स तथोक्तः । श्यामावदातारुणम् । श्यामं च तदवदातमरुणं
च तत्तथोक्तम् । 'वर्णो वर्णेन' इति कर्मधारयः । कुरबकं कुरबकपुष्पं प्रत्याख्यातविशे-
षकम् । प्रत्याख्यातं तिरस्कृतं विशेषकं पत्रभङ्गो येन तथोक्तम् । लम्बद्विरेफाञ्जनै-
र्लम्बः सक्तो द्विरेफो भ्रमर एवाञ्जनं येषु तैस्तिलकैस्तिलककुसुमैस्तिलकक्रियापि
तिलकस्य ललाटिकायाः क्रियाक्रान्तोऽङ्गिता । परिभूतेत्यर्थः । माधवी मधुसंबन्धिनी
श्रीर्लक्ष्मीः । शोभेत्यर्थः । योषितां स्त्रीणां मुखप्रसाधनविधौ मुखालंकारकरणे
सावज्ञेवावमानेन सहितेव । अवमाननां कृतवतीत्यर्थः ॥ अविज्ञातहृदयं भर्ता-

वि दाव लज्जेमि । कुदो विहवो सिणिद्धस्स सहीजनस्स इमं वुत्तन्तं
आचक्खिदुं । ण जाणे अप्पडिआरगरुअं वेअणां केत्तिअं कालं
मअणो मं णइस्सदित्ति । (इति कतिचित्पदानि गत्वा ।) आ, कहिं खु
पत्थिदहि । (इति स्मृतिममिनीय ।) आदिट्ठहि देवीए । गोदमचावलादो
दोलापरिभट्ठाए सरुजो मह चलणो । तुमं दाव गदुअ तवणीआसो-
अस्स दोहलं णिवट्ठेहित्ति । जदि सो पञ्चरत्तब्भन्तरे कुसुमं दंसेदि, तदो
अहं अहिलासपूरइत्तअं पसादं दाइस्सं ति । जाव णिओअभूमिं पुढमं
गदा होमि, ताव अणुपदं मम चलणालंकारहत्थाए बउलावलिआए
आअन्तब्बं, परिदेवइस्सं ताव वीसद्धं मुहुत्तअं । (इति परिक्रामति ।)

विदूषकः—(दृष्ट्वा ।) वैअस्स, एदं खु सीधुपाणुबेजिदस्स
मच्छण्डिआ उवणदा ।

राजा—अयि, किमेतत् ।

विदूषकः—ऐसा णादिपरिआरवेसा ऊसुअवअणा एआइणी
मालविआ अदूरे वट्ठदि ।

राजा—(सहर्षम् ।) कथं मालविका ।

विदूषकः—अह इं ।

१. वयस्य, एतत्खलु सीधुपानोद्वेजितस्य मत्स्यण्डिकोपनता ।

२. एषा नातिपरिचारवेष्टोत्सुकवदनैकाकिनी मालविकाऽदूरे वर्तते ।

३. अथ किम् ।

रमस्मिलषन्त्यात्मनोऽपि तावन्नज्जामि । कुतो विभवः स्निग्धस्य सखीजनस्येमं
वृत्तान्तमाख्यातुम् । न जानेऽप्रतीकारगुरुकां वेदनां कियन्तं कालं मदनो मां
नेष्यतीति । आ, कुत्र खलु पस्थितास्मि । 'आ स्मृतौ' । आदिष्टास्मि देव्या । गौत-
मचापलाद्दोलापरिभ्रष्टायाः सरुजो मम चरणः । त्वं तावद्गत्वा तपनीयाशोकस्य
द्रोहदं निर्वर्तयेति । यद्यसौ पञ्चरात्राभ्यन्तरे कुसुमं दर्शयति, ततोऽहममिलाष-
पूरयितुकं प्रसादं दास्यामीति । यावन्निशेगभूमिं प्रथमं गता भवामि । 'यावत्पु-
रानिपातयोर्लद' इति भविष्यदर्थे लद । तावदनुपदं मम चरणालंकारहस्तया
बकुलावलि कयागन्तव्यम् । परिदेवमिष्यामि तावद्विषयं मुहूर्तकम् ॥ वयस्य, एत-
त्खलु सीधुपानोद्वेजितस्य मत्स्यण्डिकोपनता ॥ मत्स्यण्डिका नाम शर्कराविशेषः ॥

राजा—शक्यमिदानीं जीवितमवलम्बितुम् ।

त्वदुपलभ्य समीपगतां प्रियां

हृदयमुच्छसितं मम विक्रवम् ।

तरुवृतां पथिकस्य जलार्थिनः

सरितमारसितादिव सारसात् ॥ ६ ॥

अथ क तत्रभवती ।

विदूषकः—एसा तरुराहमज्झादो णिकन्ता इदो एव अहिव-
डन्ती दीसइ ।

राजा—(विलोक्य सहर्षम् ।) वयस्य, पश्यामि ।

विपुलं नितम्बविम्बे मध्ये क्षामं समुन्नतं कुचयोः ।

अत्यायतं नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति ॥ ७ ॥

सखे, पूर्वेस्मादतिमनोहरमवस्थान्तरमुपाख्ण्वा तत्रभवती । तथा हि ।

शरकाण्डपाण्डुगण्डस्थलेयमाभाति परिमिताभरणा ।

माधवपरिणतपत्रा कतिपयकुसुमेव कुन्दलता ॥ ८ ॥

विदूषकः—एसावि भवं विअ मअणवाहिणा परिमुट्ठा
भविस्सदि ।

राजा—सौहार्दमेवं पश्यति ।

मालविका—अअं सो सुउमालदोहलापेक्खी अमहिदकुसुमणे-

१. एषा तरुराजिमध्यान्निष्क्रान्तेत एवाभिवर्तमाना दृश्यते ।

२. एषापि भवानिव मदनव्याधिना परिमृष्टा भविष्यति ।

३. अयं स सुकुमारदोहदापेक्षी अगृहीतकुसुमनेपथ्य उत्कण्ठिताया ममा-
शोकोऽनुकरोति । यावदस्य प्रच्छायशीतले शीतले शिलापट्टके निषण्णात्मानं
विनोदयामि ।

त्वदुपलभ्येत्यादि । स्पष्टोऽर्थः । अत्र संविन्त्यमानार्थस्य प्राप्तेः क्रमो नात्र
संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ एषा तरुराजिमध्यान्निष्क्रान्तेत एवाभिवर्तमाना दृश्यते ॥
विपुलमिति । स्पष्टोऽर्थः ॥ शरकाण्डेति । स्पष्टोऽर्थः ॥ एषापि भवति-

वच्छो उत्कण्ठिदाए मह असोओ अणुकरेदि । जाव एदस्स पच्छा-
यसीदले सिलापट्टए णिसण्णा अप्पाणं विणोदेमि ।

विदूषकः—सुदं भवदा । उत्कण्ठिदस्मिन्ति तत्तहोदी मन्तेदि ।

राजा—नैतावता भवन्तं प्रसन्नतर्कं मन्ये । कुतः ।

बोढा कुरवकरजसां किसलयपुटभेदशीकरानुगतः ।

अनिमित्तोत्कण्ठामपि जनयति मनसो मलयवातः ॥ ९ ॥

(मालविकोपविष्टा ।)

राजा—सखे; इतस्तावत् । आवां लतान्तरितौ भवावः ।

विदूषकः—इरावदिं विअ अदूरे समद्धेमि ।

राजा—नहि कमलिनीं लब्ध्वा ग्राहमपेक्षते मत्तङ्गजः । (इति
विलोकयन्स्थितः ।)

मालविका—हिअअ, णिरवलम्बणादो अदिभूमिलङ्घिणो ते
मणोरहादो विरम । किं मं आआसिअ ।

(विदूषको राजानमपेक्षते ।)

राजा—प्रिये, पश्य वामत्वं स्नेहस्य ।

औत्सुक्यहेतुं विवृणोषि तत्त्वं

तत्त्वावबोधैकरसो न तर्कः ।

तथापि रम्भोरु करोमि लक्ष्य-

मात्मानमेषां परिदेवितानाम् ॥ १० ॥

१. श्रुतं भवता । उत्कण्ठितासीति तत्रभवती मन्त्रयति ।

२. इरावतीमिवादूरे समर्थये ।

३. हृदय, निरवलम्बनादतिभूमिलङ्घिनस्ते मनोरथाद्विरम । किं मामा-
यास्य ।

व मदनव्याघ्रिना परिमृष्टा भविष्यति ॥ अयं स सुकुमारदोहदापेक्ष्यगृहीत-
कुसुमनेपथ्य उत्कण्ठिताया ममाशोकोऽनुकरोति । यावदस्य प्रच्छायशीतले
शिलापट्टके निषण्णात्मानं विनोदयामि ॥ श्रुतं भवता । उत्कण्ठितासीति तत्र-
भवती मन्त्रयति ॥ बोद्धेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः इरावतीमिवादूरे समर्थये ।
हृदय, निरवलम्बनादतिभूमिलङ्घिनस्ते मनोरथाद्विरम । किं मामायास्य ॥ औ-
त्सुक्येत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ सांप्रतं भवतो निःसंशयं भविष्यति एषार्पित

विदूषकः—संपदं भवदो णिस्संसअं भविस्सदि । एसा अप्पिदमअणसंदेसा विविक्के णं बउलावलिआ उवड्ढिदा ।

राजा—अपि स्सरेदसावसदभ्यर्थनाम् ।

विदूषकः—किं^१ दाणिं एसा दासीए दुहिदा तुह गरुअं संदेसं विमुमरेदि । अहं दाव ण विमुमरेमि ।

(प्रविश्य चरणालंकारहस्ता ।)

बकुलावलिका—अवि सुहं सहीए ।

मालविका—अहो बउलावलिआ । सहि, साअदं ते । उवविस;

बकुलावलिका—(उपविश्य ।) हैला, तुमं दाणिं जोगदाए णि उत्ता । ता एक चलणं उवणेहि । जाव सालत्तअं सनूउरं च करेमि ।

मालविका—(आत्मगतम् ।) हिअअ, सुहिदाए अलं उवड्ढिदो अअं विहवोत्ति । कहं दाणीं अत्ताणं मोचेअं । अहवा दाणिं एदं एव मिच्छुमण्डणं मे हविस्सदि ।

१. सांप्रतं भवतो निःसंशयं भविष्यति । एषार्पितमदनसंदेशा विविक्के एनां बकुलावलिकोपस्थिता ।

२. किमिदानीमेषा दास्या दुहिता तव गुरुकं संदेशं विस्मरति । अहं तावन्न विस्मरामि ।

३. अपि सुखं सख्याः ।

४. अहो बकुलावलिका । सखि, स्वागतं ते । उपविश ।

५. सखि, त्वमिदानीं योग्यतया नियुक्ता । तस्मादेकं चरणमुपनय । यावत्सालत्तकं सनूपुरं च करोमि ।

६. हृदय, सुखितयालमुपस्थितोऽयं विभव इति । कथमिदानीमात्मानं मोचयेयम् । अथवेदानीमेतदेव मृत्युमण्डनं मे भविष्यति ।

मदनसंदेशा विविक्के एनां बकुलावलिकोपस्थिता ॥ किमिदानीमेषा दास्या दुहिता तव गुरुकं संदेशं विस्मरति । अहं तावन्न विस्मरामि ॥ अपि सुखं सख्याः ॥ अहो बकुलावलिका । सखि, स्वागतं ते । उपविश ॥ सखि, त्वमिदानीं योग्यतया नियुक्ता । तस्मादेकं चरणमुपनय । यावत्सालत्तकं सनूपुरं च करोमि ॥ हृदय, सुखितयालमुपस्थितोऽयं विभव इति । कथमिदानीमात्मानं मोचयेयम् ।

बकुलावलिका—किं विचारेसि । ऊसुका खु इमस्स तवणी-
आसोअस्स मुउल्लुगमे देवी ।

राजा—कथमशोकदोहदनिमित्तोऽयमारम्भः ।

विदूषकः—किंणु खु जाणासि तुमं । मह कालणादो देवी
इमं अन्तेउरणेवच्छेण जोअहस्सदित्ति ।

मालविका—हैला, मरिसेहि दाव णं (इति पादमुपहरति ।)

बकुलावलिका—अह, सरीरअं सि मे । (इति नाट्येन चरणसं-
स्कारमारभते ।)

राजा—

चरणान्तनिवेशितां प्रियायाः

सरसां पश्य वयस्य रागरेखाम् ।

प्रथमामिव पल्लवप्रसूर्तिं

हरदग्धस्य मनोभवद्रुमस्य ॥ ११ ॥

विदूषकः—बैलणाणुरुवो तत्तहोदीए अहिआरो उवक्खित्तो ।

राजा—सम्यगाह भवान् ।

१. किं विचारयसि । उत्सुका खल्वस्य तपनीयाशोकस्य मुकुलो-
द्गमे देवी ।

२. किंनु खलु जानासि त्वम् । मम कारणादेवीमामन्तःपुरनेपथ्येन
योजयिष्यतीति ।

३. सखि, मर्षय तावदेनम् ।

४. अयि, शरीरमसि मे ।

५. चरणानुरूपस्तत्रभवत्या अधिकार उपक्षिप्तः ।

अथवेदानीमेतदेव मृत्युमण्डनं मे भविष्यति ॥ किं विचारयसि । उत्सुका खल्वस्य
तपनीयाशोकस्य मुकुलोद्गमे देवी ॥ किंनु खलु जानासि त्वम् । मम कार-
णादेवीमामन्तःपुरनेपथ्येन योजयिष्यतीति ॥ सखि, मर्षय तावदेनम् ॥ अयि,
शरीरमसि मे ॥ चरणान्तेत्यादि स्पष्टोऽर्थः च

नवकिसलयरागेणाग्रपादेन बाला

स्फुरितनखरुचा द्वौ हन्तुमर्हत्यनेन ।

अकुसुमितमशोकं दोहदापेक्षया वा

प्रणमितशिरसं वा कान्तमार्द्रापराधम् ॥ १२ ॥

विदूषकः—पहरिस्सदि तत्तहोदी तुमं अवरद्धम् ।

राजा—मूर्धा प्रतिगृहीतं वचः सिद्धिदर्शिनो ब्राह्मणस्य ।

(ततः प्रविशति युक्तमदा इरावती चेटी च ।)

इरावती—हँजे णिउणिए, सुणोमि बहुसो मदो किल इत्थि-

आजणस्स मण्डणं ति । अवि सच्चो लोअवाओ अअं ।

निपुणिका—पैढमं लोअवाओ एव । अज्ज सच्चो संवुत्तो ।

इरावती—संकित्तणसंसिणा अलं सिणेहेण । कहेहि कुदो

आणि ओगमिद्वो दोलाघरं पुढमं गदो भट्टा ण वेत्ति ।

निपुणिका—भट्टिणीए अखण्डिदादो पणआदो ।

इरावती—अलं सेवाए । मज्झत्थदं परिगहिअ भणाहि ।

१. प्रहरिष्यति तत्रभवती त्वामपराद्धम् ।

२. चेटी निपुणिके, शृणोमि बहुशो मदः किल स्त्रीजनस्य मण्डनमिति

अपि सत्यो लोकवादोऽयम् ।

३. प्रथमं लोकवाद एव । अथ सत्यः संवृत्तः ।

४. संकीर्तनशंसिनालं स्नेहेन । कथय कुत इदानीमवगन्तव्यो दोला-

गृहं प्रथमं गतो भर्ता न वेति ।

५. भट्टिन्या अखण्डितात्प्रणयात् ।

६. अलं सेवया । मध्यस्थतां परिगृह्य भण ।

अधिकार उपक्षिप्तः ॥ नवकिसलयेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ प्रहरिष्यति तत्रभवती त्वामपराद्धम् ॥ चेटी निपुणिके, शृणोमि बहुशो मदः किल स्त्रीजनस्य मण्डनमिति । अपि सत्यो लोकवादोऽयम् ॥ प्रथमं लोकवाद एव अथ सत्यः संवृत्तः ॥ संकीर्तनशंसिनालं स्नेहेन कथय कुत इदानीमवगन्तव्यो दोलागृहं प्रथमं गतो भर्ता न वेति ॥ भट्टिन्या अखण्डितात्प्रणयात् । अलं सेवया । मध्यस्थतां परिगृह्य भण ॥ वसन्तोपायनलोडुपेनार्थगौतमेन । कथितम् । स्वरतां भट्टिनी । चेटीम,

निपुणिका—वसन्तोवाअणलोलुवेण अज्जगोदमेण कहिअं तुवरदु भट्टिणी ।

इरावती—(अवस्थासदृशं परिक्रम्य ।) 'हंज्जे, मदेण किलामिअमाणं अत्ताणं अज्जउत्तदंसणे हिअअं तुवरेदि । चलणा उण ण मह पसरन्ति ।

निपुणिका—^३णं पत्तह्म दोलाघरं ।

इरावती—णि^४उणिए, अज्जउत्तोएत्थ ण दीसदि ।

निपुणिका—भट्टिणीए ओलोअदु । परिहासणिमित्तं कहिं वि अदिट्ठेण भत्तुणा होदवं । इमं पिअङ्गुलदापरिक्खित्तं असोज-सिलापट्टं पविसामो ।

इरावती—तह ।

निपुणिका—(विलोक्य ।) ओलोअदु भट्टिणी । चूदङ्कुरं विचि-ण्णन्तीणं पिवीलिआहिं दंसिदं ।

१. वसन्तोपायनलोलुपेनार्यगौतमेन कथितम् । त्वरतां भट्टिनी ।

२. चेष्टि, मदेन क्लाम्यमानमात्मानमार्यपुत्रदर्शने हृदयं त्वरयति । चरणौ पुनर्न मम प्रसरतः ।

३. ननु प्राप्ते स्वे दोलागृहम् ।

४. निपुणिके, आर्यपुत्रोऽत्र न दृश्यते ।

५. भट्टिन्यवलोकयतु । परिहासनिमित्तं कुत्राप्यदृष्टेन भर्त्रा भवितव्यम् । इमं प्रियङ्गुलतापरिक्षिप्तमशोकशिलापट्टं प्रविशावः ।

६. तथा ।

७. अवलोकयतु भट्टिनी । चूताङ्कुरं विचिन्वत्योः पिपीलिकाभिर्दष्टम् ।

देन क्लाम्यमानमात्मानमार्यपुत्रदर्शने हृदयं त्वरयति । चरणौ पुनर्न मम प्रसरतः ॥ ननु प्राप्ते स्वे दोलागृहम् ॥ निपुणिके, आर्यपुत्रोऽत्र न दृश्यते ॥ भट्टिन्यवलोकयतु । परिहासनिमित्तं कुत्राप्यदृष्टेन भर्त्रा भवितव्यम् । इमं प्रियङ्गुलतापरिक्षिप्तमशोकशिलापट्टं प्रविशावः ॥ तथा " अवलोकयतु भट्टिनी । चूताङ्कुरं विचि

इरावती—कहं विअ ।

निपुणिका—ऐसा असोअपाअवच्छाआए मालविआए वउला-
वलिआ चलणालंकारं णिव्वेदि ।

इरावती—(शङ्कां रूपयित्वा ।) अमूमी इअं मालविआए । कहं
एत्थ तक्केसि ।

निपुणिका—तक्केमि दोलापरिभंसिदाए सरुअचलणाए दे-
वीए असोअदोहलाहिआरे मालविआ णिउत्तेत्ति । अण्णहा कहं
देवी सअं धारिअं णूउरजुउलं परिअणस्स अब्भणुजाणिस्सदि ।

इरावती—मैहदी कखु से संभावणा ।

निपुणिका—किं^६ अण्णेसीअदि भट्ठा ।

इरावती—हूँला, ण मे चलणा अण्णदो पवट्ठन्ति । मदो मं

१. कथमिव ।

२. एषाशोकपादपच्छायायां मालविकाया बकुलावलिका चरणालंकारं
निर्वर्तयति ।

३. अभूमिरियं मालविकायाः । कथमत्र तर्कयसि ।

४. तर्कयामि दोलापरिभ्रष्टया सरुजचरणया देव्याशोकदोहदाधिकारे
मालविका नियुक्तेति । अन्यथा कथं देवी स्वयंधारितं नूपुरयुगलं परिजन-
स्याभ्यनुज्ञास्यति ।

५. महती खल्वस्याः संभावना ।

६. किमन्विष्यते भर्ता ।

७. सखि, न मे चरणावन्यतः प्रवर्तते । मदो मां विकारयति । आश-
ङ्कितस्य तावदन्तं गमिष्यामि । स्थाने खलु कातरं मे हृदयम् ।

नवत्योः पिपीलिकाभिर्दष्टम् । भावे क्तः ॥ कथमिव ॥ एषाशोकपादपच्छायायां
मालविकाया बकुलावलिका चरणालंकारं निर्वर्तयति ॥ अभूमिरियं मालविकायाः ।
कथमत्र तर्कयसि ॥ तर्कयामि दोलापरिभ्रष्टया सरुजचरणया देव्याशोकदोह-
दाधिकारे मालविका नियुक्तेति । अन्यथा कथं देवी स्वयंधारितं नूपुरयुगलं परि-
जनस्याभ्यनुज्ञास्यति ॥ महती खल्वस्याः संभावना ॥ किमन्विष्यते भर्ता ॥ सखि,
न मे चरणावन्यतः प्रवर्तते । मदो मां विकारयति । आशङ्कितस्य तावदन्तं ग-
माल ० ५

विआरेदि । आसङ्गिदस्स दाव अन्तं गमिस्सं । (इति मालविकां नि-
र्वर्ण्य । आत्मगतम् ।) ठाणे वखु कादरं मे हिअअं ।

वकुलावलिका—(मालविकायै चरणं दर्शयन्ती ।) अवि रोअदि ते
राअरेहाविण्णासो ।

मालविका—हंला, अत्तणो चलणं ति लज्जेमि णं पसंसिदुं ।
तेण पसाहणकलाए अहिविणीदासि ।

वकुलावलिका—एत्थ अहं भत्तुणो सीसद्धि ।

विदूषकः—तुवरेहि दाव णं गुरुदक्खिणाए ।

मालविका—दिट्ठिआ ण गब्बिदासि ।

वकुलावलिका—उवदेसानुरूपा चळणा लम्भिअ अज्ज दाव
गब्बिदा भविस्सं । (रागं विलोक्य । आत्मगतम् ।) हन्त, सिद्धं मे दु-
त्थम् । (प्रकाशम् ।) सहि, एकस्स दे चळणस्स अवसिदो राअणिकखेवो ।
केवलं मुखमारुदो लम्भइदवो । अहवा पवादं एदं ठाणं ।

१. अपि रोचते ते रागरेखाविन्यासः ।

२. सखि, आत्मनश्चरण इति लज्जे एनं प्रशंसितुम् । तेन प्रसाधनक-
लायामभिविनीतासि ।

३. अत्राहं भर्तुः शिष्यास्मि ।

४. त्वरय तावदेनां गुरुदक्षिणायै ।

५. दिष्ट्या न गर्वितासि ।

६. उपदेशानुरूपौ चरणौ लब्ध्वाद्य तावद्गर्विता भविष्यामि । हन्त,
सिद्धं मे दूत्यम् । सखि, एकस्य ते चरणस्यावसितो रागनिक्षेपः । केवल
मुखमारुतो लम्भयितव्यः । अथवा प्रवातमेतत्स्थानम् ।

शिष्यामि । स्थाने खलु कातरं मे हृदयम् ॥ अपि रोचते ते रागरेखाविन्यासः ॥
सखि, आत्मनश्चरण इति लज्जे एनं प्रशंसितुम् । तेन प्रसाधनकलायामभिविनी-
तासि ॥ अत्राहं भर्तुः शिष्यास्मि । त्वरय तावदेनां गुरुदक्षिणायै ॥ दिष्ट्या न
गर्वितासि ॥ उपदेशानुरूपौ चरणौ लब्ध्वाद्य तावद्गर्विता भविष्यामि । हन्त,
सिद्धं मे दूत्यम् । सखि, एकस्य ते ————— रागनिक्षेपः । केवलं मुखमा

राजा—सखे, पश्य ।

आर्द्रालक्तकमस्याश्वरणं मुखमारुतेन वीजयितुम् ।

प्रतिपन्नः प्रथमतः संप्रति सेवावकाशो मे ॥ १३ ॥

विदूषकः—कुंदो दे अणुसओ । चिरं भवदा एदं कमेण अणुहविदबं ।

बकुलावलिका—सैहि, अरुणसदपत्तं विअ सोहदि दे चरणं । सबहा भत्तुणो अङ्कपरिवट्टिणी होहि ।

(इरावती निपुणिकामपेक्षते ।)

राजा—ममेयमाशीः ।

मालविका—मा अवचनीयं मन्तेहि ।

बकुलावलिका—मैए मन्तइदबं एव मन्तिदं ।

मालविका—पिआ खु अहं तव ।

बकुलावलिका—ण केवलं मह ।

मालविका—कैस्स खु अण्णस्स ।

१. कुतस्तेऽनुशयः । चिरं भवता एतत्कमेणानुभवितव्यम् ।

२. सखि, अरुणशतपत्रमिव शोभते ते चरणम् । सर्वथा भर्तुरङ्कपरिवर्तिनी भव ।

३. मा अवचनीयं मन्त्रयस्व ।

४. मया मन्त्रयितव्यमेव मन्त्रितम् ।

५. प्रिया खल्वहं तव ।

६. न केवलं मम ।

७. कस्य खल्वन्यस्य ।

तो लम्भयितव्यः । अथवा प्रवातमेतत्स्थानम् ॥ आर्द्रालक्तकमित्यादि ।

मुखमारुतेन वीजयितुं शोषयितुं प्रथमतरो मुख्यतरः प्रतिपन्नः प्राप्तः ॥ कुत-

स्तेऽनुशयः । चिरं भवता एतत्कमेणानुभवितव्यम् ॥ सखि, अरुणशतपत्रमिव

शोभते ते चरणम् । सर्वथा भर्तुरङ्कपरिवर्तिनी भव ॥ मा अवचनीयं मन्त्रयस्व ॥

मया मन्त्रयितव्यमेव मन्त्रितम् ॥ प्रिया खल्वहं तव ॥ न केवलं मम ॥ कस्य खल्व-

बकुलावलिका—गुणेषु अहिनिवेशिणो भक्तुणो वि ।

मालविका—अलीअं मन्तेसि । एदं एव मइ गत्ति ।

बकुलावलिका—सच्चं तुइ गत्ति । भक्तुणो किसेसु वरपण्डुरेसु दीसइ अङ्गेषु

निपुणिका—पुँढमं गुणिदं विअ हदासाए उत्तरं ।

बकुलावलिका—अणुराओ अणुराएण पचेद्वो त्ति सुअ-
णवअणं पमाणीकरेहि ।

मालविका—किं अत्तणो छन्देण मन्तेसि ।

बकुलावलिका—णहि नहि । भक्तुणो खु एदाइं पणअमिदु-
आइं अक्खराइं वत्तन्तरिदाइं ।

मालविका—हला, देवि चिन्तिअ ण मे हिअअं विस्ससदि ।

बकुलावलिका—मुँद्रे, भमरसंपादो भविस्सदित्ति वसन्तावदा-
रसवत्सं किं ण चूदप्पसवो ओदंसिदवो ।

१. गुणेष्वभिनिवेशिनो भर्तुरपि ।

२. अलीकं मन्त्रयसे । एतदेव मयि नास्ति ।

३. सत्यं त्वयि नास्ति । भर्तुः कृशेषु वरपाण्डुरेषु दृश्यतेऽङ्गेषु ।

४. प्रथमं गुणितमिव हताशया उत्तरम् ।

५. अनुरागोऽनुरागेण प्रत्येष्टव्य इति सुजनवचनं प्रमाणीकुरु ।

६. किमात्मनश्छन्देन मन्त्रयसे ।

७. नहि नहि । भर्तुः खल्वेतानि प्रणयमृदुकान्यक्षराणि वक्त्रान्तरितानि ।

८. सखि, देवी चिन्तयित्वा न मे हृदयं विश्वसिति ।

९. मुग्धे, भ्रमरसंपातो भविष्यतीति वसन्तावतारसर्वसं किं न चूत-
प्रसवोऽवतंसितव्यः ।

न्यस्य ॥ गुणेष्वभिनिवेशिनो भर्तुरपि ॥ अलीकं मन्त्रयसे । एतदेव मयि नास्ति ॥
सत्यं त्वयि नास्ति । भर्तुः कृशेषु वरपाण्डुरेषु दृश्यतेऽङ्गेषु ॥ प्रथमं गुणितमिव
हताशया उत्तरम् ॥ अनुरागोऽनुरागेण प्रत्येष्टव्य इति सुजनवचनं प्रमाणीकुरु ॥
किमात्मनश्छन्देन मन्त्रयसे ॥ नहि नहि । भर्तुः खल्वेतानि प्रणयमृदुकान्यक्ष-
राणि वक्त्रान्तरितानि ॥ सखि, देवी चिन्तयित्वा न मे हृदयं विश्वसिति ॥ मुग्धे,
भ्रमरसंपातो भविष्यतीति वसन्तावतारसर्वसं किं न

मालविका—तुमं दाव दुज्जादे अच्चंतं सहाया होहि ।

बकुलावलिका—विमर्दसुरही बउलावलिआ खु अहं ।

राजा—साधु बकुलावलिके, साधु ।

भावज्ञानानन्तरं प्रस्तुतेन

प्रत्याख्याने दत्तयुक्तोत्तरेण ।

वाक्येनेयं स्थापिता स्वे निदेशे

स्थाने प्राणाः कामिनां दूत्यधीनाः ॥ १४ ॥

इरावती—पेक्ख । कारिदं एव बउलावलिआए एदं पदं मालविआए ।

निपुणिका—भट्टिणि, अहिआरस्स उइदो उवदेसो ।

इरावती—ठाणे खु संकिदं मे हिअअं । गहीदत्था अणन्तरं चिन्तइस्सं ।

बकुलावलिका—एँसो दुदी ओवि दे णिव्वुत्तपरिकम्मा चलणो । जाव णं सणूउरं करेमि । (इति नाट्येन नूपुरयुगलमासुष्य ।) हला, उ-
इहि । असोअविआसइत्तअं देवीए णिओअं अणुचिट्ठ ।

(उभे उत्तिष्ठतः ।)

१. त्वं तावदुर्जातेऽत्यन्तं सहाया भव ।
२. विमर्दसुरभिर्बकुलावलिका खल्वहम् ।
३. पश्य । कारितमेव बकुलावलिकयैतत्पदं मालविकायाः ।
४. भट्टिनि, अधिकारस्योचित उपदेशः ।
५. स्थाने खलु शङ्कितं मे हृदयम् । गृहीतार्थानन्तरं चिन्तयिष्यामि ।
६. एष द्वितीयोऽपि ते निर्वृत्तपरिकर्मा चरणः । यावदेनं सनूपुरं करोमि । हला, उत्तिष्ठ । अशोकविकासयितृकं देव्या नियोगमनुतिष्ठ ।

त्वं तावदुर्जाते दुःखेऽत्यन्तं सहाया भव । 'दुर्जातं व्यसने क्लीबमसम्यग्जात-
वस्तुनि' इति केशवस्वामी ॥ विमर्दसुरभिर्बकुलावलिका खल्वहम् ॥ भावज्ञाने-
त्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ पश्य । कारितमेव बकुलावलिकयैतत्पदं मालविकायाः ॥
भट्टिनि, अधिकारस्योचित उपदेशः । स्थाने खलु शङ्कितं मे हृदयम् । गृही-
तार्थानन्तरं चिन्तयिष्यामि । एष द्वितीयोऽपि ते निर्वृत्तपरिकर्मा चरणः । या-
वदेनं सनूपुरं करोमि । हला, उत्तिष्ठ । अशोकविकासयितृकं देव्या नियोग-

इरावती—सुंदो देवीए णिओओ । होदु दाणिं ।

बकुलावलिका—एसो उवारूढराओ उअभोअक्खमो पुर
दे वट्ठइ ।

मालविका—(सहर्षम् ।) किं भट्टा ।

बकुलावलिका—(सस्मितम् ।) णं दाव भट्टा । एसो असोअस
हावलम्बि पल्लवगुच्छओ । ओदंसेहि णं ।

विदूषकः—सुदं भवदा ।

राजा—सखे, पर्याप्तमेतावता कामिनाम् ।

अनातुरोत्कण्ठितयोः प्रसिद्धता

समागमेनापि रतिर्न मां प्रति ।

परस्परप्राप्तिनिराशयोर्वरं

शरीरनाशोऽपि समानुरागयोः ॥ १५ ॥

(मालविका रचितपल्लवावतंसा पादमशोकाय प्रहिणोति ।)

राजा—वयस्य,

आदाय कर्णकिसलयमस्मादियमत्र चरणमर्पयति ।

उभयोः सदृशविनिमयादात्मानं वञ्चितं मन्ये ॥ १६ ॥

१. श्रुतो देव्या नियोगः । भवत्विदानीम् ।

२. एष उपारूढराग उपभोगक्षमः पुरतस्ते वर्तते ।

३. किं भर्ता ।

४. न तावद्भर्ता । एषोऽशोकशाखावलम्बी पल्लवगुच्छः । अवतं
सयैनम् ।

५. श्रुतं भवता ।

मनुतिष्ठ ॥ श्रुतो देव्या नियोगः । भवत्विदानीम् ॥ एष उपारूढराग उपभोगक्षम
पुरतस्ते वर्तते ॥ किं भर्ता ॥ न तावद्भर्ता । एषोऽशोकशाखावलम्बी पल्लवगुच्छः ।
अवतंसयैनम् ॥ श्रुतं भवता ॥ अनातुरेत्यादि । अनातुरोत्कण्ठितयोः । अना
तुरोऽनार्तः । उत्कण्ठितः कामोत्कण्ठित इत्यर्थः । प्रसिद्धता संभवता समागमे
नापि संपर्केणापि मां प्रति मामनु । मत्पक्ष इत्यर्थः । रतिर्न शृङ्गारोऽभवति ।
एकानुरागस्य रसाभासत्वात् । तथा चोक्तम्—‘एकत्रैवानुरागश्चेद्बहुसक्तिश्च योषितः
अनौचित्यप्रवृत्तिश्च शृङ्गाराभास उच्यते ॥’ इति । शेषं सष्टम् ॥ आदायेत्यादि ।
कर्णकिसलयं कर्णपूरार्थं किसलयम् अत्र कर्णसन्देन कर्णपूरो लक्ष्यते सक्ति

बकुलावलिका—हँला, पत्थि दे दोसो । णिगुणो अअं असो-
ओ जइ कुसुमोद्धेमदमन्धरो हवे , जो दे चलणसत्कारं लम्भिअ ।

राजा—

अनेन तनुमध्यया सुखरनूपुराराविणा

नवाम्बुरुहकोमलेन चरणेन संभावितः ।

अशोक यदि सद्य एव मुकुलैर्न संपत्स्यसे

वृथा वहसि दोहदं ललितकामिसाधारणम् ॥ १७ ॥

सखे, वचनानुसरणपूर्वकं प्रवेष्टुमिच्छामि ।

विदूषकः—एहि । णं परिहासइस्सं ।

(उभौ प्रवेशं कुरुतः ।)

निपुणिका—भट्टिणि भट्टिणि, भट्टा एत्थ पविसदि ।

इरावती—एव्वं पुढमं मम चिन्तिदं हिअएण ।

विदूषकः—(उपेल ।) जुत्तं णाम अत्तहोदो पिअवअस्सो अअं
असोओ णं वामपादेण ताडिदुं ।

उभे—(तसंभ्रमम् ।) अहो, भट्टा ।

१. सखि, नास्ति ते दोषः । निर्गुणोऽयमशोकः यदि कुसुमोद्धेम-
न्धरो भवेत्, यस्तो चरणसत्कारं लब्ध्वा ।

२. एहि । एनां परिहासयिष्यामि ।

३. भट्टिनि, भट्टिनि, भर्तात्र प्रविशति ।

४. एवं प्रथमं मम चिन्तितं हृदयेन ।

५. जुक्तं नाम अत्रभवतः प्रियवयस्योऽयमशोकः एनं वामपादेन
ताडयितुम् ।

६. अहो, भर्ता ।

नास्ति ते दोषः । निर्गुणोऽयमशोकः यदि कुसुमोद्धेमन्धरो भवेत्, यस्तो चरणस-
त्कारं लब्ध्वा ॥ अनेनेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ एहि । एनां परिहासयिष्यामि ॥ भट्टिनि
भट्टिनि, भर्तात्र प्रविशति ॥ एवं प्रथमं मम चिन्तितं हृदयेन ॥ जुक्तं नाम अत्रभवतः
प्रेयवयस्योऽयमशोकः एनं वामपादेन ताडयितुम् । 'जुत्तं णाम' इत्यत्र काकुरनुसं-

विदूषकः—बउलावल्लिए, गहीदत्थाए तुए अत्तहोदी ईरिसं
अविणयं करन्ती कीस ण निवारिदा ।

(मालविका भयं रूपयति ।)

निपुणिका—भट्टिणि, पेक्ख । किं पउत्तं अज्जगोदमेण ।

इरावती—कैहं खु बल्लबन्धु अण्णहा होदि ।

बकुलावल्लिका—अज्ज एसा देवीए णिओअं अणुचिद्वदि ।
एदस्सि अदिकमे परवदी इअं । पसीददु भट्टा । (इत्यात्मना सहैना
प्रणिपातयति ।)

राजा—यद्येवमनपराधासि । उत्तिष्ठ भद्रे । (इति हस्तेन गृहीत्वै-
नामुत्थापयति ।)

विदूषकः—जुज्जइ । देवी एत्थ माणइदवा ।

राजा—

किसलयमृदोर्विलासिनि कठिने निहितस्य पादपस्कन्धे ।

चरणस्य न ते बाधा संप्रति वामोरु वामस्य ॥ १८ ॥

(मालविका लज्जां रूपयति ।)

१. बकुलावल्लिके, गृहीतार्थया त्वयात्रभवतीदृशमविनयं कुर्वती कस्मान्न निवारिता ।

२. भट्टिनि, पश्य । किं प्रवृत्तमार्थगौतमेन ।

३. कथं खलु ब्रह्मबन्धुरन्यथा भवति ।

४. आर्य, एषा देव्या नियोगमनुतिष्ठति । एतस्मिन्नतिक्रमे परव-
तीयम् । प्रसीदतु भर्ता ।

५. युज्यते । देव्यत्र मानयितव्या ।

धेया ॥ अहो, भर्ता ॥ बकुलावल्लिके, गृहीतार्थया त्वयात्रभवतीदृशमविनयं
कुर्वती कस्मान्न निवारिता ॥ भयं रूपयतीति । अत्र भयकथनात्संभ्रमणं नाम
संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ भट्टिनि, पश्य । किं प्रवृत्तमार्थगौतमेन ॥ कथं खलु ब्रह्म-
बन्धुरन्यथा भवति ॥ आर्य, एषा देव्या नियोगमनुतिष्ठति । एतस्मिन्नतिक्रमे परवती-
यम् । प्रसीदतु भर्ता ॥ युज्यते । देव्यत्र मानयितव्या ॥ **किसलयमेत्यादि ।**

इरावती—अहो नवणीदकप्पहिअओ अज्जउत्तो ।

मालविका—बैउलावल्लिह, एहि । अणुचिद्धिदं अत्तणो णि-
ओअं देवीए णिवेदेह ।

बकुलावल्लिका—विण्णोवेहि भट्टारं विसज्जेद्विप्पि ।

राजा—भद्रे, यास्यसि । मम तावदुत्पन्नावसरमर्थित्वं श्रूयताम् ।

बकुलावल्लिका—अवहिदा सुणाहि । आणवेदु भट्टा ।

राजा—

धृतिपुष्पमयमपि जनो बध्नाति न तादृशं चिरालभृति ।

स्पर्शामृतेन पूरय दोहदमस्याप्यनन्यरुचेः ॥ १९ ॥

इरावती—(सहसोपच्युत् ।) पूरेहि पूरेहि । असोओ कुसुमं ण
दंसेदि । अअं उण पुप्फदि एव ।

(सर्वे इरावतीं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः ।)

राजा—(अपवार्य ।) वयस्य, का प्रतिपत्तिरत्र ।

विदूषकः—किं अण्णं । जङ्घाबलं एव ।

१. अहो नवनीतकल्पहृदय आर्यपुत्रः ।

२. बकुलावल्लिके, एहि । अनुष्ठितमात्मनो नियोगं देव्यै निवेदयावः ।

३. विज्ञापय भर्तारं विसर्जयेति ।

४. अवहिता शृणु । आज्ञापयतु भर्ता ।

५. पूरय पूरय । अशोकः कुसुमं न दर्शयति । अयं पुनः पुष्पत्येव ।

६. किमन्यत् । जङ्घाबलमेव ।

स्पष्टोऽर्थः । अत्र प्रसक्त्या संप्रहो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ अहो नवनीतकल्प-
हृदय आर्यपुत्रः ॥ बकुलावल्लिके, एहि । अनुष्ठितमात्मनो नियोगं देव्यै निवे-
दयावः ॥ विज्ञापय भर्तारं विसर्जयेति ॥ अवहिता शृणु । आज्ञापयतु भर्ता ॥
धृतिपुष्पेति । स्पष्टोऽर्थः ॥ पूरय पूरय । अशोकः कुसुमं न दर्शयति । अयं
पुनः पुष्पत्येव । अत्र संरब्धवचनात्सौट्कं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ वयस्येत्या-
दि । का प्रतिपत्तिः को विचारः । क उपाय इत्यर्थः । अत्र मीतेर्गम्यमानार्थ-
लाद्वेगो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ किमन्यत् । जङ्घाबलमेव ॥ बकुलावल्लिके,

इरावती—बकुलावल्लिह, तुए साहु उवकन्तं । दाणिं सफलम्भ-
त्थणं करेहि उज्जउत्तं ।

उभे—प्रसीदतु भट्टिणी । काओ अह्मे भत्तुणो पणअपरिग्रह-
हस्स । (इति निष्क्रान्ते ।)

इरावती—अविस्सणीआ पुरिसा । अत्तणो वञ्चणवअणं
प्रमाणीकरिअ अविस्वत्ताए बाहजणगीदगहीदचित्ताए विअ हरिणीए
एदं ण विण्णादं ।

विदूषकः—(जनान्तिकम् ।) पँडिजोएहि दाणिं किंपि । कम्म-
ग्गहीदेण वि कुम्भीलएण संधिच्छेदे सिक्खिओम्मिस्सि वत्तवं होदि ।

राजा—सुन्दरि, न मे मालविकया कश्चिदर्थः । मया त्वं चि-
रयसीति यथाकथंचिदात्मा विनोदितः ।

इरावती—विस्ससणीओसि । मए ण विण्णादं ईरिसं विणोदव-

१. बकुलावल्लिके, त्वया साधूपक्रान्तम् । इदानीं सफलाभ्यर्थनं कु-
र्वार्यपुत्रम् ।

२. प्रसीदतु भट्टिनी । के आवां भर्तुः प्रणयपरिग्रहस्य ।

३. अविश्वसनीयाः पुरुषाः । आत्मनो वञ्चनावचनं प्रमाणीकृत्या-
क्षितया व्याधजनगीतगृहीतचित्तया हरिण्यैतन्न विज्ञातम् ।

४. प्रतियोजयेदानीं किमपि । कर्मगृहीतेनापि कुम्भीलकेन संधिच्छेदे
शिक्षितोऽस्मीति वक्तव्यं भवति ।

५. विश्वसनीयोऽसि । मया न विज्ञातमीदृशं विनोदवस्तुकमार्यपुत्रेणोप-
लब्धमिति । अन्यथा दुःखभागिन्यैवं न क्रियते ।

त्वया साधूपक्रान्तम् । इदानीं सफलाभ्यर्थनं कुर्वार्यपुत्रम् ॥ प्रसीदतु भट्टिनी ।
के आवां भर्तुः प्रणयपरिग्रहस्य ॥ अविश्वसनीयाः पुरुषाः । आत्मनो वञ्चना-
वचनं प्रमाणीकृत्याक्षितया व्याधजनगीतगृहीतचित्तया हरिण्यैतन्न विज्ञा-
तम् । एतदिल्लेनेन राज्ञा कृतं कपटकृत्यं परामृश्यते प्रतियोजयेदानीं किमपि ।
संधेः कृत्रिमभूसंधेच्छेदे मेदने । सुरङ्गाकरण इत्यर्थः । शिक्षितः अभ्यसितोऽस्मीति
वक्तव्यं भवति । किमपि प्रतियोजय । उपपन्नमनुपपन्नं वा उत्तरं कुर्वित्यर्थः ।
विश्वसनीयोऽसि । मया न विज्ञातमीदृशं विनोदवस्तुकमार्यपुत्रेणोपलब्धमिति ।

स्थुअं अज्जउत्तेण उवलद्धं ति । अण्णहा दुक्खमाइणीए एव्वं ण करीअदि ।

विदूषकः—मां तावदा तत्रभवतो दक्षिण्यस्योपरोधं भणितुं समापत्तिदृष्टेण देवीए परिअणेण संकहाअवराहेण संघावीअदु ।
इत्थं तुमं एव्व पमाणं ।

इरावती—णं संकहा णाम होदु । किंति अत्ताणं आआ-
सइस्सं । (इति रूपा प्रस्थिता ।)

राजा—(अनुसरन् ।) प्रसीदतु भवती ।

(इरावती रशनासंधारितचरणा व्रजत्येव ।)

राजा—सुन्दरि, न शोभते प्रणयिनि जने निरपेक्षता ।

इरावती—शठ, अविस्ससणीअहिअओसि ।

राजा—

शठ इति मयि तावदस्तु ते

परिचयवत्यवधीरणा प्रिये ।

चरणपतितया न चण्डितां

विसृजसि मेखलयापि याचिता ॥ २० ॥

इरावती—ईअं पि हदासा तुमं एव्व अणुसरदि । (इति रशना-
मादाय राजानं ताडयितुमिच्छति ।)

१. मा तावता तत्रभवतो दक्षिण्यस्योपरोधं भणितुं समापत्तिदृष्टेन
देव्याः परिजनेन संकथापराधेन संघाप्यताम् । अत्र त्वमेव प्रमाणम् ।

२. ननु संकथा नाम भवतु । किमित्यात्मानमायासयिष्यामि ।

३. शठ, अविश्वसनीयहृदयोऽसि ।

४. इयमपि हताशा त्वामेवानुसरति ।

अन्यथा दुःखभागिन्यैवं न क्रियते ॥ विश्वसनीय इत्यत्र विपरीतलक्षणानुसंधेया ॥
मा तावता तत्रभवतो दक्षिण्यस्योपरोधं भणितुं समापत्तिदृष्टेन देव्याः परिजनेन
संकथापराधेन संघाप्यताम् । अत्र त्वमेव प्रमाणम् ॥ ननु संकथा नाम भवतु ।
किमित्यात्मानमायासयिष्यामि ॥ शठ, अविश्वसनीयहृदयोऽसि ॥ शठ इत्यादि ।
हे प्रिये, परिचयवति परिचयः संस्तवो यस्य स परिचयवान् । अतिशयने मतुप् ।

राजा—इयमिरावती

बाष्पासारा हेमकाञ्चीगुणेन

श्रोणीबिम्बादप्युपेक्षाच्युतेन ।

चण्डी चण्डं हन्तुमभ्युद्यता मां

त्रिद्युदाम्ना मेघराजीव विन्ध्यम् ॥ २१ ॥

इरावती—किं मं एव भूओ वि अवरद्धं करेसि ।

राजा—(सरशनं हस्तमवलम्बयति ।)

अपराधिनि मयि दण्डं संहरसि किमुद्यतं कुटिलकेशि ।

वर्धयसे विलसितं त्वं दासजनायाच कुप्यसि च ॥ २२ ॥

नूनमिदमनुज्ञातम् । (इति पादयोः पतति ।)

इरावती—ॐ खु इमे मालविआचलणा, जा दे हरिसदोहदं पूरयिस्सन्ति । (इति निष्क्रान्ता सह चेष्ट्या ।)

विदूषकः—उडेहि । किदप्पसादोऽसि ।

राजा—(उत्थाय इरावतीमपश्यन् ।) कथं गतैव प्रिया ।

विदूषकः—वँअस्स, दिट्ठिआ इमस्स अविणअस्स अप्पसण्ण

१. किं मामेव भूयोऽप्यपराद्धां करोषि ।

२. न खल्विमौ मालविकाचरणौ, यौ ते हर्षदोहदं पूरयिष्यतः ।

३. उत्तिष्ठ । कृतप्रसादोऽसि ।

४. वयस्य, दिष्ट्या अनेनाविनयेनाग्रसन्ना गतैषा तद्वयं शीघ्रमपक्रमामः । यावदङ्गारको राशिमिवानुवक्रं प्रतिगमनं न करोति ।

तस्मिन्मयि शठ इति गूढविप्रियकारीति अवधीरणा तिरस्करोऽस्तु । अतः 'अति परिचयादवज्ञा' इति वदन्ति । तस्मादियमवधीरणा युक्तैवेत्यर्थः । हे चण्डि अत्यन्तकोपने, चरणपतितया मेखलया रशनया याचितापि प्रार्थितापि तामवधीरणं न विसृजसि न त्यजसि । किमिदं युक्तमिति शेषः ॥ इयमपि हताशा स्वामेवानुसरति ॥ बाष्पासारेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ किं मामेव भूयोऽप्यपराद्धां करोषि ॥ अपराधिनीत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ नूनमित्यादि । इदमेतद्रशनासंहरणमनुज्ञातमनुमतम् । मत्प्रार्थनाया इति शेषः ॥ न खल्विमौ मालविकाचरणौ, यौ ते हर्षदोहदं पूरयिष्यतः ॥ उत्तिष्ठ । कृतप्रसादोऽसि । वयस्य, दिष्ट्या अनेनाविनयेना

गदा एसा । ता वअं सिभं अवकमाम । जाव अङ्गारओ रासिं वि-
अ अणुवङ्कं परिगमणं ण करेदि ।

राजा—अहो मदनस्य वैषम्यम् ।

मन्ये प्रियाहृतमनास्तस्याः प्रणिपातलङ्घनं सेवाम् ।

एवं हि प्रणयवती सा शक्यमुपेक्षितुं कुपिता ॥ २३ ॥

(इति निष्क्रान्तः सह वयस्येन ।)

इति तृतीयोऽङ्कः ।

प्रसन्ना गतेषा । तस्माद्वयं शीघ्रमपक्रमामः । यावदङ्गारको राशिमिवानुवक्तुं प्रति-
गमनं न करोति ॥ मन्य इत्यादि । प्रियाहृतमना मालविकाहृतमनाः प्रणि-
पातलङ्घनं प्रणामातिक्रमं तस्या इरावत्याः सेवामनुकूलाचरणं मन्ये । सेवायाः
फलमाह—कुपिता कुद्धा प्रणयवती प्रेमवती सा इरावती एवमनेन क्रमेण प्रणि-
पातलङ्घनरूपेणोपेक्षितुमौदासीन्येन वर्तितुं शक्यं हि शक्या खलु । शक्यमिति
निपातः । अत्र बीजानुसंधानादाक्षेपो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । इदमनुसंधानमेवो-
त्तराङ्ककथोपयोगिलाद्विन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥ इति श्रीकाट्यवेमभूपविरचिते
कुमारगिरिराजीये मालविकाग्निमित्रव्याख्याने तृतीयोऽङ्कः ॥

चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति पर्युत्सुको राजा प्रतीहारी च ।)

राजा—(आत्मगतम् ।)

तामाश्रित्य श्रुतिपथगतामास्थया बद्धमूलः

संप्राप्तायां नयनविषयं रूढरागः प्रवालः ।

हस्तस्पर्शैर्मुकुलित इव व्यक्तरोमोद्गमत्वा-

त्कुर्यात्कान्तं मनसिजतरुर्मां रसज्ञं फलस्य ॥

(प्रकाशम् ।) सखे गौतम ।

प्रतीहारी—जेदुं जेदु भट्टा । असंणिहिदो गोदमो

राजा—(आत्मगतम् ।) आः, मालविकावृत्तान्तज्ञान-
प्रेषितः ।

(प्रविश्य ।)

विदूषकः—बैड्डु भवं ।

राजा—जयसेने, जानीहि तावत्क देवी धारिणी
त्वाद्विनोद्यत इति ।

प्रतीहारी—^३जं देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।)

राजा—गौतम, को वृत्तान्तस्तत्रभवत्यास्ते संख्याः ।

विदूषकः—^४जो बिडालगृहीदाए परहुदिआए ।

राजा—(सविषादम् ।) कथमिव ।

१. जयतु जयतु भर्ता । असंनिहितो गौतमः ।

२. वर्धतां भवान् ।

३. यद्देव आज्ञापयति ।

४. यो बिडालगृहीतायाः परभृतिकायाः ।

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभते—ततः प्रविशतीत्यादिना । त-
कुलित इव संजातमुकुल इव कान्तं कामनायुक्तं कुर्यादिति प्रार्थनायां
प्रसजितं बीजं प्रकरीस्थाने कृतमिति मन्तव्यम् ॥ जयतु जयतु भर्ता
हितो गौतम वर्धतां भवान् ॥ यद्देव आज्ञापयति ॥ यो बिडालगृही

विदूषकः—सा खु तवस्मिणी ताए पिङ्गलच्छीए सारमण्डभू-
धरए गुहाए विअ णिकिखत्ता ।

राजा—ननु मत्संपर्कमुपलभ्य ।

विदूषकः—अहं इ ।

राजा—क एवं विमुखोऽस्माकम् । येन चण्डीकृता देवी ।

विदूषकः—सुणादु भवं । परिव्राजिआए मे कहिदं । हिओ
किल तत्तहोदी इरावदी रुअकन्तचलणं देविं सुहपुच्छिआ आभदा ।

राजा—ततस्ततः ।

विदूषकः—तँदो सा देवीए पुच्छिदा । किणु ओवलोद्दो वञ्ज-
हजणो ति । ताए उत्तं । मन्दो वो उवआरो । अं परिजणे संकन्तं
वल्लहत्तणं ण जाणीअदि ।

राजा—निर्भेदादृतेऽपि मालविकायामयमुपन्यासः शङ्क्यति ।

विदूषकः—तँदो ताए अणुखिज्जमाणा सा भवदो अविण्णं
अन्तरेण परिगदत्था किदा ।

१. सा खलु तपस्विनी तथा पिङ्गलाक्ष्या सारमाण्डभूगृहे गुहायामिव
निक्षिप्ता ।

२. अथ किम् ।

३. शृणोतु भवान् । परिव्राजिकया मे कथितम् । सः किल तवभवती-
रावती रुजाकान्तचरणां देवीं सुखपृच्छिकामता ।

४. ततः सा देव्या पृष्टा । किं न्ववलोकितो वल्लभजन इति । तयोक्तम् ।
मन्दो व उपचारः । यत्परिजने संक्रान्तं वल्लभत्वं न ज्ञायते ।

५. ततस्तयानुखिद्यमाना सा भवतोऽविनयमन्तरेण परिगतार्था कृता ।

तिकायाः सा खलु तपस्विनी तथा पिङ्गलाक्ष्या सारमाण्डभूगृहे गुहायामिव नि-
क्षिप्ता ॥ अथ किम् ॥ शृणोतु भवान् । परिव्राजिकया मे कथितम् । सः पूर्वतः किल
तत्रभवतीरावती रुजाकान्तचरणां देवीं सुखपृच्छिकया गता ॥ ततः सा देव्या पृष्टा किं
न्ववलोकितो वल्लभजन इति । तयोक्तम् । मन्दो व उपचारः । यत्परिजने संक्रान्तं
वल्लभत्वं न ज्ञायते ॥ निर्भेदादृतेऽपि स्फुटीकरणं विनापि ॥ ततस्तयानुखिद्यमाना सा
भवतोऽविनयमन्तरेण परिगतार्था कृता । धारिणी राजाविनयमिरावत्याः सकाशा-

राजा—अहो दीर्घरोषता तत्रभवत्याः । अतः परं कथय ।

विदूषकः—किं अदो वरं । मालविआ बउलावलिआ अणि-
अलपदीओ अदिट्ठमुज्जपादं पादालवासं णाअकण्णआओ विअ
अणुहोन्ति ।

राजा—कष्टं कष्टम् ।

मधुरस्वरा परभृता भ्रमरी च विबुद्धचूतसङ्गिन्यौ ।

कोटरमकालवृष्ट्या प्रबलपुरोवातया गमिते ॥ २ ॥

अप्यत्र कस्यचिदुपक्रमस्य गतिः स्यात् ।

विदूषकः—कैहं भविस्सदि । जं सारभाण्डघरए बाउदा माह-
विआ देवीए संदिट्ठा । मह अङ्गुलीअअमुदं अदेक्खिअ ण मोत्तवा,
मालविआ बउलावलिआ अ त्ति ।

राजा—(निःश्वस्य । सपरामर्शम् ।) सखे, किमत्र कर्तव्यम् ।

विदूषकः—(विविचिन्त्य ।) अस्थि एत्थ उवाओ ।

राजा—क इव ।

विदूषकः—(सदृष्टिक्षेपम् ।) को वि अदिट्ठो सुणोदि । कण्णे दे
कहेमि । (इत्युपश्लिष्य कर्णे ।) एवं विअ । (इत्यावेदमति ।)

१. किमतः परम् । मालविका बकुलावलिा च निगलपद्यावदष्टसू-
र्यपादं पातालवासं नागकन्यके इवानुभवतः ।

२. कथं भविष्यति । यत्सारभाण्डगृहे व्यापृता माधविका देव्या सं-
दिष्टा । ममाङ्गुलीयकमुद्रामदृष्ट्वा न मोक्तव्या मालविका बकुलावलिा चेति ।

३. अस्त्यत्रोपायः ।

४. कोऽप्यदृष्टः शृणोति । कर्णे ते कथयामि । एवमिव ।

ज्ञातवतीत्यर्थः ॥ किमतः परम् । मालविका बकुलावलिा च निगलपद्यावदष्टसू-
र्यपादं पातालवासं नागकन्यके इवानुभवतः ॥ मधुरस्वरेत्यादि । स्वष्टोऽर्थः ।
कथं भविष्यति । यत्सारभाण्डगृहे व्यापृता माधविका देव्या संदिष्टा । ममाङ्गुलीय-
कमुद्रामदृष्ट्वा न मोक्तव्या मालविका बकुलावलिा चेति ॥ अस्त्यत्रोपायः ॥ को-
ऽप्यदृष्टः शृणोति । कर्णे ते कथयामि । एवमिव । अत्र राज्ञः कर्णे विदूषकोक्त उपायो

राजा—(सहर्षम् ।) सुष्ठु । प्रयुज्यतां सिद्धये ।

(प्रविश्य ।)

प्रतीहारी—देव, प्रवादसयणम्नि देवी णिसण्णा रत्तचन्दण-
धारिणा परिअणहत्थगदेण चरणेण भअवदीए कहाहिं विणोदि-
ज्जमाणा चिट्ठदि ।

राजा—तेन ह्यसत्प्रदेशयोग्योऽयमवसरः ।

विदूषकः—तौ गच्छतु भवं । अहं वि देवीं पेक्खितुं अरि-
त्तपाणी भविस्सं ।

राजा—जयसेनायास्तावदसद्रहस्यं विदितं कुरु ।

विदूषकः—तह । (इति कर्णे ।) एवं विअ होदि । (इत्यावेद्य नि-
ष्क्रान्तः ।)

राजा—जयसेने, प्रवातशयनमार्गमादेशय ।

प्रतीहारी—इदो इदो देवो ।

(ततः प्रविशति शयनस्था देवी परिव्राजिका विभवतश्च परिवारः ।)

देवी—भैअवदि, रमणिज्जं कहावत्थु । तदो तदो ।

परिव्राजिका—देवि, अतःपरं पुनःकथयिष्यामि ।

अत्र भगवान्विदिशेश्वरः संप्राप्तः ।

१. देव, प्रवातशयने देवी निषण्णा रत्तचन्दनधारिणा परिजनहस्त-
गतेन चरणेन भगवत्या कथाभिर्विनोद्यमाना तिष्ठति ।

२. तद्गच्छतु भवान् । अहमपि देवीं द्रष्टुमरिक्तपाणिर्भविष्यामि ।

३. तथा । एवमिव भवति ।

४. इत इतो देवः ।

५. भगवति, रमणीयं कथावस्तु । ततस्ततः ।

नियमेन मालविकाप्राप्तिहेतुत्वान्नियताप्तिर्नाम चतुर्थावस्था सूचिता॥अत्रपूर्वं प्रकरे-
स्थानोक्तबीजस्यानया नियताध्या समन्वयाद्वमर्शो नाम चतुर्थसंधिः प्रतिपादित
इति मन्तव्यम्॥देव,प्रवातशयने देवी निषण्णा रत्तचन्दनधारिणा परिजनहस्तगतेन
चरणेन भगवत्या कथाभिर्विनोद्यमाना तिष्ठति ॥ तस्माद्गच्छतु भवान्॥अहमपि देवीं
द्रष्टुमरिक्तपाणिर्भविष्यामि ॥ तथा । एवमिव भवति ॥ इत इतो देवः ॥ भगवति,

देवी—अहो, भट्टा । (इत्युत्थातुमिच्छति ।)

राजा—अलमलमुपचारयन्त्रणया ।

अनुचितनूपुरविरहं नार्हसि तपनीयपीठिकालम्बि ।

चरणं रुजा परीतं कलभाषिणि मां च पीडयितुम् ॥ ३ ॥

धारिणी—जेदु अज्जउत्तो ।

परित्राजिका—विजयतां देवः ।

राजा—(परित्राजिकां प्रणम्योपविश्य ।) देवि, अपि सद्या वेदना ।

धारिणी—अज्ज अत्थि मे विसेसो ।

(ततः प्रविशति यज्ञोपवीतबद्धाङ्गुष्ठः संभ्रान्तो विदूषकः ।)

विदूषकः—परित्ताअदु परित्ताअदु भवं । सप्पेणस्मि दट्ठो ।

(सर्वे विषण्णाः ।)

राजा—कष्टं कष्टम् । क भवान्परिभ्रान्तः ।

विदूषकः—देवीं^१ देक्खिस्सं ति आआरपुप्फग्गहणकारणादो

पमदवणं गदोस्मि ।

देवी—हद्धि हद्धि । अहं एव ब्रह्मणस्य जीविदसंसअग्निमित्रं जादस्मि ।

१. अहो, भर्ता ।

२. जयत्वार्यपुत्रः ।

३. अद्यास्ति मे विशेषः ।

४. परित्रायतां परित्रायतां भवान् । सर्वेणास्मि दष्टः ।

५. देवीं द्रक्ष्यामीत्याचारपुष्पग्रहणकारणात्प्रमदवनं गतोऽस्मि ।

६. हा धिक् हा धिक् । अहमेव ब्राह्मणस्य जीवितसंशयनिमित्तं जातास्मि ।

रमणीयं कथावस्तु । ततस्ततः ॥ अहो, भर्ता ॥ अनुचितेति । सष्टोऽर्थः ॥ जयत्वार्यपुत्रः ॥ अद्यास्ति मे विशेषः ॥ तत इति । यज्ञोपवीतेन बद्धोऽङ्गुष्ठो यस्य स तथोक्तः ॥ अत्र कल्पनाया गम्यमानत्वाच्चलनं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ परित्रायतां परित्रायतां भवान् । सर्वेणास्मि दष्टः ॥ देवीं द्रक्ष्यामीत्याचारपुष्पग्रहणकारणात्प्रमदवनं गतोऽस्मि ॥ हा धिक् हा धिक् । अहमेव ब्राह्मणस्य जीवितसंशयनिमित्तं जातास्मि ॥

विदूषकः—तर्हि असोअत्थवअकारणादो पसारिदे दक्खि-
णहस्ते कोटरणिग्गदेण सप्परूवेण कालेण दट्ठोस्सि । णं एदे
दुवे दंसणपदाणि । (इति दंशं दर्शयति ।)

परिव्राजिका—तेन हि दंशच्छेदः पूर्वकर्मेति श्रूयते । स ता-
वदस्य क्रियताम् ।

छेदो दंशस्य दाहो वा क्षतेर्वा रक्तमोचनम् ।

एतानि दष्टमात्राणामादुष्याः प्रतिपत्तयः ॥ ४ ॥

राजा—संप्रति विषवैद्यानां कर्म । जयसेने, ध्रुवसिद्धिः क्षि-
प्रमानीयताम् ।

प्रतीहारी—अं देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।)

विदूषकः—अहो, पावेण मिच्छुणा गहीदोस्सि ।

राजा—मा कातरो मूः । अविषोऽपि कदाचिदंशो भवेत् ।

विदूषकः—कंहं ण भाइस्सं । सिमसिमाअन्ति मे अङ्गाइं ।
(इति विषवेगं रूपयति ।)

देवी—हौं दंसिदं असुहं विआरेण । अवलम्भध बह्मणं ।

१. तस्मिन्नशोकस्तबककारणात्प्रसारिते दक्षिणहस्ते कोटरनिर्गतेन सर्परूपेण कालेन दट्ठोऽस्मि । नन्वेते द्वे दंशपदे ।

२. यदेव आज्ञापयति ।

३. अहो, पापेन मृत्युना गृहीतोऽस्मि ।

४. कथं न मेप्यामि । सिमसिमायन्ति मेऽङ्गानि ।

५. हा, दर्शितमशुभं विकारेण । अवलम्बध्वं ब्राह्मणम् ।

तस्मिन्नशोकस्तबककारणात्प्रसारिते दक्षिणहस्ते कोटरनिर्गतेन सर्परूपेण कालेन दट्ठोऽस्मि । नन्वेते द्वे दंशपदे ॥ छेदो दंशास्येत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ ध्रुवसिद्धि-
रिति तस्य वैद्यस्य नाम ॥ यदेव आज्ञापयति ॥ अहो, पापेन मृत्युना गृहीतोऽस्मि ॥
कथं न मेप्यामि । सिमसिमायन्ति मेऽङ्गानि । अनेन संतापः सूच्यते । विषवेगं विष-
प्राप्तिरूपमस्ति प्रकाशयति विषवेगास्तु कथिता वैवर्ण्यं वेपथुर्वह

(परित्राजिका ससंभ्रममवलम्बते ।)

विदूषकः—(राजानं विलोक्य ।) भोः, भवतो बाल्यादपि प्रियवयस्योऽस्मि । तं विचार्यापुत्राया मे जनन्या योगक्षेमं वहेसु ।

राजा—मा भैषीर्गौतम । स्थिरो भव । अचिरात्त्वां वैद्यश्चिकित्सिष्यति ।

(प्रविश्य ।)

जयसेना—देव, आणाविदो ध्रुवसिद्धी विष्णावेदि । इह एव आणीजदु सो गोदमोत्ति ।

राजा—तेन हि प्रतिगृहीतमेनं तत्रभवतः सकाशं प्रापय ।

जयसेना—तथा ।

विदूषकः—(देवीं विलोक्य ।) भोदि, जीवेयं वा न वा । जं मए अत्तभवन्तं सेवमाणेण ते अवरद्धं तं मरिसेहि ।

देवी—दीर्घाऊ होहि ।

(निष्क्रान्तौ विदूषकः प्रतीहारी च ।)

राजा—प्रकृतिभीरुस्तपस्वी ध्रुवसिद्धिमपि यथार्थनामानं सिद्धिमन्तं न मन्यते ।

१. भोः, भवतो बाल्यादपि प्रियवयस्योऽस्मि । तं विचार्यापुत्राया मे जनन्या योगक्षेमं वह ।

२. देव, आज्ञापितो ध्रुवसिद्धिर्विज्ञापयति । इहैवानीयतां स गौतम इति ।

३. तथा ।

४. भवति, जीवेयं वा न वा । यन्मयात्रभवन्तं सेवमानेन तेऽपराद्धं तन्मृष्यस्व ।

५. दीर्घायुर्भव ।

ष्टम् । दर्शितमशुभं विकारेण । अवलम्बध्वं ब्राह्मणम् ॥ भोः, भवतो बाल्यादपि प्रियवयस्योऽस्मि । तं विचार्यापुत्राया मे जनन्या योगक्षेमं वह ॥ देव, आज्ञापितो ध्रुवसिद्धिर्विज्ञापयति । इहैवानीयतां स गौतम इति ॥ तथा ॥ भवति, जीवेयं वा न वा । यन्मयात्रभवन्तं सेवमानेन तेऽपराद्धं तन्मृष्यस्व ॥ दीर्घायुर्भव ॥ अथगु भर्ता । ध्रुव-

(प्रविश्य ।)

जयसेना—जेदुं भट्टा । ध्रुवसिद्धी विण्णावेदि । उदकुम्भवि-
हाणेण सप्पमुद्धिअं किंपि कप्पिद्वं । तं अण्णेसीअदु त्ति ।

देवी—इदं सप्पमुद्धिअं अङ्गुलीअअं । पच्छा मम हत्थे देहि
णं । (इत्यङ्गुलीयकं ददाति ।)

(प्रतीहारी गृहीत्वा स्थिता ।)

राजा—कर्मसिद्धावाशु प्रतिपत्तिमानय ।

प्रतीहारी—जं देवो आणवेदि ।

परित्राजिका—यथा मे हृदयमाचष्टे तथा निर्विषो गौतमः ।

राजा—भूयादेवम् ।

(प्रविश्य ।)

जयसेना—जेदुं देवो । णिवुत्तविसवेगो गोदमो मुहुत्तेण
पक्किदित्थो संवुत्तो ।

देवी—दिट्ठिआ ।

प्रतीहारी—इसो उण अमच्चो वाहतओ विण्णावेदि । रा-
अकज्जं बहु मन्तिद्वं । दंसणेण अणुग्गहं इच्छामि त्ति ।

१. जयतु भर्ता । ध्रुवसिद्धिर्विज्ञापयति । उदकुम्भविधानेन सर्पमुद्रितं
किमपि कल्पयितव्यम् । तदन्विष्यतामिति ।

२. इदं सर्पमुद्रितमङ्गुलीयकम् । पश्चान्मम हस्ते देहेतत् ।

३. यदेव आज्ञापयति ।

४. जयतु देवः । निवृत्तविषवेगो गौतमो मुहूर्तेन प्रकृतिस्थः संवृत्तः ।

५. दिष्टया ।

६. एष पुनरमात्यो वाहतको विज्ञापयति । राजकार्यं बहु मन्त्रयित-
व्यम् । दर्शनेनानुग्रहमिच्छामीति ।

सिद्धिर्विज्ञापयति । उदकुम्भविधानेन सर्पमुद्रितं किमपि कल्पयितव्यम् । तदन्वि-
ष्यतामिति ॥ इदं सर्पमुद्रितमङ्गुलीयकम् । पश्चान्मम हस्ते देहेतत् ॥ यदेव आज्ञाप-
यति जयतु देव । गौतमो मुहूर्तेन प्रकृतिस्य संवृत्त दिक्कम् ॥

देवी—गच्छदु अज्जउत्तो कज्जसिद्धीए ।

राजा—आंतंपाकान्तोऽयमुद्देशः । शीतक्रिया चास्या रुजः प्र-
शस्ता । तदन्यत्र नीयतां शयनम् ।

देवी—बालिआओ, अज्जउत्तवअणं अणुचिद्धह ।

परिजनः—तह ।

(निष्क्रान्ता देवी परिव्राजिका परिजनश्च ।)

राजा—जयसेने, मां गूढेन पथा प्रमदवनं प्रापय ।

प्रतीहारी—ईदो इदो देवो ।

राजा—जयसेने, समाप्तकरणीयो ननु गौतमः ।

प्रतीहारी—अह ई ।

राजा—

इष्टाधिगमनिमित्तं प्रयोगमेकान्तसाध्यमपि मत्वा ।

संदिग्धमेव सिद्धौ कातरमाशङ्कते हृदयम् ॥ ५ ॥

(प्रविश्य ।)

विदूषकः—वैद्धदु भवं । सिद्धाई दे मज्जलकम्माई ।

राजा—जयसेने, त्वमपि नियोगमशून्यं कुरु ।

प्रतीहारी—जं देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।)

१. गच्छत्वार्यपुत्रः कार्यसिद्धये ।

२. बालिकाः, आर्यपुत्रवचनमनुतिष्ठत ।

३. तथा ।

४. इत इतो देवः ।

५. अथ किम् ।

६. वर्धतां भवान् । सिद्धानि ते मज्जलकर्माणि ।

७. यदेव आज्ञापयति ।

हमिच्छामीति ॥ गच्छत्वार्यपुत्रः कार्यसिद्धये ॥ बालिका, आर्यपुत्रवचनमनुतिष्ठत ॥
तथा इत इतो देवः ॥ अथ किम् ॥ इष्टाधिगमेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ वर्धतां भ-
वान् । सिद्धानि ते यदेव देव्या अङ्गुलीयकमुद्रा

राजा—वयस्य, क्षुद्रा माधविका । न किञ्चिद्विचारितमनया ।

विदूषकः—^१देवीए अङ्गुलीअअमुद्दिअं देखिखअ कहां वि-
आरेदि ।

राजा—न खलु मुद्रामधिकृत्य ब्रवीमि । एतयोर्द्वयोः किंनिमित्तो
मोक्षः । किं वा देव्याः परिजनमतिक्रम्य भवान्संदिष्ट इत्येवमनया
प्रष्टव्यम् ।

विदूषकः—^२णं पुच्छिदोहि । पुणो मन्दस्स मे तस्सि पच्चु-
प्पण्णा मदी ।

राजा—कथ्यताम् ।

विदूषकः—^३मणिदा मए । देवचिन्तएहिं विण्णाविदो राआ ।
सोवसर्गं वो णक्खत्तं । सब्बबन्धणमोक्खो करीअदु त्ति ।

राजा—(सहर्षम् ।) ततस्ततः ।

विदूषकः—^४तं सुणिअ देवीए इरावदीच्चित्तं रक्खन्तीए राआ
किल मोएदित्ति अहं संदिट्ठो त्ति । तदो जुज्जदि त्ति ताए एव
संपादिदो अत्थो ।

राजा—(विदूषकं परिष्वज्य ।) सखे, प्रियोऽहं तव ।

१. देव्या अङ्गुलीयकमुद्रां दृष्ट्वा कथं विचारयति ।

२. ननु पृष्ठोऽस्मि । पुनर्मन्दस्य मे तस्मिन्प्रत्युत्पन्ना मतिः ।

३. मणिता मया । दैवचिन्तकैर्विज्ञापितो राजा । सोपसर्गं वो नक्ष-
त्रम् । सर्वबन्धनमोक्षः कियतामिति ।

४. तच्छ्रुत्वा देव्येरावतीचित्तं रक्षन्त्या राजा किल मोचयतीत्यहं सं-
दिष्ट इति । ततो युज्यत इति तथैवं संपादितोऽर्थः ।

दृष्ट्वा कथं विचारयति ॥ ननु पृष्ठोऽस्मि । पुनर्मन्दस्य मे तस्मिन्प्रत्युत्पन्ना मतिः ॥
मणिता मया । दैवचिन्तकैर्विज्ञापितो राजा । सोपसर्गं वो नक्षत्रम् । सर्वबन्धन-
मोक्षः कियतामिति ॥ तच्छ्रुत्वा देव्येरावतीचित्तं रक्षन्त्या राजा किल मोचयती-

नहि बुद्धिगुणेनैव सुहृदामर्थदर्शनम् ।

कार्यसिद्धिपथः सूक्ष्मः स्नेहो नाप्युपलभ्यते ॥ ६ ॥

विदूषकः—तुवरदु भवं समुद्रधरणं सखीसहिदं मालविजं
ठाविजं भवन्तं पञ्चगादोहि ।

राजा—अहमेनां संभावयामि । गच्छाग्रतः ।

विदूषकः—ऐदु भवं (परिक्रम्य ।) ईदं समुद्रवरं ।

राजा—(साशङ्कम् ।) वयस्य, एषा कुसुमावचयव्यग्रहस्ता स-
ख्यास्ते परिचारिका चन्द्रिका संनिकृष्टमागच्छति । इतस्तावदावां
भित्तिगूढौ भवावः ।

विदूषकः—अहो कुम्भीलएहिं कामुएहिं च परिहरणीया खु
चन्द्रिया ।

(उभे यथोक्तं कुरुतः ।)

राजा—गौतम, कथं नु ते सखी मां प्रतिपालयति । एहि । एनां
गवाक्षमाश्रित्य विलोकयामि ।

विदूषकः—तैह ।

(उभौ विलोकयन्तौ तिष्ठतः ।)

(ततः प्रविशति मालविका बकुलावलिका च ।)

बकुलावलिका—सैहि, प्रणम भट्टारं ।

१. त्वरतां भवान् । समुद्रगृहे सखीसहितां मालविकां स्थापयित्वा भवन्तं
प्रत्युद्गतोऽस्मि ।

२. एतु भवान् । इदं समुद्रगृहम् ।

३. अहो कुम्भीलकैश्च परिहरणीया खलु चन्द्रिका ।

४. तथा ।

५. सखि, प्रणम भर्तारम् ।

त्यहं संदिष्ट इति । ततो युज्यत इति तथैवं संपादितोऽर्थः ॥ नहि बुद्धीत्यादि ।
स्पष्टोऽर्थः ॥ त्वरतां भवान् । समुद्रगृहे सखीसहितां मालविकां स्थापयित्वा भवन्तं
प्रत्युद्गतोऽस्मि ॥ एतु भवान् । इदं समुद्रगृहम् ॥ अहो इत्यामन्त्रणे । कुम्भीलकैः कामु-
कैश्च परिहरणीया खलु चन्द्रिका तथा ॥ सखि, प्रणम भर्तारम् नमस्ते सखि,

मालविका—णमो दे ।

राजा—शङ्के मे प्रतिकृतिं निर्दिशति ।

मालविका—(सहर्षम् । द्वारमवलोक्य ।) हैला, मं विप्रलम्भेसि ।

राजा—हर्षविषादाभ्यामत्रमवत्याः प्रीतोऽस्मि ।

सूर्योदये भवति या सूर्यास्तमये च पुण्डरीकस्य ।

वदनेन सुवदनायास्ते समवस्थे क्षणादूढे ॥ ७ ॥

वकुलावलीका—^३णं एसो चित्तगदो भट्टा ।

उभे—(प्रणिपत्य ।) जेदुं भट्टा ।

मालविका—हैला, तदा संभ्रमदिष्टे भट्टिणो रूपे जहा ण वि-
तिण्हसि, तहा अज्जवि मए भाविदो अवितिण्हदंसणो भट्टा ।

चिदूषकः—सुदं भवदा । तत्तहोदी चित्ते जहा दिट्ठो तहा
दिट्ठो भवं ति मन्तेदि । मुद्धा दाणिं मज्झूसा विअ रअणमण्डअं जो-
वणगअं चहेसि ।

राजा—सखे, कुतूहलवानपि निसर्गशालीनः स्त्रीजनः । पश्य ।

कात्स्नर्येन निर्वर्णयितुं च रूप-

मिच्छन्ति तत्पूर्वसमागमानाम् ।

१. नमस्ते ।

२. सखि, मां विप्रलम्भयसि ।

३. नन्वेष चित्रगतो भर्ता ।

४. जयतु भर्ता ।

५. सखि, तदा संभ्रमदृष्टे भर्तृ रूपे यथा न वितृष्णास्मि, तथाद्यापि
मया भावितोऽवितृष्णदर्शनो भर्ता ।

६. श्रुतं भवता । तत्रभवती चित्रे यथा दृष्टस्तथा दृष्टो भवानिति
मन्त्रयति । मुधेदानीं मज्जुषेव रत्नभाण्डं यौवनगर्वं ब्रूसे ।

या विप्रलम्भयसि॥ सूर्योदय इत्यादि । स्पष्टोऽर्थः॥नन्वेष चित्रगतो भर्ता॥जयतु
भर्ता॥सखि,तदा संभ्रमदृष्टे भर्तृ रूपे यथा न वितृष्णास्मि,तथाद्यापि मयाभावितोऽ-
वितृष्णदर्शनो भर्ता॥श्रुतं भवता॥तत्रभवती चित्रे यथा दृष्टस्तथा दृष्टोभवानिति मन्त्र-
यति । मुधेदानीं मज्जुषेव रत्नभाण्डं यौवनगर्वं ब्रूसे॥कात्स्नर्येनेत्यादि।स्पष्टोर्थः॥

न च प्रियेष्वायतलोचनानां

समग्रवृत्तीनि विलोचनानि ॥ ८ ॥

मालविका—^१हला, का एसा पासपरिउत्तवअणेण भट्टिणा सिणिद्धाए दिट्ठीए णिज्झाईअदि ।

बकुलावलिका—^२णं इअं पासगदा इरावदी ।

मालविका—^३सहि, अदक्खिणो विअ भट्टा मे पडिभादि । जो सव्वं देवीजनं उज्झिअ एक्काए मुहे बद्धलक्खो ।

बकुलावलिका—(आत्मगतम् ।) चित्तगतं भट्टारं परमत्थदो सं-
कप्पिअ असूअदि । होदु । क्रीडिस्सं दाव एदाए । (प्रकाशम् ।)
हला, भट्टिणो वल्लहा एसा ।

मालविका—तदो किं दाणिं अत्ताणं आआसइस्सं । (इति सा-
सूयं परावर्तते ।)

राजा—सखे, पश्य ।

भ्रूमङ्गभिन्नतिलकं स्फुरिताधरोष्ठं

सासूयमाननमितः परिवर्तयन्त्या ।

कान्तापराधकुपितेष्वनया विनेतुः

संदर्शितेव ललिताभिनयस्य शिक्षा ॥ ९ ॥

१. सखि, कैषा पार्श्वपरिवृत्तवदनेन भर्त्रा मे स्निग्धया दृष्ट्या निध्यायते ।

२. नन्वियं पार्श्वगतेरावती ।

३. सखि, अदक्षिण इव भर्ता मे प्रतिभाति । यः सर्वं देवीजनमुज्झित्वै-
कस्या मुखे बद्धलक्ष्यः ।

४. चित्रगतं भर्तारं परमार्थतः संकल्प्यासूयति । भवतु । क्रीडिष्यामि
तावदेतया । सखि, भर्तुर्वल्लभैषा ।

५. ततः किमिदानीमात्मानमायासयिष्यामि ।

सखि, कैषा पार्श्वपरिवृत्तवदनेन भर्त्रा स्निग्धया दृष्ट्या निध्यायते ॥ नन्वियं
पार्श्वगतेरावती ॥ सखि, अदक्षिण इव भर्ता मे प्रतिभाति । यः सर्वं देवीजन-
मुज्झित्वैकस्या मुखे बद्धलक्ष्यः ॥ चित्रगतं भर्तारं परमार्थतः संकल्प्यासूयति ।
भवतु क्रीडिष्यामि तावदेतया । सखि, भर्तुर्वल्लभैषा ॥ ततः किमिदानीमात्मान-

भ्रूमङ्गत्यादि स्पष्टोऽर्थ

इदानीं मध ॥

विदूषकः—अणुणअसज्जो दाणिं होहि ।

मालविका—अज्जगोदमो एत्थ ण संसेवदि । (पुनः स्थानान्तराभि-
खी भवितुमिच्छति ।)

बकुलावलिका—(मालविकां रुद्ध्वा ।) णै खु कुविदा दाणिं तुमं ।

मालविका—अइ चिरं कुविदं एव मं मण्णेसि, एसो पच्चा-
येअदि कोवो ।

राजा—(उपेत्य ।)

कुप्यसि कुवलयनयने चित्रार्पितचेष्टया किमेतन्मे ।

ननु तव साक्षादयमहमनन्यसाधारणो दासः ॥ १० ॥

बकुलावलिका—जेदुं भट्टा ।

मालविका—(आत्मगतम् ।) कैहं चित्रगदो भट्टा मए असूइदो ।
ति सप्रणयवदनमञ्जलिं करोति ।)

(राजा मदनकातर्यं रूपयति ।)

विदूषकः—किं भवं उदासीनो विअ ।

राजा—अविश्वसनीयत्वात्सख्यास्तव ।

विदूषकः—अत्तहोदीए अअं तुह अविस्सासो ।

राजा—श्रूयताम् ।

१. अनुनयसज्ज इदानीं भव ।

२. आर्यगौतमोऽत्र न संसेवते ।

३. न खलु कुपितेदानीं त्वम् ।

४. यदि चिरं कुपितामेव मां मन्यसे, एष प्रत्यानीयते कोपः ।

५. जयतु भर्ता ।

६. कथं चित्रगतो भर्ता मयासूयितः ।

७. किं भवानुदासीन इव ।

८. तवाविश्वास

पथि नयनयोः स्थित्वा स्थित्वा तिरोभवति क्षणा-

त्सरति सहसा बाहोर्मध्यं गतापि सखी तव ।

मनसिजरुजा क्लिश्यत्येवं समागममायया

कथमिव सखे विस्रब्धं स्यादिमां प्रति मे मनः ॥ ११ ॥

बकुलावलिका—सहि, बहुसो किल भट्टा विप्पलद्धो । दाव

तुए अत्ता विस्सासणिज्जो करीअदु ।

मालविका—सहि, मह उण मन्दभग्गाए सिविणसमाभमो
वि भट्टिणो दुल्लहो आसि ।

बकुलावलिका—भट्टा कहेदु से उत्तरं ।

राजा—

उत्तरेण किमात्मैव पञ्चबाणाग्निसाक्षिकम् ।

तव सख्यै मया दत्तो न सेव्यः सेविता रहः ॥ १२ ॥

बकुलावलिका—अणुगहीदमह ।

विदूषकः—(परिक्रम्य ।) बहूलावलिए, एसो बालासोअरुक्खस्स
पल्लवाइं लङ्घेदि हरिणो । णिवारेम णं ।

१. सखि, बहुशः किल भर्ता विप्रलब्धः । तावत्त्वयात्मा विश्वसनीयः
क्रियताम् ।

२. सखि, मम पुनर्मन्दभाग्यायाः स्वप्नसमागमोऽपि भर्तुर्दुर्लभ आसीत् ।

३. भर्ता कथयत्वस्या उत्तरम् ।

४. अनुगृहीताः सः ।

५. बकुलावलिके, एष बालाशोकवृक्षस्य पल्लवानि लङ्घयति हरिणः ।
निवारयाम एनम् ।

भवत्यामयं तवाविश्वासः । अस्मिन्वाक्ये काकुरनुसंधेया ॥ पथि नयनयोरि-
त्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ सखि, बहुशः किल भर्ता विप्रलब्धः । तावत्त्वयात्मा
विश्वसनीयः क्रियताम् ॥ सखि, मम पुनर्मन्दभाग्यायाः स्वप्नसमागमोऽपि भर्तु-
र्दुर्लभ आसीत् ॥ भर्ता कथयत्वस्या उत्तरम् ॥ उत्तरेणेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥
अनुगृहीता सः । बकुलावलिके, एष पल्लवानि लङ्घयति

बकुलावलिका—तह । (इति प्रस्थिता ।)

राजा—वयस्य, एवमेवासिन् रक्षणक्षणेऽवहितेन त्वया भवितव्यम् ।

विदूषकः—एवं वि गोदमो संदिसेअदि ।

बकुलावलिका—(परिक्रम्य ।) अज्ज गोदम, अहं अप्पआसे चिट्ठामि । तुमं दुवाररक्खओ होहि ।

विदूषकः—अज्जइ ।

(निष्क्रान्ता बकुलावलिका ।)

विदूषकः—इमं दाव फलिहक्खम्भं अत्तिदो होमि । (इति तथा-
त्वा ।) अहो सुहप्परिसदा सिलाविसेसस्स । (इति निद्रायते ।)

(मालविका ससाध्वसा तिष्ठति ।)

राजा—

• विसृज सुन्दरि संगमसाध्वसं

तव चिरात्प्रभृति प्रणयोन्मुखे ।

परिगृहाण गते सहकारतां

त्वमतिमुक्तताचरितं मयि ॥ १३ ॥

मालविका—देवीएँ भएण अत्तणोवि पिअं काढुं ण पारेमि ।

१. तथा ।

२. एवमपि गौतमः संदिश्यते ।

३. आर्यं गौतम, अहमप्रकाशे तिष्ठामि । त्वं द्वाररक्षको भव ।

४. युज्यते ।

५. इमं तावत्स्फटिकस्तम्भमाश्रितो भवामि । अहो सुखस्पर्शता शिलाविशेषस्य ।

६. देव्या भयेनात्मनोऽपि प्रियं कर्तुं न पारयामि ।

हरिणः । निवारयाम एनम् ॥ तथा ॥ एवमपि गौतमः संदिश्यते ॥ आर्यं गौतम, अहमप्रकाशे तिष्ठामि । त्वं द्वाररक्षको भव ॥ युज्यते ॥ इमं तावत्स्फटिकस्तम्भमाश्रितो भवामि । अहो सुखस्पर्शता शिलाविशेषस्य ॥ विसृजेत्यादि ।

राजा—अयि, न भेतव्यम् ।

मालविका—(सोपालम्भम् ।) 'जो ण भावदि, सो मए भट्ठिणी दंसणे दिट्ठसामत्थो भट्ठा ।

राजा—

दाक्षिण्यं नाम बिम्बोष्ठि वैम्बिकानां कुलव्रतम् ।

तन्मे दीर्घाक्षि ये प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनाः ॥ १४ ॥
तदनुगृह्यतां चिरानुरक्तोऽयं जनः । (इति संश्लेषमुपजनयति ।)

(मालविका परिहरति ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) रमणीयः खलु नवाङ्गनानां मदनवियावतारः । तथा हि ।

हस्तं कम्पयते रुणद्धि रशनाव्यापारलोलाङ्गुलीः

सौ हस्तौ नयति स्तनावरणतामालिङ्ग्यमाना बलात् ।

पातुं पक्षमलनेत्रमुज्जमयतः साचीकरोत्याननं

व्याजेनाप्यमिलाषपूरणसुखं निर्वर्तयत्येव मे ॥ १५ ॥

(ततः प्रविशतीरावती निपुणिका च ।)

इरावती—हैजे णिउणिए, सच्चं तुमं परिगदत्था चन्दिआए
समुद्धरअलिन्दसइदो एआई अज्जगोदमो दिट्ठो त्ति ।

निपुणिका—अण्णहा कहं भट्ठिणीए विण्णावेमि ।

१. यो न बिभेति, स मया भट्टिनीदर्शने दृष्टसामर्थ्यो भर्ता ।

२. हजे निपुणिके, सत्यं त्वं परिगतार्था चन्द्रिकया । समुद्रगृहालिन्दशयित एकाकी आर्यगौतमो दृष्ट इति ।

३. अन्यथा कथं भट्टिन्यै विज्ञापयामि ।

स्पष्टोऽर्थः ॥ देव्या भयेनात्मनोऽपि प्रियं कर्तुं न पारयामि ॥ यो न बिभेति स मया भट्टिनीदर्शने दृष्टसामर्थ्यो भर्ता ॥ दाक्षिण्यमिति । स्पष्टोऽर्थः वैम्बिकास्त्वदंश्या राजानः ॥ हस्तमित्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ हजे निपुणिके सत्यं त्वं परिगतार्था चन्द्रिकया । समुद्रगृहालिन्दशयित एकाकी आर्यगौतमो दृष्ट इति ॥ कथं भट्टिन्यै विज्ञापयामि ॥ तेन हि तत्रैव गच्छामि सः

इरावती—तेणं हि तहिं एव गच्छामो । संसआदो मुत्तं पिअ-
वअस्सं पुच्छिदुं च ।

निपुणिका—सावसेसं विअ भट्टिणीए वअणं ।

इरावती—अण्णं च चित्तगदं अज्जउत्तं पसादेदुं ।

निपुणिका—अह कइं दाणिं एव ण प्पसादीअदि ।

इरावती—मुँद्वे, जारिसो चित्तगदो णं तारिसो एव अण्णसं-
कन्तहिअओ अज्जउत्तो । केवलं उअआरादिकमं पमज्जिदुं अअं
आरम्भो ।

निपुणिका—इदो इदो भट्टिणी ।

(उभे परिक्रामतः ।)

(प्रविश्य ।)

चेटी—जेदुं भट्टिणी । देवी भणादि । ण मे मच्छरस्स एसो
कालो । तेण खु बहुमाणं वड्ढेदुं वअस्साए सह णिअलबन्धणे किदा

१. तेन हि तत्रैव गच्छामः संशयान्मुक्तं प्रियवयसं प्रष्टुं च ।

२. सावशेषमिव भट्टिन्या वचनम् ।

३. अन्यच्च चित्रगतमार्यपुत्रं प्रसादयितुम् ।

४. अथ कथमिदानीमेव न प्रसाद्यते ।

५. सुगधे, यादृशश्चित्रगतो ननु तादृश एवान्यसंक्रान्तहृदय आर्यपुत्रः ।
केवलमुपचारातिक्रमं प्रमार्जितुमयमारम्भः ।

६. इत इतो भट्टिनी ।

७. जयतु भट्टिनी । देवी भणति । न मे मत्सरस्यैष कालः । तेन
खलु बहुमानं वर्धयितुं वयस्यया सह निगलबन्धनं कृता मालविका ।
यद्यनुमन्यस आर्यपुत्रस्य प्रियं कर्तुं तथा करोमि । यत्तवेष्टं तन्मे भणेति ।

यावन्मुक्तं प्रियवयस्य प्रष्टुं च ॥ सावशेषमिव भट्टिन्या वचनम् ॥ अन्यच्च चित्र-
गतमार्यपुत्रं प्रसादयितुम् ॥ अथ कथमिदानीमेव न प्रसाद्यते ॥ सुगधे, यादृश-
श्चित्रगतो ननु तादृश एवान्यसंक्रान्तहृदय आर्यपुत्रः । केवलमुपचारातिक्रमं प्रमा-
र्जितुमयमारम्भः ॥ इत इतो भट्टिनी ॥ जयतु भट्टिनी । देवी भणति । न मे
मत्सरस्यैष कालः । तेन खलु बहुमानं वर्धयितुं वयस्यया सह निगलबन्धनं

मालविआ । जइ अणुमणसि अजउत्तस्स पिअं कादुं तहा करेमि ।
जं तुह इच्छिअं तं मे भणाहि त्ति ।

इरावती—णाअरिए, विण्णावेहि देवि । का वअं भट्ठिणि
णिओजेदुं । परिअणणिअलणे दंसिदो मइ अणुगहो । कस्स वा
पसादेण अअं जणो वड्ढदित्ति ।

चेटी—तंह । (इति निष्क्रान्ता ।)

निपुणिका—(परिक्रम्यावलोक्य च ।) भट्ठिणि, एसो दुवारुद्देसे
समुद्दघरअस्स विपणिगदो विअ बलीवद्दो अज्जगोदमो आसीणो
एव णिद्दाअदि ।

इरावती—अच्चाहिदं । ण खु सावसेसो विसविआरो हवे ।

निपुणिका—पसण्णसुहवण्णो दीसइ । अवि अ धुवसिद्धिणा
चिइच्छिदो । ता से असङ्कणिज्जं पावं ।

१. नागरिके, विज्ञापय देवीम् । का वयं भट्टिनीं नियोजयितुम् । परि-
जननिगलने दर्शितो मध्यनुग्रहः । कस्य वा प्रसादेनार्यं जनो वर्धत इति ।

२. तथा ।

३. भट्टिनि, एष द्वारोद्देशे समुद्रगृहस्य विपणिगत इव बलीवर्द आर्यगौ-
तम आसीन एव निद्रायते ।

४. अत्याहितम् । न खलु सावशेषो विषविकारो भवेत् ।

५. प्रसन्नमुखवर्णो दृश्यते । अपि च ध्रुवसिद्धिना चिकित्सितः ।
तदस्वाशङ्कनीयं पापम् ।

कृता मालविका । यद्यनुमन्यसे आर्यपुत्रस्य प्रियं कर्तुं तथा करोमि । यत्तवेष्टं
तन्मे भणेति ॥ नागरिके, विज्ञापय देवीम् । का वयं भट्टिनीं नियोजयितुम् ।
परिजननिगलनेन दर्शितो मध्यनुग्रहः । कस्य वा प्रसादेनार्यं जनो वर्धत इति ॥
तथा ॥ भट्टिनि, एष द्वारोद्देशे समुद्रगृहस्य विपणिगत इव बलीवर्द आर्यगौतम
आसीन एव निद्रायते ॥ अत्याहितम् । अत्याहितं नाम जीवानपेक्षि कर्म । अत्याहितं
महामीतिः कर्म जीवानपेक्षि च' इत्यमरसिंहः । न खलु सावशेषो विषविकारो
भवेत् ॥ प्रसन्नमुखवर्णो दृश्यते । अपिच ध्रुवसिद्धिना चिकित्सितः । तस्मा-
पापम् भवति मालविके । श्रुत मन्त्रिणा कस्यैष

विदूषकः—(उत्स्रप्रायते ।) भोदि मालविष् ।

निपुणिका—सुदं भट्टिणीए कस्स एसो अत्तणिओअसंपा-
दणे विस्ससणिज्जो हदासो । सवाकलं इदो एव सोत्थिवाअणमो-
दएहिं कुच्छिं पूरिअ संपदं मालविअं सिविणावेदि ।

विदूषकः—इरावदिं अदिक्कमन्ती होहि ।

निपुणिका—एदं अच्चाहिदं । इमं भुअङ्गभीरुअं बह्व-
बन्धुं इमिणा भुअङ्गकुडिलेण दण्डकट्टेण खम्भन्तरिदा भाअइस्सं ।

इरावती—अरुहदि एव किदग्घो उवदवस्स ।

(निपुणिका विदूषकस्योपरि दण्डकाष्ठं पातयति ।)

विदूषकः—(सहसा प्रबुध्य ।) अविहा अविहा । भो वअस्स,
सप्पो मे उवरि पडिदो ।

राजा—(सहसोपसृत्य ।) सखे, न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

१. भवति मालविके ।

२. श्रुतं भट्टिन्या । कस्यैष आत्मनियोगसंपादने विश्वसनीयो हताशः ।
सर्वकालमित एव स्वस्तिवाचनमोदकैः कुक्षिं पूरयित्वा सांप्रतं मालविकां
स्वप्रायते ।

३. इरावतीमतिकामन्ती भव ।

४. एतदत्याहितम् । इमं भुजंगभीरुं ब्रह्मबन्धुमनेन भुजंगकुटिलेन
दण्डकाष्ठेन स्तम्भान्तरिता भीषयिष्यामि ।

५. अर्हत्येव कृतघ्न उपद्रवस ।

६. अविधा अविधा । भो वयस्य, सप्पो म उपरि पतितः ।

संपादने विश्वसनीयो हताशः । सर्वकालमित एव स्वस्तिवाचनमोदकैः कुक्षिं
पूरयित्वा सांप्रतं मालविकां स्वप्रायते । अत्र दोषोद्घाटनादपवादो नाम संध्यङ्गमुक्तं
भवति । तत्रैव रोषभाषणात्संकेतो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ इरावतीमतिकामन्ती
भव ॥ एतदत्याहितम् । इमं भुजंगभीरुं ब्रह्मबन्धुमनेन भुजंगकुटिलेन दण्डकाष्ठेन
स्तम्भान्तरिता भीषयिष्यामि । अर्हत्येव कृतघ्न उपद्रवस । 'उवदवस्स' इत्यत्र कचित्,
'असादेः' इति प्राकृते कर्मणि षष्ठी ॥ अविधा अविधा । भो वयस्य, सप्पो म उपरि पतितः

मालविका—(अनुसृत्य ।) भट्टा, मा दाव सहसा निष्काम । स-
प्पोत्ति भणीअदि ।

इरावती—हँद्धि हद्धि । भट्टा इदो एव धावदि ।

विदूषकः—(सप्रहासम् ।) कैहं दण्डकट्टं एदं । अहं उण
जाणे जं मए केदईकण्टएहिं डंसं करिअ सप्पस्स उवरि अ-
असो किदं, तं मे फलितं ।

(प्रविश्य पटाक्षेपेण ।)

बकुलावलिका—मा दाव भट्टा पविसदु । कुडिलगई सप्पो
विअ दीसदि ।

इरावती—(स्तम्भान्तरिता राजानमुपेल ।) अँवि णिविघमणोरहो
दिवासंकेदो मिहुणस्स ।

(सर्वे इरावतीं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः ।)

राजा—प्रिये, अपूर्वोऽयमुपचारः ।

इरावती—बकुलावलिके, दिट्ठिआ दुच्चाहिआअविसआ सं-
पुण्णा दे वइण्णा ।

१. भर्ता, मा तावत्सहसा निष्काम । सर्प इति भण्यते ।

२. हा धिक् हा धिक् । भर्ता इत एव धावति ।

३. कथं दण्डकाष्टमेतत् । अहं पुनर्जने यन्मया केतकीकण्टकैर्दर्शं
कृत्वा सर्पस्योपर्ययशः कृतम्, तन्मे फलितम् ।

४. मा तावद्भर्ता प्रविशतु । कुटिलगतिः सर्प इव दृश्यते ।

५. अपि निर्विघ्नमनोरथो दिवासंकेतो मिथुनस्य ।

६. बकुलावलिके, दिष्ट्वा दूत्याधिकारविषया संपूर्णा ते प्रतिज्ञा ।

अत्रोद्वेजनाद्युक्तिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति॥भर्ता, मा तावत्सहसा निष्काम । सर्प
इति भण्यते ॥ हा धिक् हा धिक् । भर्ता इत एव धावति ॥ कथं दण्डकाष्टमेतत् ।
अहं पुनर्जने । यन्मया केतकीकण्टकैर्दर्शं कृत्वा सर्पस्योपर्ययशः कृतम्, तन्मे
फलितम् ॥ मा तावद्भर्ता प्रविशतु । इह कुटिलगतिः सर्प इव दृश्यते ॥ अपि
निर्विघ्नमनोरथो दिवासंकेतो मिथुनस्य ॥ बकुलावलिके, दिष्ट्वा दूत्याधिकारवि-

बकुलावलिका—प्रसीदतु मट्टिणी । किं नु खलु ददुरा वा-
हरन्ति त्वि देवीए पुढवीए देवो वरिसिदुं विरमदि ।

विदूषकः—मो दाव । मोदीए दंसणमेत्तेण अत्तभवं पणिवा-
दलङ्घणं विमुमरिदो । तुमं उण अज्जवि पसादं ण गेणहसि ।

इरावती—कुविदा दाणिं अहं किं करिस्सं ।

राजा—अस्थाने कोप इत्यनुपपन्नं त्वयि । तथा हि ।

कदा मुखं वरतनु कारणादृते

तवागतं क्षणमपि कोपपात्रताम् ।

अपर्वणि ग्रहकलुषेन्दुमण्डला

विभावरी कथय कथं भविष्यति ॥ १६ ॥

इरावती—अद्विष्टेति सुष्ठु वाहरिदं अज्जउत्तेण । अण्णसंक्रान्तेसु
अह्माणं आअहेएसु जदि उण कुप्पेअं, तदो हस्सा भवेअं ।

राजा—त्वमन्यथा कल्पयसि । अहं पुनः सत्यमेव कोपस्थानं
न पश्यामि ।

१. प्रसीदतु मट्टिनी । किं नु खलु ददुरा व्याहरन्ती देव्या पृथिव्यां
देवो वर्षितुं विरमति ।

२. मा तावत् । भवत्या दर्शनमात्रेणात्रभवान्प्रणिपातलङ्घनं विस्मृतः ।
त्वं पुनरद्यापि न गृह्णासि ।

३. कुपितेदानीमहं किं करिष्यामि ।

४. अस्थान इति सुष्ठु व्याहृतमार्थपुत्रेण । अन्यसंक्रान्तेष्वस्माकं भाग-
धेयेषु यदि पुनः कुप्येयम्, ततो हासा भवेयम् ।

यथा संपूर्णं ते प्रतिज्ञा ॥ प्रसीदतु मट्टिनी । किं नु खलु ददुरा व्याहरन्त्या-
क्रोशन्तीति देव्या पृथिव्यां देवो वर्षितुं विरमति ॥ मा तावत् । भवत्या दर्शन-
मात्रेणात्रभवान्प्रणिपातलङ्घनं विस्मृतः । त्वं पुनरद्यापि प्रसादं न गृह्णासि ॥
कुपितेदानीमहं किं करिष्यामि ॥ कदेति । स्पष्टोऽर्थः ॥ अस्थान इति सुष्ठु
व्याहृतमार्थपुत्रेण । अन्यसंक्रान्तेष्वस्माकं भागधेयेषु यदि पुनः कुप्येयम्, ततो

नार्हति कृतापराधोऽप्युत्सवदिवसेषु परिजनो दण्डम् ।

इति मोचिते मयैते प्रणिपतितुं मामुपगते च ॥ १७ ॥

इरावती—णिउणिए, गच्छ । देवीं विष्णावेहि । दिद्वो भवदीए पक्षपातो णं अज्जत्ति ।

निपुणिका—तेह । (इति निष्क्रान्ता ।)

विदूषकः—(आत्मगतम् ।) भो, अणत्थो संपडिदो । बन्धनञ्जट्टा गिहकपोतो बिडालिआए आलोए पडिदो ।

(प्रविश्य ।)

निपुणिका—(अपवार्य ।) भट्टिणि, जदिच्छादिद्विआए माहविआए आचक्किदं एवं खु एदं णिवुत्तंति । (इति कर्णे कथयति ।)

इरावती—(आत्मगतम् ।) उववण्णं । सच्चं अअं एत्थ ब्रह्मबन्धुणा किदो पओओ । (विदूषकं विलोक्य ।) इअं इमस्स कामतन्तसचिवस्स णीदी ।

१. निपुणिके, गच्छ । देवीं विज्ञापय । दृष्टो भवत्याः पक्षपातो नन्वयेति ।

२. तथा ।

३. भोः, अनर्थः संपतितः । बन्धनञ्जट्टो गृहकपोतो बिडालिकाया आलोके पतितः ।

४. भट्टिनि, यदृच्छादृष्टया माधविकयाख्यातम् । एवं खल्वेतन्निवृत्तमिति ।

५. उपपन्नम् । सत्यमयमत्र ब्रह्मबन्धुना कृतः प्रयोगः । इयमस्य कामतन्त्रसचिवस्य नीतिः ।

हास्या भवेयम् ॥ नार्हतीत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ निपुणिके, गच्छ । देवीं विज्ञापय । दृष्टो भवत्याः पक्षपातो नन्वयेति ॥ तथा ॥ भोः, अनर्थः संपतितः । बन्धनञ्जट्टो गृहकपोतः पारावतो बिडालिकाया आलोके पतितः ॥ भट्टिनि, यदृच्छादृष्टया माधविकयाख्यातम् । एवं खल्वेतन्निवृत्तमिति ॥ उपपन्नम् । सत्यमयमत्र ब्रह्मबन्धुना कृतः प्रयोगः । इयमस्य कामतन्त्रसचिवस्य नीतिः ॥ भवती, यदि नीतिगतमेक

विदूषकः—भौदि, जदि णीदिगदं एक्कवि अक्खरं पढेअं, णं मए अत्तभवं पेसिदो हवे ।

राजा—(आत्मगतम् ।) कथं नु खल्वस्मात्संकटादात्मानं मोचयिष्यामि ।

(प्रविश्य ।)

जयसेना—देवै, कुमारी वसुलच्छी कन्दुअं अणुधावन्ती पिङ्गलवानरेण बलिअं तासिदा अङ्कणिसण्णा देवीए पवादकिसलअं विअ वेवमाणा ण किंवि पकिदिं पडिवज्जइ ।

राजा—कष्टम् । कातरो बालभावः ।

इरावती—(स्ववेगम् ।) तुँवरदु अज्जउत्तो णं समासासिदुं । मासे संतासजणिदो विआरो वड्डुदु ।

राजा—अयमेनां संज्ञापयामि । (इति सत्वरं परिक्रामति ।)

विदूषकः—साहु रे पिङ्गलवानर, साहु । परिचादो तुए सपक्खो ।

(निष्क्रान्तौ राजा विदूषकश्च । इरावती निपुणिका प्रतीहारी च ।)

१. भवति, यदि नीतिगतमेकमप्यक्षरं पठेयम्, ननु मयात्रभवान्प्रेषितो भवेत् ।

२. देव, कुमारी वसुलक्ष्मीः कन्दुकमनुधावन्ती पिङ्गलवानरेण बलवत्रासिताङ्कनिषण्णा देव्याः प्रवातकिसलयमिव वेपमाना न किञ्चित्प्रकृतिं प्रतिपद्यते ।

३. त्वरतामार्यपुत्र एनां समाश्वासयितुम् । मास्याः संत्रासजनितो विकारो वर्धताम् ।

४. साधु रे पिङ्गलवानर, साधु । परित्रातस्त्वया स्वपक्षः ।

मप्यक्षरं पठेयम्, ननु मयात्रभवान्प्रेषितो भवेत् ॥ देव, कुमारी वसुलक्ष्मीः कन्दुकमनुधावन्ती पिङ्गलवानरेण बलवत्रासिताङ्कनिषण्णा देव्याः प्रवातकिसलयमिव वेपमाना न किञ्चित्प्रकृतिं प्रतिपद्यते ॥ त्वरतामार्यपुत्र एनां समाश्वासयितुम् । मास्याः संत्रासजनितो विकारो वर्धताम् ॥ साधु रे पिङ्गलवानर, साधु । परित्रात-

मालविका—हँला, देविं चिन्तिअ वेवदि मे हिअअं । न जाणे अदो वरं किं वा अणुहविद्वं हविस्सदिति ।

(नेपथ्ये)

अच्चरिअं अच्चरिअं । अपुण्णे एव पञ्चरते दोहलस्स मुउलेहिं संगद्धो तवणीआसोओ । जाव देवीए णिवेदेमि ।

(उभे श्रुत्वा प्रहृष्टे ।)

बकुलावलिका—आससिदु सही । सच्चप्पइण्णा देवी ।

मालविका—तेणं हि प्रमदवणपालिआए पुट्टदो होमि ।

बकुलावलिका—तँह ।

(इति निष्क्रान्ते ।)

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

१. सखि, देवीं चिन्तयित्वा वेपते मे हृदयम् । न जानेऽतः परं किं वानुभवितव्यं भविष्यतीति ।

२. आश्चर्यमाश्चर्यम् । अपूर्ण एव पञ्चरात्रे दोहदस्य मुकुलैः संनद्धस्तपनीयाशोकः । यावदेवै निवेदयामि ।

३. आश्वसितु सखी । सत्यप्रतिज्ञा देवी ।

४. तेन हि प्रमदवनपालिकायाः पृष्ठतो भवावः ।

५. तथा ।

स्त्वया स्वपक्षः । अहमिति शेषः ॥ सखि, देवीं चिन्तयित्वा वेपते मे हृदयम् । न जानेऽतः परं किं वानुभवितव्यं भविष्यतीति ॥ आश्चर्यमाश्चर्यम् । अपूर्ण एव पञ्चरात्रे दोहदस्य मुकुलैः संनद्धस्तपनीयाशोकः । यावदेवै निवेदयामि । आश्वसितु सखी ॥ सत्यप्रतिज्ञा देवी । अत्र देव्यनुग्रहरूपकार्यसंग्रहणादादानं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ तेन हि प्रमदवनपालिकायाः पृष्ठतो भवावः ॥ तथा । इदं मालविकाकृतमुद्यानपालिकानुसरणमुत्तराङ्कोपयुक्तत्वाद्विन्दुरित्यनुसंधेयम् । इति श्रीकाट्यवेमभूपविरचिते कुमारगिरिराजीये मालविकाग्नि-चतुर्थोऽङ्कः ॥

पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशत्युद्यानपालिका ।)

उद्यानपालिका—उर्वस्वितो मए किदसत्कारविहिणो तवणी-
आसोअस्स वेदिआबन्धो । जाव अणुद्धिदणिओअं अत्ताणं देवीए
णिवेदेमि । (परिक्कम्य ।) अहो देवस्स अणुकम्पणीआ मालविआ ।
तस्सि तह चण्डिआ देवी इमिणा असोअकुसुमवृत्तन्तेण पसादसुमुखी
हविस्सदि कहिं णु खु देवी हवे । (विलोक्य ।) अहो, एसो देवीए
परिअणब्भन्तरो किंवि जदुमुद्दालन्निद्धं मज्झूसं गेण्हिअ चदुस्सा-
लादो कुब्जो सारसिओ णिक्कमदि । पुच्छिस्सं दाव णं । (उपसृत्य ।)
सारसिअ, कहिं पत्थिदोसि ।

सारसिकः—मैहुअरिए, विज्जाभरिआणं बह्मणाणं णिच्छद-
स्विणामाडिआ पुरोहिदस्स हत्थं पावइस्सं ।

१. उपक्षिप्तो मया कृतसत्कारविधिस्तपनीयाशोकस्य वेदिकाबन्धः ।
यावदनुष्ठितनियोगमात्मानं देव्यै निवेदयामि । अहो दैवस्यानुकम्पनीया
मालविका । तस्यां तथा चण्डी देव्यनेनाशोककुसुमवृत्तान्तेन प्रसादसुमुखी
भविष्यति । कुत्र न खलु देवी भवेत् । अहो, एष देव्याः परिजनाभ्यन्तरः
किमपि जतुमुद्दालान्निद्धतां मज्झूषां गृहीत्वा चतुःशालातः कुब्जः सारसिको
निष्कामति । प्रक्ष्यामि तावदेनम् । सारसिक, कुत्र प्रस्थितोऽसि ।

२. मधुकरिके, विद्याभरितानां ब्राह्मणानां नित्यदक्षिणामाडिका पुरोहि-
तस्य हस्तं प्रापयिष्यामि ।

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभमाणः यथासंघटनार्थं प्रथमं प्रवेशकं नामार्थोपक्षेपकं
प्रस्तौति—ततः प्रविशतीत्यादि । उपक्षिप्तो मया कृतसत्कारविधिस्तपनीया-
शोकस्य वेदिकाबन्धः । यावदनुष्ठितनियोगमात्मानं देव्यै निवेदयामि । अहो
दैवस्यानुकम्पनीया मालविका । तस्यां तथा चण्डी देव्यनेनाशोककुसुमवृत्तान्तेन
प्रसादसुमुखी भविष्यति । कुत्र न खलु देवी भवेत् । अहो, एष देव्याः परिजनाभ्य-
न्तरः किमपि जतुमुद्दालान्निद्धतां मज्झूषां गृहीत्वा चतुःशालातः कुब्जः सारसिको
निष्कामति । प्रक्ष्यामि तावदेनम् । सारसिक, कुत्र प्रस्थितोऽसि ॥ मधुकरिके,

उद्यानपालिका—^१किंनिमित्तं ।

सारसिकः—जैदप्पहुदि सेणावदी जण्णतुरंगरक्खणे णित्तो भट्टिदारओ वसुमित्तो, तदप्पहुदि तस्स आऊसणिमित्तं णिक्कसदसु-
वण्णपरिमाणं दक्खिणं देवी दक्खिणीएहिं परिग्गाहेदि ।

उद्यानपालिका—अह कहिं देवी । किं वा अणुचिट्ठदि ।

सारसिकः—मङ्गलघरे आसणत्था भविअ विदब्भविसआदो
भादुणा वीरसेणेण पेसिदं लेहं लेहकरेहिं वाइअमाणं सुणादि ।

उद्यानपालिका—को^२ उण विदब्भराअवुत्तन्तो सुणीअदि ।

सारसिकः—वैसीकिदो किल वीरसेणप्पमुहेहिं भत्तुणो विजअ-
दण्ढेहिं विदब्भणाहो मोइदो से दाआदो माहवसेणो । दूदो अ

१. किंनिमित्तम् ।

२. यदाप्रभृति सेनापतिर्यज्ञतुरंगरक्षणे नियुक्तो भर्तृदारको वसुमित्रः,
तदाप्रभृति तस्यायुर्निमित्तं निष्कशतसुवर्णपरिमाणां दक्षिणां देवी दक्षिणीयैः
परिग्राहयति ।

३. अथ कुत्र देवी । किं वानुतिष्ठति ।

४. मङ्गलगृह आसनस्था भूत्वा विदर्भविषयाद्वात्रा वीरसेनेन प्रेषितं लेखं
लेखकरैर्वाच्यमानं शृणोति ।

५. कः पुनर्विदर्भराजवृत्तान्तः श्रूयते ।

६. वशीकृतः किल वीरसेनप्रमुखैर्भर्तुर्विजयदण्डैर्विदर्भनाथः । मोचितो-
ऽस्य दायादो माधवसेनः । दूतश्च तेन महासाराणि रत्नानि वाहनानि शि-
ल्पकारिकाभूयिष्ठं परिजनमुपायनीकृत्य भर्तुः सकाशं प्रेषित इति ।

यिष्यामि ॥ किंनिमित्तम् ॥ यदाप्रभृति सेनापतिर्यज्ञतुरंगरक्षणे नियुक्तो भर्तृदारको
वसुमित्रः, तदाप्रभृति तस्यायुर्निमित्तं निष्कशतसुवर्णपरिमाणां दक्षिणां देवी
दक्षिणीयैः परिग्राहयति । दक्षिणीयो दक्षिणार्हः । 'कडङ्करदक्षिणाच्छ च' इति छप्र-
त्ययः ॥ अथ कुत्र देवी । किं वानुतिष्ठति ॥ मङ्गलगृह आसनस्था भूत्वा विदर्भ-
विषयाद्वात्रा वीरसेनेन प्रेषितं लेखं लेखकरैर्वाच्यमानं शृणोति । कः पुनर्विदर्भरा-
जवृत्तान्तः श्रूयते ॥ वशीकृतः किल वीरसेनप्रमुखैर्भर्तुर्विजयदण्डैर्विदर्भनाथः ।

तेषु महासाराणि रत्नानि बाह्यानि सिद्ध्यकारिण्यमूहं परिअणं
उवाअणीकरिअ भट्टिणो सआसं पेसिदोत्ति ।

उद्यानपालिका—अहं वि देवीए सआसं गच्छहि । तुमं वि
अत्तणो णिओअं अणुचिट्ठ ।

(इति निष्क्रान्तौ ।)

इति प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशति प्रतीहारी ।)

प्रतीहारी—आणत्तहि असोअसकारवावुदाए देवीए । विण्णावे-
हि अज्जउत्तेण सह असोअरुक्खस्स पसूणलच्छि पच्चक्खीकादुंति ।
ता जाव धम्मासणगदं देवं पडिवालेमि । (इति परिक्रामति ।)

(नेपथ्ये वैतालिकाः ।)

प्रथमः—दिक्षा दण्डैरेव रिपुशिरःसु वर्तते देवः ।

परभृतकलव्याहारेषु त्वमात्तरतिर्मधुं

नयसि विदिशातीरोद्यानेष्वनङ्ग इवाङ्गवान् ।

विजयकरिणामालानत्वं गतैः प्रबलस्य ते

वरद वरदारोघोवृक्षैः सहावनतो रिपुः ॥ १ ॥

१. अहमपि देव्याः सकाशं गच्छामि । त्वमप्यात्मनो नियोगमनुतिष्ठ ।

२. आज्ञासम्यशोकसत्कारव्यापृतया देव्या । विज्ञापय आर्यपुत्रेण
सहाशोकवृक्षस्य प्रसूनलक्ष्मीं प्रत्यक्षीकर्तुमिति । तद्यावद्धर्मासनगतं देवं
प्रतिपालयामि ।

मेचितोऽस्य दायादो माधवसेनः । वृत्तश्च तेन महासाराणि रत्नानि बाह्यानि शिल्प-
कारिकाभूयिष्ठं परिजनमुपायनीकृत्य भर्तुः सकाशं प्रेषित इति ॥ अहमपि देव्याः
सकाशं गच्छामि । त्वमप्यात्मनो नियोगमनुतिष्ठ ॥ ततः प्रविशतीत्यादि ।
आज्ञासम्यशोकसत्कारव्यापृतया देव्या । विज्ञापय आर्यपुत्रेण सहाशोकवृक्षस्य
प्रसूनलक्ष्मीं प्रत्यक्षीकर्तुमिति । तस्माद्यावद्धर्मासनगतं देवं प्रतिपालयामि ॥
परभृतेत्यादि । सद्योऽर्थः ॥ चिरचितेति । कथकैशिकान्विदर्भदेशान्मध्ये-

द्वितीयः—

विरचितपदं वीरप्रीत्या सुरोपमसूरिभि-
श्चरितमुभयोर्मध्येकृत्य स्थितं कथकैशिकान् ।

तव हृतवतो दण्डानीकैर्विदर्भपतेः श्रियं

परिघगुरुभिर्दोर्भिर्विष्णोः प्रसह्य च रुक्मिणीम् ॥ २ ॥

प्रतीहारी—ऐसो जअसहसूइदप्पत्थाणो भट्टा इदो एव आअ-
च्छदि । अहं वि दाव इमस्स पमुहादो लोआदो ओसरिअ खम्म-
न्तरिदा होमि । (इत्येकान्ते स्थिता ।)

(प्रविश्य सवयस्यः ।)

राजा—

कान्तां विचिन्त्य सुलभेतरसंप्रयोगां
श्रुत्वा विदर्भपतिमानमितं बलैश्च ।

धाराभिरातप इवाभिहतं सरोजं

दुःखायते मम मनः सुखमश्नुते च ॥ ३ ॥

विदूषकः—जैह अहं पेक्खामि । एकन्तसुहिदो भवं हविस्सदि ।

राजा—कथमिव ।

विदूषकः—अज्ज किल देवीए एवं पण्डितकौशिकी भणिदा ।

१. एष जयशब्दसूचितप्रस्थानो भर्तेत एवागच्छति । अहमपि ताव-
दस्य प्रमुखाल्लोकादपसृत्य स्तम्भान्तरिता भवामि ।

२. यथाहं पश्यामि । एकान्तसुखितो भवान्भविष्यति ।

३. अद्य किल देव्यैवं पण्डितकौशिकी भणिता । भगवति, यत्त्वं प्रसा-
धनगर्वं वहसि, तद्दर्शय मालविकायाः शरीरे विवाहनैपथ्यमिति । तथा
सविशेषालंकृता मालविका । तत्रभवती कदाचित्पूरयेद्भवतोऽपि मनोरथम् ।

कृत्य । आक्रम्येत्यर्थः । 'मध्ये पदे निवचने च' इति गतिसंज्ञा । 'कुगतिप्रादयः' इति
समासः । 'समासे नञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्' । शेषं स्पष्टम् ॥ एष जयशब्दसूचितप्रस्थानो
भर्तेत एवागच्छति । अहमपि तावदस्य प्रमुखाल्लोकादपसृत्य स्तम्भान्तरिता भवामि ॥
कान्तां विचिन्त्येत्यादि । सुलभेतरसंप्रयोगामसुलभसमागमाम् । दुःखायते
'सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम्' इति क्यच् । अत्र मालविकारूपबीजानुसंधानात्संधिर्ना-
म निर्वह भवति यथाह पश्यामि एकान्तसुखितो भवान्भविष्यति ॥

भवदि, जं तुमं पसाहणगवं वहसि, तं दंसेहि मालविआए स-
रीरे विवाहणेवच्छं ति । ताए सविसेसालंकिदा मालविआ । तत्तहोदी
कदावि पूरण भवदोवि मणोरहं ।

राजा—सखे, मदपेक्षामनुप्राप्य अनया धारिण्या पूर्वाचरितैः
संभाव्यत एवैतत् ।

प्रतीहारी—(उपगम्य ।) जेदुं भट्टा । देवी विण्णावेदि । तवणी-
आसोअस्स कुसुमसमदंसणेण मह आरम्भो सफलो करीअदु ति ।

राजा—ननु तत्रैव तिष्ठति ।

प्रतीहारी—अह इं । जहारहसंमाणसुहिअं अन्तेउरं विस-
ज्जिअ मालविआपुरोएण अत्तणो परिअणेण सह देवं पडिवालेदि ।

राजा—(सहर्षं विलोक्य विदूषकम् ।) जयसेने, गच्छाग्रतः ।

प्रतीहारी—एदु एदु देवो । (इति परिक्रामति ।)

विदूषकः—(विलोक्य ।) भो वयस्स, किंचि परिवुत्तजोवणो
विअ वसन्तो पमदवणे लक्खीअदि ।

१. जयतु भर्ता । देवी विज्ञापयति । तपनीयाशोकस्य कुसुमसहदर्शनेन समारम्भः सफलः क्रियतामिति ।

२. अथ किम् । यथार्हसंमानसुखितमन्तःपुरं विसृज्य मालविकापुरो-
गेणात्मनः परिजनेन सह देवं प्रतिपालयति ।

३. एत्वेतु देवः ।

४. भो वयस्य, किंचित्परिवृत्तयौवन इव वसन्तः प्रमदवने लक्ष्यते

कथमिवेति प्रश्ने । अत्र कार्यान्वेषणाद्विरोधो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ अथ किल
देव्यैवं पण्डितकौशिकी भणिता । भगवति, यत्त्वं प्रसाधनगर्वं वहसि, तद्दर्शय माल-
विकायाः शरीरे विवाहनैपथ्यमिति । तथा सविशेषालंकृता मालविका । तत्रभवती
धारिणी कदाचित्पूरयेद्वततोऽपि मनोरथम् । अत्र कार्योपदर्शनात्पूर्वभाव इति संध्य-
ङ्गमुक्तं भवति ॥ जयतु भर्ता । देवी विज्ञापयति । तपनीयाशोकस्य कुसुमसहदर्शनेन
समारम्भः सफलः क्रियतामिति ॥ अथ किम् । यथार्हसंमानसुखितमन्तःपुरमव-
रोधजनं विसृज्य मालविकापुरोगेणात्मनः परिजनेन सह देवं प्रतिपालयति ॥
एत्वेतु देवः ॥ भो वयस्य, किंचित्परिवृत्तयौवन इव वसन्तः प्रमदवने लक्ष्यते ॥ अग्रे

राजा—यथाह भवान् ।

अग्रे विकीर्णकुरवकफलजालकभिद्यमानसहकारम् ।

परिणामाभिमुखमृतोरुत्सुकयति यौवनं चेतः ॥ ४ ॥

विदूषकः—(परिक्रम्य ।) अहो, अयं सो दिग्गणेवच्छो वि०
कुसुमस्थवण्णिं तवणीआसोओ । ओलोअदु भवं ।

राजा—स्थाने खलु प्रसवमन्थरोऽयमभूत् । यदिदानीमनन्यसा-
धारणीं शोभासुद्रहति । पश्य ।

सर्वाशोकतरूणां प्रथमं सूचितवसन्तविभवानाम् ।

निर्वृत्तदोहदेऽसिन्संक्रान्तानीव कुसुमानि ॥ ५ ॥

विदूषकः—तह । भो, वीसद्धो होहि । अस्सेसु संणिहिदेसु वि-
धारिणी पासपरिवट्टिणिं मालविअं अणुमण्णेदि ।

राजा—(सहर्षम् ।) सखे, पश्य ।

मामियमभ्युत्तिष्ठति देवी विनयादनुत्थिता प्रियया ।

विस्तृतहस्तकमलया नरेन्द्रलक्ष्म्या वसुमतीव ॥ ६ ॥

(ततः प्रविशति धारिणी मालविका परिव्राजिका विभवतश्च परिवारः ।)

मालविका—(आत्मगतम् ।) जानामि निमित्तं कोदुआलंकारस्स ।

१. अहो, अयं स दत्तनेपथ्य इव कुसुमस्तवकैस्तपनीयाशोकः । अव-
लोकयतु भवान् ।

२. तथा । भोः, विसन्ध्यो भव । अस्मासु संनिहितेष्वपि धारिणी पार्श्व-
परिवर्तिनीं मालविकामनुमन्यते ।

३. जानामि निमित्तं कौतुकाङ्कारस्य । तथा मे हृदयं विसिनीप-
त्रगतमिव सलिलं वेपते । अपि च दक्षिणेतरेऽपि मे नयनं बहुशः स्फुरति

विकीर्णकुरवकेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ अहो, अयं स दत्तनेपथ्य इव कुसुमस्तव-
कैस्तपनीयाशोकः । अवलोकयतु भवान् ॥ सर्वाशोकतरूणामित्यादि । स्पष्टो-
ऽर्थः ॥ तथा भो, विसन्ध्यो भव । अस्मासु संनिहितेष्वपि धारिणी पार्श्वपरिवर्तिनीं
ते मामियमिति स्पष्टोऽर्थः ॥ जानामि निमित्तं कौतुकाङ्कार

तह वि मे हिअअं बिसिणीपत्तगदं विअ सलिलं वेवदि । अविअ
दक्खिणेदरं वि णअणं बहुसो फुरदि ।

विदूषकः—^१भो वअस्स, विवाहणेवच्छेण सविसेसं खु सोहदि
मालविआ ।

राजा—पश्याम्येनाम् । यैषा

अनतिलम्बिदुकूलनिवासिनी

बहुभिराभरणैः प्रतिभाति मे ।

उडुगणैरुदयोन्मुखचन्द्रिका

हतहिमैरिव चैत्रनिभावरी ॥ ७ ॥

देवी—(वपेल ।) जेदु अज्जउत्तो ।

विदूषकः—^२वैड्डु मोदी ।

परिव्राजिका—विजयतां देवः ।

राजा—भगवति, अभिवादये ।

परिव्राजिका—अभिप्रेतसिद्धिरस्तु ।

देवी—(समितम् ।) अज्जउत्त, एस ते अहोहिं तरुणीजणसहा-
स्स असोओ संकेदधरो कप्पिदो ।

विदूषकः—^३भो, आराहिओसि ।

१. भो वयस्य, विवाहनैपथ्येन सविशेषं खलु शोभते मालविका ।

२. जयत्वार्यपुत्रः ।

३. वर्धतां भवती ।

४. आर्यपुत्र, एष तेऽस्माभिस्तरुणीजनसहायस्याशोकः संकेतगृहं
कल्पितः ।

५. भोः, आराधितोऽसि ।

स । तथापि मे हृदयं बिसिनीपत्रगतसिख सलिलं वेपते । अपि च दक्षिणेतरेऽपि मे
यनं बहुशः स्फुरति ॥ भो वयस्य, विवाहनैपथ्येन सविशेषं खलु शोभते मालविका ।
नतिलम्बीत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ जयत्वार्यपुत्रः ॥ वर्धतां भवती ॥ आर्य-
पुत्र, एष तेऽस्माभिस्तरुणीजनहितस्याशोकः संकेतगृहं कल्पितः ॥ भोः, आरा-

राजा—(सत्रीडमशोकमभितः परिक्रामन् ।)

नायं देव्या भाजनत्वं न नेयः

सत्काराणामीदृशानामशोकः ।

यः सावज्ञो माधवश्रीनियोगे

पुष्पैः शंसत्यादरं त्वत्प्रयत्ने ॥ ८ ॥

विदूषकः—^१भो, वीसद्धो भविअ तुमं जोषणवदिं इमं

देवी—^२कं ।

विदूषकः—^३भोदि, तवणीआसोअस्स कुसुमसोहम् ।

(सर्वं उपविशन्ति ।)

राजा—(मालविकां विलोक्य । आत्मगतम् ।) कष्टः खलु वियोगः ।

अहं रथाङ्गनामेव प्रिया सहचरीव मे ।

अननुज्ञातसंपर्का धारिणी रजनीव नौ ॥ ९ ॥

(प्रविश्य ।)

कञ्चुकी—विजयतां देवः । देव, अमात्यो विज्ञापयति विषयोपायने द्वे शिल्पकारिके मार्गपरिश्रमादलघुशरे इति प्रवेशिते । संप्रति देवोपस्थानयोग्ये संवृत्ते । तदाज्ञां देवो र्हतीति ।

राजा—प्रवेशय ते ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य ताभ्यां सह इतो भवत्यौ ।)

१. भोः, विसन्धो भूत्वा त्वं यौवनवतीभिमां पश्य ।

२. काम् ।

३. भवति, तपनीयाशोकस्य कुसुमशोभाम् ।

धितोऽस्ति ॥ नायं देव्या इत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ भोः, विसन्धो भूः नवतीभिमां पश्य ॥ काम् ॥ भवति, तपनीयाशोकस्य कुसुमशोभाम् रथाङ्गेत्यादि स्पष्टोऽर्थः ॥ सखि मदलिके, अपूर्वभिमा राजकुल प्रविष्ट

प्रथमा—हूँला मदणिए, अपुबं इमं राअउलं पविसन्तीए पसी-
ददि मे हिअअं ।

द्वितीया—^१जोसिणीए, अत्थि खु लोअप्पवादो । आआमि सुहं
दुक्खं वा हिअअसमवत्था कहेदित्ति ।

प्रथमा—^२सो सच्चो दाणिं होदु ।

कञ्चुकी—एष देव्या सह देवस्तिष्ठति । उपसर्पतां भवत्यौ
(उभे उपसर्पतः ।)

(मालविका परिव्राजिका च चेत्यौ दृष्ट्वा परस्परमवलोकयतः ।)

उभे—(प्रणिपत्य ।) जेदुं भट्टा । जेदु भट्टिणी ।

(राजाज्ञया उभे उपविष्टे ।)

राजा—कस्यां कलायामभिविनीते भवत्यौ ।

उभे—भैट्टा, संगीदे अब्भन्तरत्त ।

राजा—देवि, गृह्यतामनयोरन्यतरा ।

देवी—मालविए, इदो पेक्ख । कदरा ते संगीदसहआरिणी
च्चदि ।

१. सखि मदनिके, अपूर्वमिमं राजकुलं प्रविशन्त्याः प्रसीदति मे
हृदयम् ।

२. ज्योत्स्निके, अस्ति खलु लोकप्रवादः । आगामि सुखं दुःखं वा
हृदयसमवस्था कथयतीति ।

३. स सत्य इदानीं भवतु ।

४. जयतु भर्ता । जयतु भट्टिनी ।

५. भर्तः, संगीतेऽभ्यन्तरे स्तः ।

६. मालविके, इतः पश्य । कतरा ते संगीतसहकारिणी रोचते ।

दति मे हृदयम् ॥ ज्योत्स्निके, अस्ति खलु लोकप्रवादः । आगामि सुखं दुःखं वा
हृदयसमवस्था कथयतीति ॥ स सत्य इदानीं भवतु ॥ जयतु भर्ता । जयतु भट्टिनी ॥
भर्तः, संगीतेऽभ्यन्तरे स्तः ॥ मालविके, इतः पश्य । कतरा ते संगीतसहकारिणी

उभे—(मालविकां दृष्ट्वा ।) अहो भट्टदारिआ । (इति प्रणम्य ।) जे-
दु जेदु भट्टदारिआ । (तया सह बाष्पं विकिरतः ।)

(सर्वे सविस्मयमवलोकयन्ति ।)

राजा—के वा भवत्यौ । का वा इयम् ।

उभे—भट्टा, एसा अह्माणं भट्टदारिआ ।

राजा—कथमिव ।

उभे—सुणादु भट्टा । जोसो भट्टिणा विजयदण्डेहिं विदम्भ-
णाहं वसीकरिअ बन्धणादो मोइओ कुमारो माधवसेणो णाम, तस्स
इअं कणीअसी भट्टणी मालविआ णाम ।

देवी—कंहं राअदारिआ इअं । चन्दणं खु मए पादुओवओ-
एण दूसिदं ।

राजा—अथात्रभवती कथमित्थंभूता ।

मालविका—(निःश्वस्य । आत्मगतम् ।) विहिणिओएण ।

द्वितीया—भट्टुदाआदवसंगदे भट्टदारए माधवसेणे तस्स अम-

१. अहो भर्तृदारिका । जयतु जयतु भर्तृदारिका ।

२. भर्तः, एषास्माकं भर्तृदारिका ।

३. शृणोतु भर्ता । यः स भर्ता विजयदण्डैर्विदर्भनाथं वशीकृत्य
बन्धनान्मोचितः कुमारो माधवसेनो नाम, तस्येयं कनीयसी भगिनी माल-
विका नाम ।

४. कथं राजदारिकेयम् । चन्दनं खलु मया पादुकोपयोगेन दूषितम् ।

५. विधिनियोगेन ।

६. भर्तृदायादवसंगते भर्तृदारके माधवसेने तस्यामात्येनार्यसुमतिना-
स्मादृशं परिजनमुज्झित्वा गूढमानीतैषा ।

रोचते॥अहो भर्तृदारिका । जयतु जयतु भर्तृदारिका ॥ भर्तः, एषास्माकं भर्तृदारिका
शृणोतु भर्ता । यः स भर्ता विजयदण्डैर्विदर्भनाथं वशीकृत्य बन्धनान्मोचितः कु-
मारो माधवसेनो नाम, तस्येयं कनीयसी भगिनी मालविका नाम ॥ कथं राजदार्-
रिकेयम् । चन्दनं खलु मया पादुकोपयोगेन दूषितम् ॥ विधिनियोगेन ॥ भर्तृदायादव-

हेण अज्जसुमदिणा अहारिसं परिअणं उज्झिअ गूढं आणीदा एसा ।

राजा—श्रुतपूर्वं मयैतत् । ततस्ततः ।

द्वितीया—भट्टा, अदो वरं ण आणीमो ।

परिव्राजिका—ततः परं मन्दभागिनी कथयिष्यामि ।

उभे—अज्जकोसिईए विअ सरसंजोओ ।

मालविका—^३णं सा एव ।

उभे—जदिवेसधारिणी अज्जकोसिई दुक्खेण विभावीअदि ।

भगवदि, वन्दामो ।

परिव्राजिका—स्वस्ति भवतीभ्याम् ।

राजा—कथमाप्तवर्गोऽयं भगवत्याः ।

परिव्राजिका—एवमेतत् ।

विदूषकः—तेणै हि कहेदु भवदी अत्तहोदीए उत्तन्तं असेसं ।

परिव्राजिका—(सवैक्कव्यम् ।) तावच्छूयताम् । माधवसेनसचिवं

समाग्रजं सुमतिमवगच्छ ।

राजा—उपलक्षितम् । ततस्ततः ।

परिव्राजिका—स इमां तथागतभ्रातृकां मया सार्धमपवाह्य भ-
वत्संबन्धापेक्षया पथिकसार्धं विदिशागामिनमनुप्रविष्टः ।

राजा—ततस्ततः ।

१. भर्तः, अतः परं न जानीमः ।

२. आर्यकौशिक्या इव स्वरसंयोगः ।

३. ननु सैव ।

४. यतिवेषधारिण्यार्यकौशिकी दुःखेन विभाव्यते । भगवति, व-
न्दावहे ।

५. तेन हि कथयतु भगवत्यत्रभवत्या वृत्तान्तमशेषम् ।

शङ्कते भर्तृदारके माधवसेने तस्यामात्येनार्यसुमतिनास्मादृशं परिजनमुज्झित्वा गूढ-
मानीतैषा ॥ भर्तः, अतः परं न जानीमः ॥ आर्यकौशिक्या इव स्वरसंयोगः ॥ ननु
सैव ॥ यतिवेषधारिण्यार्यकौशिकी दुःखेन विभाव्यते । भगवति, वन्दावहे ॥ तेन
माल० ९

परित्राजिका—स चाटव्यन्तरे निविष्टो गताध्वा वणिग्जनः

राजा—किं चान्यत् ।

परित्राजिका—ततः

तूणीरपट्टपरिबद्धभुजान्तराल-

मापार्ष्णिणलम्बिशिखिपिच्छकलापधारि ।

कोदण्डपाणि विनदत्प्रतिरोधकाना-

मापातदुष्प्रसहमाविरभूदनीकम् ॥ १० ॥

(मालविका भयं रूपयति ।)

विदूषकः—भोदि, मा भआहि । अतिक्रान्तं खु तत्तहोदी क-
हेदि ।

राजा—ततस्ततः ।

परित्राजिका—ततो मुहूर्ते बद्धायुधास्ते पराङ्मुखीभूताः सार्ध-
बाहयोद्धारस्तस्करैः ।

राजा—हन्त, इतः परं कष्टतरं श्रोतव्यम् ।

परित्राजिका—ततः सुमतिः

इमां परीप्सुर्दुर्जाते पराभिभवकातराम् ।

भर्तृप्रियः प्रियैर्भर्तुरानृप्यमसुभिर्गतः ॥ ११ ॥

प्रथमा—अहो, हदो सुमदी ।

१. भवति, मा विमेहि । अतिक्रान्तं खलु तत्रभवती कथयति ।

२. अहो, हतः सुमतिः ।

हि कथयतु भगवत्यत्रभवत्या वृत्तान्तमशेषम् ॥ तूणीरपट्टेत्यादि । सद्योऽर्थः
भवति, मा विमेहि । अतिक्रान्तं खलु तत्रभवती कथयति ॥ इमामित्यादि
दुर्जात आपदि पराभिभवकातराम् । परेषां शत्रूणामभिभव आक्रमणं त-
स्मात्कातरां दुःखितामिमां मालविकां परीप्सुः पर्याप्तुं परित्रातुमिच्छुः । 'आप्श-
प्युधामीत्' इतीत्वम् । 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य' इत्यभ्यासलोपः 'पर्याप्तिः स्वात्परि-
त्राणं हस्तधारणमित्यपि' इत्यमरः । भर्तृप्रियः स्वामिभक्तः । प्रियैरिष्टैरसुभि-
प्रापैर्भर्तुर- गत प्राप्त ॥ अहो, हतः सुमति ॥ अतः खलु भर्तृदारि-

द्वितीया—अहो खु भट्टिदारिआए इअं समवस्था संवृत्ता ।

(परिव्राजिका बाष्पं विसृजति ।)

राजा—भगवति, तनुत्यजामीदृशी लोकयात्रा । न शोच्यं तत्र-
भवान्सफलीकृतभर्तृपिण्डः । ततस्ततः ।

परिव्राजिका—ततोऽहं मोहमुपगता यावत्संज्ञां लभे, ताव-
दियं दुर्लभदर्शना संप्रवृत्ता ।

राजा—महत्खलु कृच्छ्रमनुभूतं भगवत्या ।

परिव्राजिका—ततो आतृशरीरमग्निमात्कृत्वा पुनर्नवीभूतवैध-
व्यदुःखया मया त्वदीयदेशसवतीर्य इमे काषाये गृहीते ।

राजा—युक्तः सज्जनस्यैष पन्थाः । ततस्ततः

परिव्राजिका—सेयमाटविकेभ्यो वीरसेनं वीरसेनाच्च देवीं
गता देवीगृहे लब्धप्रवेशया दृष्टेत्येतदवसानं कथायाः ।

मालविका—किं^१ नु खु संपदं भट्टा भणादि ।

राजा—अहो परिभवोपहारिणो विनिपाताः । कुतः ।

प्रेष्यभावेन नामेयं देवीशब्दक्षमा सति ।

स्नानीयवस्त्रक्रियया पत्रोर्णं वोपयुज्यते ॥ १२ ॥

देवी—मैअवदि, तुए अभिजणवदिं मालविअं अणाचक्खन्तिए
असंपदं किदम् ।

परिव्राजिका—शान्तं पापम् । केन च कारणेन मया नैर्घृ-
ण्यमवलम्बितम् ।

१. अतः खलु भर्तृदारिकाया इयं समवस्था संवृत्ता ।

२. किं नु खलु सांप्रतं भर्ता भणति ।

३. भगवति, त्वयाभिजनवतीं मालविकामनाचक्षणयासांप्रतं कृतम् ।

कथा इयं समवस्था संवृत्ता ॥ किं नु खलु सांप्रतं भर्ता भणति ॥ प्रेष्यभावेन-
त्यादि । देवीशब्दक्षमा देवीशब्दयोग्या सतीर्य मालविका प्रेष्यभावेन परिचारक-
त्वेन उपयुज्यते किल । पत्रोर्णं वा धौतकौशेयमिव । वेत्युपमायाम् । उपमायां विकल्पे

देवी—किं विअ तं कारणम् ।

परिव्राजिका—इयं पितरि जीवति केनापि देवयात्रागतेन सिद्धादेशकेन साधुना मत्समक्षं समादिष्टा । संवत्सरमात्रमियं प्रेष्य-
भावमनुभूय ततः सदृशमर्तृगामिनी भविष्यतीति । तदेवंभाविनमादे-
शमस्यास्त्वत्पादशुश्रूषया परिणमन्तमवेक्ष्य कालप्रतीक्षया मया
साधु कृतमिति पश्यामि ।

राजा—युक्ता प्रतीक्षा ।

कञ्चुकी—देव, कथान्तरेणान्तरितम् । अमात्यो विज्ञापयति ।
विदर्भगतमनुष्ठेयमनुष्ठितमभूत् । देवस्य तावदभिप्रायं श्रोतुमिच्छा-
मीति ।

राजा—मौद्गल्य, तत्रभवतोर्यज्ञसेनमाधवसेनयोर्द्वैराज्यमिदानीम-
वस्थापयितुकामोऽस्मि ।

तौ पृथग्वरदाकूले शिष्टामुत्तरदक्षिणे ।

नक्तंदिवं विभज्योभौ शीतोष्णकिरणाविव ॥ १३ ॥

कञ्चुकी—देव, एवममात्यपरिषदे निवेदयामि ।

(राजाङ्गुल्यानुमन्यते ।)

(निष्क्रान्तः कञ्चुकी ।)

प्रथमा—(जनान्तिकम् ।) भैरवदारिण, दिद्विआ भट्टिणा भट्टदारो
अद्धरज्जे पडिद्वं गमइस्सदि ।

१. किमिव तत्कारणम् ।

२. भर्तृदारिके, दिद्विआ भर्त्ता भर्तृदारकोऽर्धराज्ये प्रतिष्ठां गमयिष्यते ।

वा'इत्यमरसिंहः। स्नानीयवस्त्रक्रियया स्नानीयवस्त्रकरणेन॥ भगवति, लयाभिजनवतो
मालविकामनाचक्षाणया सांप्रतमयुक्तं कृतम् ॥ किमिव तत्कारणम् ॥ तौ पृथगि-
त्यादि । तौ यज्ञसेनमाधवसेनौ पृथक्पार्थक्येनोत्तरदक्षिणे वरदाकूले । वरदा नाम
तत्रत्या नदी तस्याः कूले उभे तीरे शिष्टां रक्षताम् ॥ भर्तृदारिके, दिद्विआ भर्त्ता

मालविका—एवं दाव बहु मणिद्वयं, जं जीविदसंसञ्चादो
मुतो ।

(प्रविश्य ।)

कञ्चुकी—विजयतां देवः । देव, अमात्यो विज्ञापयति । क-
ल्याणी देवस्य बुद्धिः मन्त्रिपरिषदोऽप्येतदेव दर्शनम् । कुतः ।

द्विधा विभक्तां श्रियमुद्वहन्तौ

धुरं रथाश्वाविव संग्रहीतुः ।

तौ स्थास्यतस्ते नृपतेर्निदेशे

परस्परोपग्रहनिर्विकारौ ॥ १४ ॥

राजा—तेन हि मन्त्रिपरिषदं ब्रूहि । सेनान्ये वीरसेनाय लेख-
तामेवं क्रियतामिति ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य सप्राभृतकं लेखं गृ-
हीत्वा पुनः प्रविष्टः ।) अनुष्ठिता प्रभोराज्ञा । अयं देवस्य सेनापतेः
पुष्पमित्रस्य सकाशात्सोचरीयप्राभृतको लेखः प्राप्तः । प्रत्यक्षीक-
रोत्वेन देवः ।

(राजोत्थाय सप्राभृतकं लेखं सोपचारं गृहीत्वा परिजनायार्पयति ।)

(परिजनो लेखं नाख्येनोद्घाटयति ।)

देवी—(आत्मगतम् ।) अहं हे, तदोमुहं एव णो हिअञं । सु-
णिस्सं दाव गुरुअणस्स कुसलाणन्तरं वसुमिच्चस्स वुत्तन्तं । अदिघोरे
खु पुत्तओ सेनावदिणा णित्तो ।

१. एतत्तावद्बहु मन्तव्यम्, यज्जीवितसंशयान्मुक्तः ।

२. अहो, ततोमुखमेव नो हृदयम् । श्रोष्यामि तावद्गुरुजनस्य कुश-
लानन्तरं वसुमित्रस्य वृत्तान्तम् । अतिघोरे खलु पुत्रकः सेनापतिना नियुक्तः ।

भर्तृदारकोऽर्धराज्ये प्रतिष्ठां गमयिष्यते ॥ एतत्तावद्बहु मन्तव्यम्, यज्जीवितसंशया-
न्मुक्तः ॥ द्विधा विभक्तमित्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ अहं हे इति हर्षेण ततोमुख-
मेव नो हृदयम् । श्रोष्यामि तावद्गुरुजनस्य कुशलानन्तरं वसुमित्रस्य वृत्तान्तम् । अ-
तिघोरे खलु पुत्रकः सेनापतिना नियुक्तः ॥ यज्ञशरणादित्यादि । अत्र राज-

राजा—(उपविश्य लेखं सोपचारं गृहीत्वा वाचयति ।) स्वस्ति । यज्ञ-
शरणात्सेनापतिः पुष्पमित्रो वैदिशस्तत्रत्यमायुष्मन्तमग्निमित्रं खेहा-
त्परिष्वज्येदमनुदर्शयति । विदितमस्तु । योऽसौ राजयज्ञदीक्षितेन
मया राजपुत्रशतपरिवृतं वसुमित्रं गोप्तारमादिश्य वत्सरोपात्तनियमो
निरर्गलस्तुरंगो विसृष्टः, स सिन्धोर्दक्षिणरोधसि चरन्नश्वानीकेन यव-
नेन प्रार्थितः । तत उभयोः सेनयोर्महानासीत्संमर्दः ।

(देवी विषादं नाटयति ।)

राजा—कथमीदृशं संवृत्तम् । (शेषं पुनर्वाचयति ।)

ततः परान्पराजित्य वसुमित्रेण धन्विना ।

प्रसह्य द्वियमाणो मे वाजिराजो निवर्तितः ॥ १५ ॥

देवी—ईमिणा आससिदं मे हिअअं ।

राजा—(शेषं पुनर्वाचयति ।) सोऽहमिदानीमंशुमता सर्गरपुत्रेणैव
प्रत्याहृताश्वो यक्ष्ये । तदिदानीमकालहीनं विगतरोषचेतसा भवता
वधूजनेन सह यज्ञसेवनायागन्तव्यमिति ।

राजा—अनुगृहीतोऽस्मि ।

परिव्राजिका—दिष्ट्वा पुत्रविजयेन दम्पतीं वर्तेते ।

भर्त्रासि वीरपत्नीनां श्लाघ्यानां स्थापिता धुरि ।

वीरसूरिति शब्दोऽयं तनयात्त्वामुपस्थितः ॥ १६ ॥

देवी—भैअवदि, परितुट्ठस्मि । जं पिदरं अणुजादो मे वच्छओ ।

राजा—मौद्गल्य, ननु कलमेन यूथपतिरनुकृतः ।

१. अनेनाश्वस्तं मे हृदयम् ।

२. भगवति, परितुष्टास्मि । यत्पितरमनुजातो मे वत्सकः ।

यज्ञो नामाश्वमेधः । राजपुत्रशतपरिवृतं राजपुत्राणां शतेन परिवेष्टितम् । तथा च
श्रुतावश्वमेधप्रकरणे 'शतेन राजपुत्रैः सह' इति ॥ ततः परानित्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥
अनेनाश्वस्तं मे हृदयम् ॥ भर्त्रासीत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ भगवति, परितुष्टास्मि ।

कञ्चुकी—देव, अयं कुमारः

नैतावता वीरविजृम्भितेन

चित्तस्य नो विसयमादधाति ।

यस्याप्रघृष्यः प्रभवस्त्वमुच्चै-

रमेरपां दग्धुरिवोरुजम्ना ॥ १७ ॥

राजा—मौद्गल्य, यज्ञसेनश्यालमूरीकृत्य मोच्यन्तां सर्वे बन्ध-
नस्थाः ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः ।)

देवी—जयसेणे, गच्छ । इरावदिप्पमुहाणं अन्तेपुराणं पुत्तस्स
वुत्तन्तं णिवेदेहि ।

(प्रतीहारी प्रस्थिता ।)

देवी—एहि दाव ।

प्रतीहारी—(परिवृत्तः ।) ईअ ह्वि ।

देवी—(जनान्तिकम् ।) १ जं मए असोअदोहएणिओए मालवि-
आए पइण्णादं, तं से अदिजणं च णिवेदिअ मह वअणेण इरा-
वदिं अणुणेहि । तुए अह सच्चादो णविब्भंसिदबेत्ति ।

१. जयसेने, गच्छ । इरावतीप्रमुखेभ्योऽन्तःपुरेभ्यः पुत्रस्य वृत्तान्तं
निवेदय ।

२. एहि तावत् ।

३. इयमस्मि ।

४. यन्मयाशोकदोहदुनियोगे मालविकायै प्रतिज्ञातम्, तदस्या अभि-
जनं च निवेद्य मम वचनेनेरावतीमनुनय । त्वयाहं सत्यान्न विभ्रंशयितव्येति ।

यत्पितरमनुजातो मे वत्सकः ॥ नैतावतेति । सद्योऽर्थः ॥ जयसेने गच्छ । इराव-
तीप्रमुखेभ्योऽन्तःपुरेभ्यः पुत्रस्य वृत्तान्तं निवेदय ॥ एहि

यन्मया-

प्रतीहारी—'जं देवी आणवेदि । (इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य ।)
भट्टिणि, पुत्रविजयनिमित्तेण परितोसेण अन्तेउराणं आहरणाणं म-
ञ्जुसस्त्रि संवृत्ता ।

देवी—एदं किं अचरिअं । साधारणो खु ताणं मह अ अअं
अब्भुदओ ।

प्रतीहारी—(जनान्तिकम् ।) भट्टिणि, इरावदी उण विण्णवेदि ।
सरिसं देवीए पहवन्तीए । तुह वअणं संकप्पिदं ण जुज्जदि अ-
ण्णहा कादुं ति ।

देवी—अअदि, तुए अणुमदा इच्छामि अज्जसुमदिणां पढमसं-
कप्पिदं मालविअं अज्जउत्तस्स पडिवादेदुं ।

परित्राजिका—इदानीमपि त्वमेवास्याः प्रभवसि ।

देवी—(मालविकां हस्ते गृहीत्वा ।) ईदं अज्जउत्तो पिअणिवेदणाणु-
रूवं पारितोसिअं पडिच्छदु ।

(राजा व्रीडां नाटयति ।)

१. यदेव्याज्ञापयति । भट्टिणि, पुत्रविजयनिमित्तेन परितोषेणान्तःपु-
राणामाभरणानां मञ्जुषास्त्रि संवृत्ता ।

२. एतत्किमाश्चर्यम् । साधारणः खलु तासां मम चायमभ्युदयः ।

३. भट्टिनि, इरावती पुनर्विज्ञापयति । सदृशं देव्याः प्रभवन्त्याः । तव
वचनं संकल्पितं न युज्यतेऽन्यथाकर्तुमिति ।

४. भगवति, त्वयानुमतेच्छाम्यार्यसुमतिना प्रथमसंकल्पितां मालवि-
कामार्यपुत्राय प्रतिपादयितुम् ।

५. इदमार्यपुत्रः प्रियनिवेदनानुरूपं पारितोषिकं प्रतीच्छतु ।

रावतीमनुनय । त्वयाहं सत्यान्न विभ्रंशयितव्येति॥यदेव्याज्ञापयति । भट्टिनि, पुत्र-
विजयनिमित्तेन परितोषेणान्तःपुराणामाभरणानां मञ्जुषास्त्रि संवृत्ता॥एतत्किमाश्च-
र्यम् । साधारणः खलु तासां मम चायमभ्युदयः॥ भट्टिनि, इरावती पुनर्विज्ञापयति ।
सदृशं देव्याः प्रभवन्त्याः । तव वचनं संकल्पितं न युज्यतेऽन्यथाकर्तुमिति॥ भगवति,
त्वयानुमतेच्छाम्यार्यसुमतिना प्रथमसंकल्पितां मालविकामार्यपुत्राय प्रतिपादयितु-
म्॥इदमार्यपुत्रः प्रियनिवेदनानुरूपं पारितोषिकं प्रतीच्छतु । अत्र प्रीत्युत्पादनात्प्र-

देवी—(सस्मितम् ।) किं अवधीरेदि अज्जउत्तो ।

विदूषकः—भोदि, एसो लोअववहारो । सबो णववरो ल-
ज्जातुरो होदि ।

(राजा विदूषकमपेक्षते ।)

विदूषकः—अह देवीए एव किदप्पणअविसेसं दिण्णदेवीसहं
मालुविअं अत्तमवं पडिमाहीदुं इच्छदि ।

देवी—एदाए राजदारिआए अहिजणेण एव दिण्णो देवी-
सहो । किं पुनरुत्तेण ।

परिव्राजिका—मा मैवम् ।

अप्याकरसमुत्पन्नो रत्नजातिपुरस्कृतः ।

जातरूपेण कल्याणि स हि संयोगमर्हति ॥ १८ ॥

देवी—(स्पृष्ट्वा ।) मैरिसेदु मअवदी । अम्भुदअकहाए उइदं ण-
लक्खिदं । जअसेणे, गच्छ दाव । कोसेअपत्तोण्णजुअलं उवणेहि ।

१ किमवधीरयत्यार्यपुत्रः ।

२. भवति, एष लोकव्यवहारः । सर्वो नववरो लज्जातुरो भवति ।

३. अथ देव्यैव कृतप्रणयविशेषां दत्तदेवीशब्दां मालविकामत्रभवा-
न्यतिग्रहीतुमिच्छति ।

४. एतस्या राजदारिकाया अभिजनेनैव दत्तो देवीशब्दः किं पुन-
रुत्तेन ।

५. मर्षयतु भगवती । अम्बुदयकथयोचितं न लक्षितम् । जयसेने,
गच्छ तावत् । कौशेयपत्रोर्णयुगलमुपनय ।

सादो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ किमवधीरयत्यार्यपुत्रः ॥ भवति, एष लोकव्यव-
हारः । सर्वो नववरो लज्जातुरो भवति ॥ अथ देव्यैव कृतप्रणयविशेषां दत्तदेवी-
शब्दां मालविकामत्रभवान्यतिग्रहीतुमिच्छति ॥ एतस्या राजदारिकाया अभिजनेनैव
दत्तो देवीशब्दः । किं पुनरुत्तेन ॥ अप्याकरेत्यादि । स्पष्टोर्थः । अत्र लब्धा-
र्थस्य स्थिरीकरणात्कृतिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ मर्षयतु भगवती ॥ अम्बुदय-
कथयोचितं न लक्षितम् । जयसेने, गच्छ तावत् कौशेयपत्रोर्णयुगलमुपनय ॥ यदे-

प्रतीहारी—^१जं देवी आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता पत्रोर्णं गृहीत्वा पुनः प्रविश्य ।) देवि, एदम् ।

देवी—(मालविकामवगुण्ठनवतीं कृत्वा ।) अज्जउत्तो दाणिं इमं प-
डिच्छदु ।

राजा—त्वच्छासनात्प्रवृत्ता एव वयम् । (अपवार्य ।) हन्त, प्र-
तिगृहीता ।

विदूषकः—अहो देवीए अणुऊलदा ।

(देवी परिजनमवलोकयति ।)

परिजनः—(मालविकामुपेत्य ।) जेदुं भट्टिणी ।

(देवी परिव्राजिकां निरीक्षते ।)

परिव्राजिका—नैतच्चित्रं त्वयि ।

प्रतिपक्षेणापि पतिं सेवन्ते भर्तृवत्सलाः साध्व्यः ।

अन्यसरितामपि जलं समुद्रगाः प्रापयन्त्युदधिम् ॥ १९ ॥

(प्रविश्य ।)

निपुणिका—जेदुं भट्टा । इरावदी विण्णावेदि । जं उवआ-

१. यदेव्याज्ञापयति । देवि, एतत् ।

२. आर्यपुत्र इदानीमिमां प्रतीच्छतु ।

३. अहो देव्या अनुकूलता ।

४. जयतु भट्टिनी ।

५. जयतु भर्ता । इरावती विज्ञापयति । यदुपचारातिक्रमेण तदा भर्ता अपराद्धा, तत्स्वयमेव भर्तुरनुकूलं नाम मयाचरितम् । सांप्रतं पूर्णमनोरथेन भर्ता प्रसादमात्रेण संभावयितव्येति ।

व्याज्ञापयति । देवि, एतत् ॥ आर्यपुत्र इदानीमिमां प्रतीच्छतु ॥ हन्त हर्षे । प्रतिगृ-
हीता वशीकृता । अत्र वाञ्छितावाप्तेरानन्दो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ अहो देव्या
अनुकूलता ॥ जयतु भट्टिनी । अत्र बहुमानप्राप्तेर्भाषेति संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ प्र-
तिपक्षेणेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ जयतु भर्ता । इरावती विज्ञापयति । यदुपचारातिक-

रादिकमेण तदा भट्टिणो अवरद्धा, तं सञ्जं एव भत्तुणो आणुऊलं
णाम मए आअरिदं । संपदं पुण्णमणोरहेण भत्तुणा पसादमेत्तेण
संभावइदवत्ति ।

देवी—णिँउणिए, अवस्सं से सेविदं अज्जउत्तो जाणिस्सदि ।

निपुणिका—अणुगहीदस्सि ।

परिव्राजिका—देव, अमुना युक्तसंबन्धेन चरितार्थं माभवसेनं
सभाजयितुं गच्छामः ।

देवी—भैअवदीए ण जुत्तं अहो परिच्चइदुं ।

राजा—भगवति, मदीयेष्वेव लेखेषु तत्रभवतस्त्वामुदिश्य स-
भाजनाक्षराणि पातयिष्यामः ।

पस्त्रिजिका—युवयोः स्नेहात्परवानयं जनः ।

देवी—अज्जउत्त, किं ते भूओ पिअं उवहरामि ।

राजा—

त्वं मे प्रसादसुमुखी भव देवि नित्य-

मेतावदेव हृदये प्रतिपालनीयम् ।

१. निपुणिके, अवश्यमस्याः सेवितमार्यपुत्रो ज्ञास्यति ।

२. अनुगृहीतास्मि ।

३. भगवत्या न युक्तमस्मान्परित्यक्तुम् ।

४. आर्यपुत्र, किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ।

एव तदा भर्त्रे अपराद्धा, तत्स्थयमेव भर्तुरनुकूलं नाम ममाचरितम् । सांप्रतं पूर्ण-
मनोरथेन भर्त्रा प्रसादमात्रेण संभावयितव्येति ॥ निपुणिके, अवश्यमस्याः सेवितमा-
र्यपुत्रो ज्ञास्यति ॥ अनुगृहीतास्मि ॥ भगवत्या न युक्तमस्मान्परित्यक्तुम् ॥ आर्यपुत्र,
कं ते भूयः प्रियमुपहरामि ॥ त्वं मे प्रसादेत्यादि । हे देवि, त्वं मे मम
नेत्र्यं सर्वदा प्रसादसुमुखी प्रसादेन प्रसन्नतया शोभनं मुखं यस्यास्तथोक्ता भव
भूयाः । एतावदेवमेव हृदये मनसि प्रतिपालनीयमपेक्षणीयम् । इतः परं भरतवा-

(भरतवाक्यम् ।)

आशास्यमभ्यधिगमात्प्रभृति प्रजानां

संपद्यते न खलु गोप्तरी नाग्निमित्रे ॥ २० ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति श्रीकालिदासस्य कृतौ मालविकाग्निमित्रे पञ्चमोऽङ्कः ।

कथम् । आशास्यमित्यादि । प्रजानां जनानामभ्यधिगमात्संप्राप्तेः । परिग्रहा-
दित्यर्थः । तस्मात्प्रभृत्यारभ्याग्निमित्रेऽस्मिन्नायके गोप्तरी रक्षके सति तासां प्रजाना-
माशास्यमपेक्ष्यवस्तु न संपद्यत इति न न संभवतीति न । संभवत्येवेत्यर्थः । अनेन
आशास्यसिद्धिकथनरूपेण शुभशंसनात्प्रशस्तिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । यदुक्तं—
'प्रशस्तिः शुभशंसनम्' इति । सर्वनाटकप्रयोगान्ते भरतेन सर्वकालसाधारणे आ-
शीर्वचने कर्तव्ये सति अत्र प्रजानामाशास्यसिद्धिं प्रति गोप्तुरग्निमित्रस्य कथनं तत्का-
लराजोपलक्षणमिति मन्तव्यम् ॥ इति श्रीकादयवेमभूपविरचिते कुमा-
रगिरिराजीये मालविकाग्निमित्रव्याख्याने पञ्चमोऽङ्कः ।

श्रीमत्कादयवेमस्य कृतिर्विज्ञानशालिनः ।

कुमारगिरिराजीया जीयादाचन्द्रतारकम् ॥

